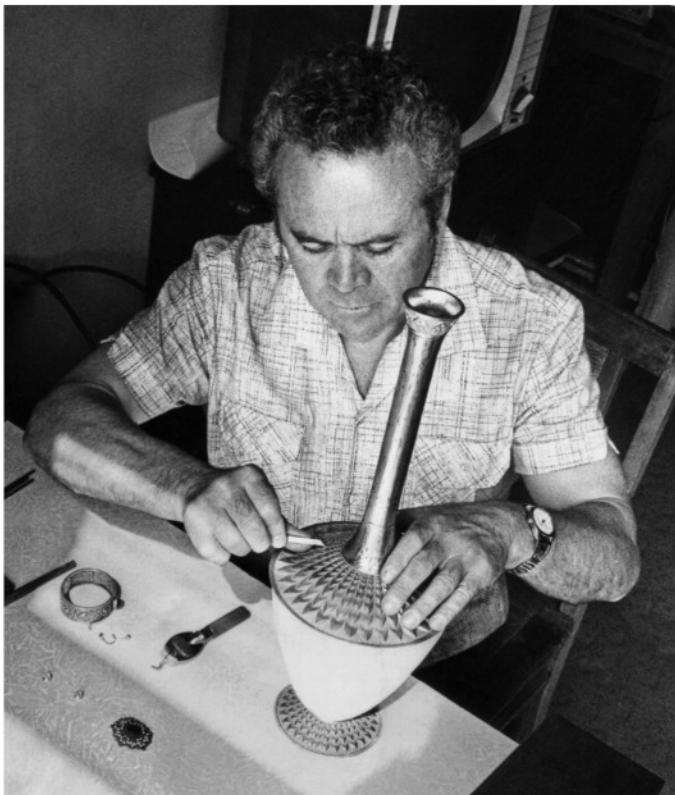
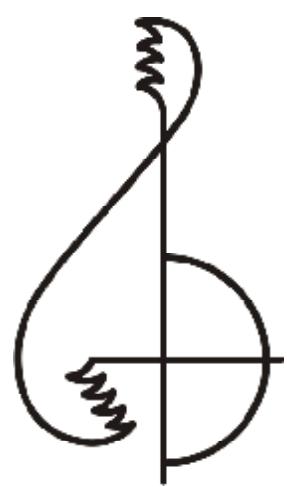

12+

8
2015

НАЦИЯ ЭПОХА

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ
И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Издается с мая 1934 года

Главный редактор

Ахсар КОДЗАТИ

Редакция

Ответств. секретарь, проза – Борис ГУСАЛОВ
Поэзия, драматургия – Казбек МАМУКАЕВ

Общественный совет

Руслан БЗАРОВ, Анатолий ДЗАНТИЕВ,
Станислав КАДЗАЕВ, Елизавета КОЧИЕВА,
Анатолий КУСРАЕВ, Камал ХОДОВ

Владикавказ, 2015

2015

**ЛИТЕРАТУРОН-АИВАДОН АЕМÆ АЕХСÆНАДОН-
ПОЛИТИКОН АЕРВЫЛМАЕЙОН ЖУРНАЛ**

Журнал цæуы 1934 азы майæ фæстæмæ

Сæйраг редактор

Хъодзаты Ахсар

Редакци

Бæрнон секретарь, прозæ – ГУСАЛТЫ Барис
Поэзи, драматурги – МАМЫКЬАТЫ Хъазыбег

Журналы ахсæны уынаффæдон

БЗАРТЫ Руслан, ДЗАНТИАТЫ Анатоли,
КОСТЫ Лизæ, КъАДЗАТЫ Станислав,
КЬУСРАТЫ Анатоли, ХОДЫ Камал

Дзæуджыхъæу, 2015

НОМЫРЫ ИС:**ДЗУЦЦАТЫ ХАДЗЫ-МУРАТ: 80 АЗЫ**

<i>ДЗУЦЦАТЫ Хадзы-Мурат. Әмдзәвгәтә, хъуыдитә</i>	5
Бынхортә	15

ЧЕДЖЕМТЫ ГЕОР: 75 АЗЫ

<i>ЧЕДЖЕМТЫ Геор. Уайсана. Радзырд</i>	17
<i>КЪОДОТЫ Альберт. Әүүәнчы фарн. Әмдзәвгәтә</i>	29

ДАУЫРАТЫ ДАМИР: 75 АЗЫ

<i>ДАУЫРАТЫ Дамир. Әртә Цы-йы. Алыхуызон хабәрттә</i>	37
<i>ХЪАЗИТЫ Мелитон. Әнәвдәлон. Уацау. Кәрон</i>	68
«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ	125
АРВИСТОН	135

ДЗУЦЦАТЫ ХАДЗЫ-МУРАТ: 80 АЗЫ

ДЗУЦЦАТЫ Хадзы-Мурат

АҢАҢЦОЙ ЗӘРДӘ

* * *

Ам дзәнәт у.

Денджыз калы йә хуызтә:
Бәлонхуыз,
зәринхуыз,
әвзистхуыз,
урс.

Дә пысултә акалдтай
әмә дзы ныххызтә,
Әмә дә рәвдауы,
цыма хәларзәрдә ус.

Былмә
хәхтә әрцыдысты
уәйгүытау,
Цыма хъаҳъхъәның
денджыз,
сә чызгау.

Цәуынц хәрдмә
кипаристә,
бәлвырд хъуыдытау.
Пальмәтә судзынц,

олимпийаг цъәх зынгау.
Адәм – адәмау,
фәлә әз

әнәнцой цәмән дән,
Цәмән тыхст у афтә
мә райсом, мә изәр,
Цәмән дән йә ныхмә
мә хивәнд хъысмәтән,

Ирыстон,
аңаे дәуу
цәмән вәййын сидзәр?
Сә хәрзад хәринағ
нае хәңзы мә фарсыл,
Сә карз нуәст нә кәнны
мән хъалзәрдә, знәт.
Дә иунәг әңгасыл,
дае иунәг ныхасыл
Әз ацы уысм баивин
ацы дзәнәт!

1966

УАЛДЗӘГ

Уалдзәг әрцид әнәнхъәлцау,
Зыдтон ай, әрцәудзән,
зонын,
әрцәуы алаз.
Фәлә уәддәр әрцид әнәнхъәлцау,
үынджы мыл фембәлд
уыщы къәбәда, әнәхәдзар
әмә мын загъта:
– Дае палто ралас!
Зәхх уләфы...
Змәстәй расхъиуынц
къуыппытәй дәттә,
кәртәй баусынц
ноггуырд уәрыччытә,
ноггуырд рәуәйтә.
Зәхх йә тәрттә
ныггом кодта арвмә,
хур әмә адәмы
цардхәссәг хъарммә.
Әмә дзы садзынц
рәдауай дзы садзынц талатә,
уәләмә дзы уадзынц
урскъул галуантә.

О, күйд уарзын
 бәләстү цъәх дарәс,
 цъәх мыртә!
 Рахәцыдысты,
 әвзонг чызджы риутау,
 цәрәццаг къуыбыртә.
 Диссаг, — акәс-ма, —
 кәм уыдысты
 ай бәрц чызджытә,
 нырмә кәм уыдысты,
 се ‘ппәт дәр
 рәсугъйтә, уыннажынта!

Уалдзәг әрцид әнәнхъәлцау,
 Зыдтон ай, әрцәудзән,
 фәлә уәддәр әрцид әнәнхъәлцау
 әмәе йәхийау
 мән дәр фәкодта әнәхәдзар.

1962

ХЪРИХЪУППЫТАЕ

Әваст мә сәрмә, арвыл,
 фәзындысты хърихъуппытае,
 цыма ивгъуыдәй әртактысты.
 Фәтәхынц сындәгтай,
 фәтәхынц фәлладәй,
 фәтәхынц
 әмәе кәуынц.
 О хърихъуппытае,
 әз царды уалдзәджы
 рәсугъддәр чызгайы
 кәмәндәр күү уагътон,
 уәд уынгты куырмая хәтыйтән,
 әррайау наә ардтон әнцой.
 Зәгъут-ма,
 кәд ме ‘вzonджы уарztәn
 наә кәнүт хәрзбон,
 кәд ме ‘вzonджы бонтыл
 наә риссы уә зәрдә?

МЕ ‘ВЗАГ

Ме ‘взаг –
ирон ләджы хъарәг.

Ме ‘взаг –
ирон ләджы зарәг.

Чи дыл нæ фæлвæрдта тых,
чи дæ нæ мардта!
Атиллæ дæ сонтæй
тæхгæ бæхыл тардта,
дæ къухтæ дын цавта,
фæллæ дын дæ зæрдæ
йæ кардæй, йæ арцæй нæ ардта!
Дæ фæдыл зылдысты
Тимуры æфсæдтæ,
сæ къæхты бын ссæстой
дæ фæндтæ, дæ фæдтæ,
фæллæ дæ фæдтæ –
сызгъæрин цæфхæдтæ –
æрттывтой-иу зæххыл
бæрæгæй, арфæй,
цыма стъалытæ арвæй!
ЫІзнаджы цыргъ фат-иу
аланы фæсонтæй
йæ бырынкъ радардта,
ызнаг-иу алантæн
сæ рæгъæуттæ атардта, –
афтидармæй ‘фснайдтой
сæ хæхты сæ сæртæ.
Уадз фесæфæд фос,
ма уæд хæдзæрттæ, –
ма тæрсут,
не ‘взаг ис немæ
æмæ та йемæ
ногæй фертивдзæн не ‘хсар
дунемæ!

Ме ‘взаг –
мæ мады æхсыр,
мæ сабион авдæн!

Æз кәд искуы дәу
зулдыхәй схай кәнон фаутән,
æз кәд искуы дәүәй
базар кәнын байдайон,
баивон дә,
ауәй дә кәнон мә пайдайән,
уәд мән се ‘мгад ыскәнәнт
әнаккаг цъәх сырдтә,
уәд әлгъәнгә мә номыл
ысдурәнт дә дзырдтә!
Æз мәләтәй нә тәрсын,
цәйас цәрон,
уыйас цәрдзынән.

Æз мә ингәны
амондҗын уыдзынән,
ме ‘взаг мә цыртыл
куы ныффыssa ‘нцойы ныхәстә,
ме ‘взаджы зәлтәй
цъәх-цъәхид куы дара мә бәстә.
Æз мә ингәны ниудзынән,
хъәрдзынән,
Ирыстоны суадәттау,
зәххы бынәй кәудзынән,
æз фәстаг поэт куы уон,
поэттә мә фәстә куы нәуал уа,
Ирыстоны хәхтыл
сай туг куы ныуара,
æз мәрдтәм дәр куы нә хъусон
иронау
Къостайы сидт тохмә,
иронау
Отеллойы bogътә!

Ме ‘взаг, зәгъ-ма мын,
æнә дәу куыд уон зәрдәфида!
Ме ‘взаг,
мә ләджыхъәд, мә сәрибар!

Ме 'взаг,
аңә дәу күйд цин кәнон,
куйд дис кәнон!
Аңә дәу цы дән?
Аңахәдзар, искәйон!

1960

* * *

Уары.

Аңымысыдтән саби-фыййәутты ағъдау.
Раластон мә дзауметтә,
дуры бин сә бакодтон.
Аңмә сләууыдтән хъедгәрон,
бәгъәмвад, бәгънәгәй,
Мә къәхтә зәххы
уидәгтә уадзынц,
Цъиринц зәххы сой,
зәххы уымәлад.

Хатын,

цыма
рәзын.

Диссаг!
Рәзын.

Мә цәнгтә

цәуынц хәрдмә,
сыфтәр аeftауынц.

Къалиутә ссәуы

мә зәрдәйә,
мә фәсонтәй.

Рәзын.

Дунемә кәсын
дҗихгәнгә,
цингәнгә.

Дунейы цәссигтә

мә сыфтәртыл ләдәрсынц.

1965

БОН БАЙДЫДТА ДЗИР-ДЗУР

Бон байдыдта дзир-дзур,
бон – ноггуырд сывәллон –
дзир-дзур, дзир-дзур,
Цыма хурмә –
йә мадмә –
йәхи айвазы
дзидзигур, дзидзигур,
Әмә хурән йә размә атындзы –
хур дәр йә размә ратындзы,
Әмә хур рәдауәй
йә тынтәй уәфт цыллае
фәйнәрдәм айтындзы,
Әмә дуне разыны
ноггуырд сывәллонау, –
чи йәем наә бабәллид!..
Цәй, кәд дуне
наә базәронд уаид
әмә наә амәлид.

1995.20.06

* * *

Уырны мәе, адәймагән ис рәсүгъдгәнән.
Сыртә ахуыр кәнның, свәййың әмбаргә, коммәгәс,
хәларзәрдә.
Бәләстә сә хылма дыргытә баивың, аддыйн әмә дон-
дыйн дыргытәй.
Үәдә аәс куыд наә бадон кәндзынән дә зәрдәйи ихтә, куыд
наә ныссур кәндзынән дә зонды цыыфдзаст әмә дзы куыд наә
әөрзайын кәндзынән әнкъарән әмә хъуыдыйы сызгъәрин
әфсиртә!?.

* * *

Студентты әмдзәрәны фембәлдыстәм (1956 азы мартъийы)
Хикмет Назымимә. Бирә хорз ныхәстә нын фәкодта. Иу ны-
хас дзы тынг фәңцид мә зәрдәмә: «Аивадон уацмысы формә
хъуамә уа зәхкусәджы хъулон цыындайы хуызән наә, фәлә

уәздан капроны хуызән, буаримә ивддзәгтә куыд кәна, хицәнәй дзы куыд нә зына, куыд ничи йә рахата».

* * *

Цы у чиныг? Бәласы мәләт.

Чи сәе банимайдзән: цал чиниңжы равзәрд, цал бәласы амард?

Үымә гәсгә алы фыссәг дәр (ома, чингуытә чи фыссы, уыдонәй алчи дәр) хъуамә әңкъара бәрн бәласы раз, аәрдзы раз.

Алы чиныг дәр, кәй амардта, уыцы бәласау кәнә бәләстәу, пайда, фидауц әмә цин куы нә хәсса адәймагән, уәд уый чиныг нәу, уый у фыдгәнәг.

* * *

Аз нуазын арв – хорз уайд, әвәдза, әмдзәвгәты әмбырд-гонды номән.

* * *

Бәләстә хохмә схәрд кодтой нәртон адәмау. Уырызмәгаяу, Батрадзау, Сатанайа... Иу дзы ныггуыбыр, худәгмәстджын Сырдонау.

* * *

Мә ингәны уәлә цъәх-цъәхид кәрдәг –

Анәмәлгә цардән әвдисән.

* * *

Гафез куывта фысдҗыты тыххәй:

– Курдиат кәмә ис, уыдон уәлдай фылдәр фәцәрәнт. Иннәтә дәр цәрәнт, фәлә... Курдиат кәмә ис, уыдонән Хуыцау бирә цәрәнбонтә, бирә кусәнбонтә раттәд! Мә азтәй дәр сәм баftauәd!

* * *

Нацимә хъуамә уа уыйбәрц ләдҗыхъәд, әмә йәхү тыххәй рәстдзинад зәгъя. Йәхицән йәхәдәг – йә хорзән дәр әмә йе ‘взәрән дәр – аргъ скәна, тәрхон рахәсса. Хуыцау дәр кәй нә аива, разы кәмәй уа, ахәм тәрхон.

* * *

Данте нымадта, зæгъгæ, поэзийæн тæлмацгæнæн нæй. Цы у тæлмац? Дзырдты маги (кæлæн) нæ, фæлæ магийы тыххæй ныхас. Поэзийы аæдæг æвзаг у оригиналы æвзаг.

Кæд афтæ у, уæддæр тæлмацы ныхмæ нæ дæн. Аermæст тæлмацгæнæг хъуамæ архайа, цæмæй дзырдты маги раива, ра-хæсса иу æвзагæй иннæ æвзагмæ. Уый та цæй зын у, цæй зын!

* * *

Зæгъынц, зæгъгæ, чи амæлы, уыцы адæмон кадæггæнæг у, чи басыгъд, ахæм библиотекæйы хуызæн. Хъæздыг æмæ æнæба-ивгæ библиотекæйы хуызæн.

Цас нæм уыд ахæм библиотекæтæ! Зыгъуытаты куырм Би-бойы дисæн хастой ие ‘мдугонтæ. Цы ма дзы баззад? Йæ сæдæйæм хай дæр нæ.

БЫНХОРТАЕ

Æнахъинон сты ацы чиновниктæ. Сæ быцъынæг фескъуынынц, сæ удæй арт фæцæгъдынц бærzonд бынатмæ баирвæзыныл. Æмæ сæ къухы куы бафты, къуырфбадт дзы куы 'ркæнынц, уæд та сæ хъазуатон тох вæййы адæмæн исты хорзы бацæуын нæ, фæлæ, сæ бæттæнтæ цы бынатмæ тыдтой, уым гæнæн аæмæ амалæй фылдæр фæбацци кæннын аæмæ пъæнæзау хирдæм амайын, ссивын. Адæмы цæстмæ та алыхуызон программæтæ, проекттæ, лозунгтæ мысын байдайынц. «Ирыстоны нефть», «Ирыстоны хæхтæ», «Мамысон ирон адæмæн суыздæни алæмæты бынат»... Æмæ а. д. Иу цæстфæлдахæт хицай та нын нæ Иры дзыхъхъ европеизацигæниаг уыди, фæлæ йын европеизаци африканизациимæ фæвіддзаг.

Æмæ сæ бærzonд бынæттæ бахъахъхъæныны охыл цынæ фыдракæнд сараздзысты уыцы æхсины лæгтæ, се 'мирон адæмы æвзаг цыфимæ сызмæнтдзысты мæскуйаг хицæутты зæрдæ балхæныны тыххæй. Нацийы фарныл дæр нæ бацауæрдзысты (цæвиттонтæ – хæрх), ирон скъола нæ ницæмæн хъæуы, зæгъгæ, йæ сæхгæнынмæ разæнгардæй бавналдзысты.

Нæ мæнг суверенитеты тыххæй иу поэт афтæ загъта:

«Нæ наци суверенон у, бæгуы», –
Сæрбæрzonдæй нæ хицæуттæ зæгъынц,
Фæлæ æваст æрæхснырсæд Мæскуы,
Æмæ та мах дæр амæрзæм нæ фынðз.

О, аæмæ нæ «куырыхон» хицæуттæ дæсгай-фынðдæстай азты фæбадынц бærzonд бадæнтыл, стæй æвиппайды рахауынц, сæ «диссадæы программæтæ» та гæххæттыл фыстæй баззайынц. Уыйхыгъд «куырыхонтæ», сæ дзыппытæ дымст, афтæмæй Центры балæууынц.

Цæвиттон:

Дзæвгар фæхъазынц адæмæн сæ удтæй,
Ыстæй ныуудзынц Иры зæхх гаффуттæй.

Мæнæ йафтæ

Текст ныффиста æмæ хуыматæджы
уираг дуртæй ацы мæгуыргуры сурæт
сарæзта **Хъодзаты Ахсар**

ЧЕДЖЕМТЫ ГЕОР: 75 АЗЫ

ЧЕДЖЕМТЫ Геор

УАЙСАНА

Радзырд

Сахъоладонәй адәм здәхын байдытой. Сәүуон Хурән сә зәрдәты фаг фәкуывивтой чи күрдта фос-исбон, чи та йе знәгтыл хуры фыдаәх амидин кодта. Зәронд Садулләйә фырты фырт Уайсанамә цыд нараәт Фадвәндагыл. Гыщыл раздәр Хурзәринән фәмисыд йә маст – йә хъаст: «Уә, Хурты Хурзәрин, дә рухсән күвтой мә фыдаәлтә, мә цәст әрттивгәйә дә зәрин рухсән кувдзынән әз дәр. Сызгъәрин Сахъоладоны хела кәндзынән дә фарны рухсән.. Мә авд фырты царәфтыд баисты, фәдисы цәугәйә ацу ‘мә ма ‘р҃цүйә фәндагыл сау хәтәнты хай баисты – күвүн дын, курын дә, Уаз Хур – Уаз Зәрин, мә иунәт әнхъәлцауы, мә чысыл Уайсанайы рәсты фәндагыл бафтау...»

Цәуынц нараәт Фадвәндагыл зәронд, уәззаууон Садулләйә әмә суадондзәст цәрдәг Уайсана. Сә фәйнәварс – хәмыңырихи – бәрзонд халгәрдәг әнкүүйсү рог уаддзәфмә. Къәбәлдзыг хәмыңырихи фәхәцы Айсәдуы зәнгәйттыл, йә цыргъ фатыг дзы аныхсы. Уәд та сә Айсәду дәр зивәггәнгә әруидзы, йе ставд сырх әнгуылдзы ‘хсән сә әрыссы әмә сә фәсвәндагмә аппараты, стәй разилы йә фырты фыртмә:

– Мә хур Уайсана, кәрдәг адәмән Хуынцауы хорзәх у, фәләй йын йемә сәвзәрын

кодта хәйрәг – хәмьыцирихи. Фыстыл фәхәцынмә бурәмәдзәй уәлдай нәу. Әртәхдзагъд кәрдәджы күң баумәл вәйи, уйй фәстәй йә хүр күң әрәндәвү, уәд фысы хъуынты браузылд байдайы әмә дә фыңгул афтә – фысы буары бахизы... Махән нә фыстә дзугәнгәс күң фәуой, уәд сә Cay хохы дәлфәдты хиздзыстәм – уым хәмьыцирихи никүң зад.

Сахъоладондаутә хъәумә хәстәг фәйнәрдәм фәцыдысты – алчи тырныдта йә фәрныг хәдзармә йә сәууон күисты сәр баләууынмә. Садулләйән ма зонон әртә кауы бийнаг аззад – йә фондзыссәдз кауы әртә хъуаг сты. Хъумамә йәм абон ривәдафон фәзыной фәснайраг уәтәргәстә. Замманай аргъ кәнинц Садулләйы рәсүгъд быйд бәрzonд каутән – фондз кауән дыууә уәрычы, кәнә – иу далыс. Йә фысты къордыл ма бафтәзән сәсәдз далысы, кәнә дыууссәдз уәрычы. «Чи сә пайдадәр у, далыстае ёви уәрычытә? – афтә хъудыгәнгә ныххәецә сә каудуармә Садуллә. – Уәвгә әркәсын хъәуы, фенин хъәуы, Җавәр сты далыстае, цаҳәм сты уәрычытә...»

Каудуары кәройнаг михыл әмә цәдҗындиыл цы әхгәнән тәлү уыд, ууыл схәңцид Садуллә, афтә Күирдты тигъәй әрбазынд хәстифтонг барәг. Йә сай алыппаг бәхән фосы скъэрән фәтән уынг снарджытә – сәрәй хъазгә, фәрсме сиргә схәңцә Борәты Садулләйи цурмә. Садуллә йә дардмә дәр базыдта – уый Елтараты әнәбасәттон Тохара йә хәс исынмә кәй фәзында.

Тохара йә сай сираг бәхәй әрхызт, әвзиистәфтыд бәхырохтә бәхбәттәнү ихсыд цонгмә баппәрста. Йә цокораджын екс йә сәрак зәнгойы атъиста, йә зынглонд персайнаг цирхъ саргъы гоппил афтыдта әмә ләтәй ләджен әхсән цы әмбәль, уа-дәрдзәф әрләууыд Садулләйи ракомкоммә. Йә сай зачье адаудта:

– Дә райсом хорз уа, Садуллә әмә Сахъоладоны хорзәхтәй хайджын у.

– Сәумә Фәрныджы райсом у әмә дә фарны фәндәгтил әфтуауд, Елтарайы-фырт, – арфә ракодта Садуллә дәр.

– Садуллә, фарн дәм бадзурәд, Хуыцау дә фәрндижын скәнәд, әз мә хәс исынмә фәзындиң. Хорз ай зоныс, дә авд фыртән дын сә сәфты балцы хәдразмә авдыссәдз сколәттәг әрттигъон фаты радтон. Фат фылдәр мә нә хъәуы, фат къаддәр нә райсдыннән.

Садулләе йәе урс зачъейыл йәе сырх аңгуылдзтәе аәрхаста:

– Елтарайы-фырт, дәуәй авдыссәдз аәрттигъон фаты фесәфт, мәнәй та – авд фәтәнуәхск фырты.

– Мәнәй никүи ницы фесәфдзән зәфцы фыдәй, – йәе нылас фәкарз кодта Тохара, цәрдәг фездәхт әмәй йәе сау бәхмә цәргәсаяу стахт. Бәхы рохтәе аәрбацыбыр кодта, бәх тәрхъусаяу аәрбатымбыл, раззаг къәхтәй арвы цъәхмә сәвнәлдта, йәе сызгъәрин хъуымбыл цокора йәе сау ныхәй сәрттывта.

Елтарайы-фырт ехсыхъәдәй йәе нылләг уәлдзарм худыл схәңыд:

– Аәстәмәй астмә ам нә уыдзынән – стәры цәуын аәмбәлттыл къордимә. Кәд мыл мә хуыцау рахәта, уәд – уә амонд, кәд раздәхон, уәд мә мад, мә фыдыстән, мәхи нә бауромдзынән.

Бәх йәе рохтәе аскъәфта әмәе Фәдисмә сидән тигътәм йәхи сарәзта. Уайсаны нырма хъусәй ләууыд, йәе чысыл зәрдә тарст әмәе мастиәй хәлди, ныр скуюдта әмәе йәе цъәх нымәтхудәй йәе фәлурс цәстом амбәрзта:

– Аәда, Аәда, нә фыстәе нын байсдзән... Аәмә ма уәд Сау хохы дәлфәйтәм цы хиздзыстыәм?..

– Ма ку, гормон, – дзуры йәем рәвдаугә Садулләе. – Ма ку, ма ку. Фарастазыккон – ләджы бындағхад у. Ма ку, науәд дә гыцци афтәмәй куы фена, уәд йәе зәрдәе бынтон ныммәгүүр уыдзән.

Айсәду сагъәсты аңыд: «Аәрттигъон сколәттаг фәттәе зынаргъ сты. Мә фыстәе фаг дәр не суыдзысты авдыссәдз фатән... Ах, мә авд цәргәссы, мә авд ныифсы! Уә зәронд фыды цудгә куы ныуагътат, уә тәвд сәртәе уә цы бәстәм фәхастой?.. Уәвгә фәдиси нә аңауын мәләтәй карздәр у... Райсом уәлдай раздәр ссәудзынән Сахъоладонмә – мә зәрдәйи уәззаяу радзурдзынән, ныттабу кәндзынән Сәузәрина...»

...Дурсудзджыты тигъыл Стыр Ныхасы иу къәләт дурыл бады иунәгәй халасрихи кадәттәнәт Зәгъойты Къәнт. Йәе къәрид кәрцү фәдджийә йәе хъисын фәндүрү цәстом адаудта, йәе фәндүр хъисәлвәст бакодта әмәе ног кадәг мысыныл схәңыд:

Гъей, гъей уәрәйдә, марджа!

Абон Уаз Хурыбон – раззаг Уаз Хурыбон

Тохы бон басгуыхти, хъазуат тохы бон.

Гъей, гъей, цәгатаг ләгъз быдьртәй нәм

Сә миңтхъуын бәхтүл бадгәйә әруылән кодтой
Къуыппуадул лыстәгдәст хъипсахъытә, уәдә!
Гъей, гъей уәрәйдә, марджә!
Гъе, нә сагсур фәссивәд сә уазал цирхъитимә,
Сә артдзых фәттимә хъазуаты бацыдысты.
Гъей, гъей уәрәйдә, марджә!
Авд комы дымәджы әрттигъон фәттә
Ихуарәгау ныккодтой хъипсахъытыл...

Раст уыңы рәстәг Уайсана ләууыди дурсудзджыты әрмадзы дуармә, иннә хәттытау та кости, бәгънәгцөнг дурынгәндҗытә, әлыгәй конд къустә әмә кәхçытә кәрдзынтау куыд фыхтой, уымә. Йә хъустыл әруад Къәнты ног кадәг дәр, уый размә дәр фехъуиста, йә фыд әмә йә фыдыфсымәртә дәр иннә әмхъяуккәгтимә фәдисы кәй ацыдысты Авд комы дымәгмә хъипсахъыты ныхмә хъазуаты. Уайсана ләмбынәгдәр ныхъхуиста кадәджы ныхәстәм. Къәнт та йә уәй бацыд:

Гъей, гъей уәрәйдә, марджә!
Авд комы дымәджы сколәттаг әрттигъонтә
Ихуарәгау ныккодтой әнәхуыщау хъипсахъытыл...

Уайсаның иштәүлүк дүрүсү, фәлхаты: «Авд комы дымәджы... Авд комы дымәджы – әрттигъон сколәттаг фәттә... Тохара нын нә ныббардзән, йә хәс йә къух куынә ссара, уәд...»

Дыккаг райсом Айсәду сәударәй рабадт әмә арасты Сахъоладонмә Сәузәринән ныттабу кәнынмә. Гыңци хъәзын къусимә ахызт фыстә дуцинмә. Уайсаны дәр йә гыңцыл куырәт, йә къәрид кәрп әрбакодта. Ие ‘рчъиты фәсал аивта, акодта сә йә къәхтүл әмә, йә цъәх нымәтхуд йә къухты, афтәмәй каудуары әдде баләууыд. Сыхбәстә дәр базмәлдысты: «Гъо, уәләмә сыйст!» – чидәр стын кәнене йә хъуджы. «Фырри-фырри!» – чидәр рахъәр кодта йә фысты дзугыл.

Уайсаның уайтагъд хъәуысәр баләууыд. Тәссары фәндагыл йә ных сарәзта Авд комы дымәгмә.

Хурыккастыл Садулла куы раздәхт Сахъоладонәй әмә йә цәст куынә әрхәңцид Уайсанайыл, уәд кәрты әдде фосдонмә баздәхт. Гыңци уәдмә фәстаг фыс әрдигъита әмә йә рәвдаугә фесхуиста «ацу ныр», зәтгъә. Уайсаны та фосдоны дәр куынә разынә, уәд зәронд Садулла йә уәззаяу әрфгүйтә фәтар кодта:

– Ағасин, уыцы ләппуйыл аборн цы сәмбәлди? Исчи хурысқастыл лыстәнү аәмбәлү! Сәузәриныл йәхі уәддәр ныффаң-дзәхстаид... Нәй йын амоныс, ағасин, нә!..

Гыщци әнәистысдзургә хәдзармә баңыд, фәлә уайтагъд фездәхт:

– Мәр арт бахуыссыд, зәронд, – хәдзары дәр куынә ис. Раст та дурынгәнджытәм баләууыд.

Гыщци йә тыхст аәмә уырыд ныхас хъуыр-хъуырмә раивта: «Сәударәй џавәр у?! Дзывылдар йе ‘фтуан куынәма ныгуугъта...»

Уайсанан уыцы бон нә фәзында сәхимә.

Дыккаг бон дәр.

Артыккаг бон дәр...

Ағас Челәхсәрхъяу йә къахыл сләууыди. Цы ком, цы суанг нә басгәрстый, ахәм бирә нал бazzади, фәлә-иу әнкъардәй, уәнтәбәрzonдәй әрыздәхтысты фәстәмә. Аппынкәрон сә ныфс басаст аәмә «Хуыщауы уазәг уәд» загътой.

Йәхимә ныххъуыста цардвәлмәст, хъәбулцуҳ гыщци. Йә фәллад цәстытә та кәуын аәримысыдысты.

Йәхимә ныххъуыста зәронд Садуллә дәр. Йә халас әрфгүйтә цәргәсү хауд базыртау уәләмә сәхиуыл нал хәңцынц. Хъубаны донәй Cay фурды былмә ахәм зәд, ахәм дуаг нал бazzад, Айсәду йә сыгъдәг ном кәмән не ‘ссардта, йә табуыы хай кәмән не схъардта. Фәлә зәйтә аәмә дай-джытә ағомыгәй ләууыдысты...

...Уайсанан стыр фәссихәртәм йә фаддзуйә нә бандад. Бафәллад. «Фәлә фәллад та циу! – хъуыды кодта йәхини-мәр. – Тагъд Авд комы дымәгмә бахәццә уыдзынән аәмә хәстуаты баңгурдзынән арттигъон сколәттаг фәттә».

Уайсанан Наргъуатырындзмә бахәццә. Фәуырдыг кодта рох галуәрдонвәндагыл аәмә Дзәгъәл уәтәртү рәзтү йе ‘гром сарәзтә комы дымәгмә...

Хуры цалх атылди кәройнаг къуыбырыл. Уайсанан хаттай фәстәмә фәкәсү, фәлә йә размәцүд нә халы. Дызәрдыг дзинад баирвәзы йә гыщцил зәрдәмә, гъе фәлә йә размәкуы сыйты Тохарайы хуыз: йә сай зачье, йә цәстыты цәхәр, уәд та йә фаддзу фәрөг кәнны.

Ағас сәрдьгон бол йә къахайст нә фехәлдта Уайсанан, фәлә дыууә згә фатыл йеддәмә ницәуыл бамбәлди. Дыууә згә

фаты, цуанәттә саг кәнә сәгүүты фәстә цалдәр азы размә кәй суагътой, ахәм цирхъбырынкъ фәттә.

Комы дымәг кәд дард нал зыны, уәddәр уәлдай әвваҳсдәр нае кәнү. «Фәүүны хъомыс ын нал ис, – сагъәс кәнү Уайсанә, – уәд та аздәхин...»

Раст уыңы рәстәг, Уайсанә гыццыл раздәр кәүүлтү әруад, уыңы Дзәгъәл уәтәртү цүрәй нынниудта бирәгъ. Наргъуатырындзәй ийн дзуапп радта әндәр бирәгъ. Уайсанайән аздәхән нал уыдис – йә фәндәгтә әхгәд әрциңдисты.

Хуры цалх бәстә судзгә фәсрәгъмә атылд, уазал талынг рахъуызыд пыхсынташ, күтәртәй. Дард хохы цъупп ма әрхүү әнгүйрүстүанау сырхәй зынди, фәлә уый дәр уайтагъд бацъәх. Судзини бынау лыстәг урс стъалытә фәзынди арвомыл.

Уайсанә фәндаджы бил ратыдта цалдәр гәнгәльйи зәндҗы әмә баздахти хәрәуис уәйыг-бәласмә. Цонгәй-ционгмә, къалиуәй-къалиумә әмә Уайсанә фондз барәгбәрзәндән бәласы астәу фегүүрди. Диссаджы әхсәвиуатгәнән бынат разынди бәласы астәу – дыууә ставд хихдҗын цонгыл ныххүүссыдисты хүымәлләджы къалиутә. Уайсанә дзы зиллакхуыст әркодта әмә ийн уайтагъд хүымәлләджы хәмпүс мәцкъорты зонгә тәф йә мысинаеттә бауыгъта. Фарон ацафон Садуллаимә Фәснаргъәзаты хүымәлләгдзуан куыд фәцәйцыдисты. Зад хүымәлләг куыд ссардтой... Гыцци сыл куыд цин кодта әмә Сәузәрины цытдҗын бәрәгбонмә цы сау бәгәнәи бахсиста...

Бәгәнйи монцмә Уайсанә фәхъуыды кодта, бон-боны дәргүры доны хъәстә кәй нае фәци, кәй сәххормаг. Йә гәнгәльйи зәнгтә ахсәста әмә сә йә ком бауазал кодта.

...Хуры тын схъазыд хәрәуис бәласы цъуппыл. Сыфтәрәй-сыфтәрмә, къалиуәй-къалиумә зынг афтаугә хизы. Әссигъета, Уайсанайы сәрмә хүымәлләджы урс мәцкъорыл цы сәүүон артак ризы, уый дәр. Стәй әрхызт Уайсанайы фәлурс цәсгоммә, йә рустә ийн хурдзәф фәкодта, йә цәсты хаутыл ын схәңцид, әмә ләппу базмәлыд, ие уәнгтә аивәзта. Уайсанайән йә балцы сәр йә зәрдыл әрбаләууыд әмә къалиуәй-къалиумә, цонгәй-ционгмә хизгә әртәхдзагъд кәрдәдҗы баләууыд. Зәронд галуәрдонвәндатыл та йә ных сарәзта комы дымәгмә.

Рынды фәстә гуыры ног рындз. Комы фәстә – ног ком. Уайсанамә афтә кәсүн байдыдта, цымас ацы рындзтән, ацы

кәмттән фәуыны хъомыс никүы ис, әмәй йын уыңы хъуыдтыәй йәе ныфсы муртә кайынц. Бафәллад, сәххормаг. Сатәг дон мысы. Иурындыз фахсмә фехсайдта йәе зәрдә. Тынхәйтүйәттән сәнтысти әмәй – диссаг! Тәнхалгәрдәджы әхсән уәэзаусыф әрыскъәф йәе сырх әндәхтыл фәйнәрдәм ахылди. Зынгдәст әрыскъәфтә әрфынәй сты дәрзәг пәләхсар сыйфәртүйәттән бин. Уайсананың хуыссыд қәрдәджы әмәй йәе дард балцы фыщаг хатт барухс ис йәе зәрдә.

...Хур фәңудыдта арвы астәүәй. Фәсрәгърындыз тәе үәм сәхи сивәзтой. Тагъыд ай сә аууон бакәндзысты. Уайсанайән та йәе балцы кәрон зынгә дәр нәма кәнү. Цәуя ма дарддәр, әви раздәх? Уайсанайы размә та сыйстад Тохарайы хуыз: сау зачье, сау цәстүтиң цәхәр. Нә! Фәстәмә афтидармәй нәй цәүән. Кәм стут, кә, әрттигъон артдызых фәттә?

Уайсананың күрәтүү фәддажи айдазаг кодта әрыскъәфтәй әмәй та йәе фәндаджы сәр әрләүүүд. Хурныгуылдыл бахәццә иу сатәг суадонмә – бәрзонд қәрдо бәласы бин къәйдурты әхсәнәй заргә згъоры комы донмә. Зары, зары суадон. Кәддәр әм фәххәццә сты адәймаджы къухтә – чидәр ын йәе гуырән-үат әмәй йәе ратадзән уирагдуртәй тәлмәвәрд скодта. Уәдәй нырмә заргә згъоры комы хъәләсмә.

Уайсананың күрәтүү суадоны был. Йәе фыщәнәй йын систа цалдәр хъәддаг бур қәрдойы. Аддажынаң дзы акомдзаг кодта. Қәрдойы уурсаңыры хәрзад ахъардата йәе гыщыл уәнгүү. Мысинаңтә та ныщавтой зәрдә: «...Садуллаң йәе фарон фәззәг хъәдүүл рагыыл сугты сәр күүд сбадын кодта хъәддаг қәрдоттәй цъупдзаг голладжы фарсмә... Йәе къухтәм ын ставд гага мырт-кәтүү пузал күүд сләвәрдата... Рейа-реуагәнгә хъәууындажы күүд әривгъуыттой... Сыхы ләппуттә – Әхсар, Бәтә, Сәна әмәй Хәемиң әм хәләтгәнгә күүд кастысты...»

Суадондзәстүү хуры рухс әмәй арвы цъәх атадысты. Комы нардҗыттәй талынг рахъуызыд әмәй арвыл стъалытә фыссыныл схәңдид.

Уайсананың сфердән кодта суадоны был әхсәвиуат бакәнүү. Уагъылы къутәрүү бинаң къәбисындағы арбахаста фәлмәенсиф дзалағәрдәг, бәзджынаң сә равәрдата суадоны был, әркытыгъытта йыл йәе къәрид қәрп әмәй архуыссыд. «Кәрдәджы бин, әвәццәгән, дур фәзи әмәй уәләмә тигъ дары», – ахъуыды кодта Уайсананың әмәй зәххәй дзалағәрдәджы ‘хсән йәе къух

акодта. Уйй та циу?! Рагон фатыхстон армыдзаг фаттимә! Уайсанана сә фырцинәй йә риумә нылхъывта, се згә фындастыл сыйн йә къух аэрхаста – арттигъон фәттә!

Уайсанана фестад, судадоны алышварс үалдәр хатты хъавгәхъуызгә аэрзылди, фәлә никуы әмә ницы – иу фат дәр нал ссардта. «Райсон бон дзир-дзур куы кәна, раст уыцафон ам аэрзилдзынән, басгардзынән алы къуыпп, алы дзыхъхъ, кәд әмә ссарин авдыссәдз арттигъон фаты», – уыцы хъуыдытимә Уайсанана йәхи аруагъта йә кәрцы къәридыл.

Сау әхсәв базмәста арвы цәхәр. Стъалытә ныщәнд сты кәрәдзиуыл. «Раст ма хурбон доны билты артәхдзагъд үәрдәгыл афтә ныдздзыгуыртә вәййынц урс гәләбутә», – хъуыды кәны йәхинымәр Уайсанана. Стъалытә нымайы, нымад ын нае фесты – цәсты уәлхаутә аруәззау сты, арәнцадысты цәсты дәлхаутыл.

...Суадон зары. Зары. Зары... Боны рухс әнтисын байдынта арвы тәрттәй. Фәлә арвмә сленк кодта сау мигъ – сау кәфхъуындар. Стъалыдзуан байдынта. Әруыгъта сә. Үалдәр ма дзы хурныгуыләнварс арвы къуыммә сәхи нылвәстөй, фәлә сәм сау кәфхъуындар йә сау ләппынты бауагъта. Арв сафтид, бакуырм. Комы хъәләсәй дымгә фәдисонау арбатахти, Уайсанайы сәрмә кәрдо бәласы ардәггом къалиутә бауыгъта, йәхәдәг фәсәфцәг баләууыд. Арвы сауыл урс цирхъытә комәй-коммә сәмбәлдисты. Арв ныххъярзынта. Фәсрындзәй дымгә арбахаста ниуын, бирәгъы ниуын... Урс цирхъытә та кәрәдзиуыл сәмбәлдисты – арв аскъуыди. Уайсанана йә кәрцы фәдджийә йә цәстом амбәрзта. Цыфәнди тәрккъәвдайә дәр нае фатәрсәдзәни, фәлә йын арвәрттывд әмә арвгәрах йә зәрдә асәттынц, йә уд ын йә хъуырмә растын кәнинц... Ставд артәхтә сәмдәгъд кодтой бәласы сыйтәртыл, судадоны ирдәзәсгомыл, әмә арвон цирхъыты хъазуат фәмынәг, банцад арв йә хъәрзынәй.

Уайсанана кәрдо бәласы хәнкъуытә зәнгмә йәхи нылвәста. Уарын фәтынг-фәхъус вәййы, хаттай йә дымгә фәңудын кәны, әмә уәд Уайсанайы фәдджийыл йәхи арбайсы, йе ‘рчъиты уәлфәдтыл ын аркафы.

Ахәм уарынта бирә федта Уайсанана, хъәуысәр саппыйтыл йә уәрүччүтә хизгәйә. Әмә сә лиздәг дәр никуы акодта. Уәвгә-иу уәд Айсәду дәр йемә уыд. Фәлә ныр иунәгәй...

әхсәвыгон... Дзәгъәл комы... дыууә бонцау дардәр йә райгүрән Челәхсәрыхъәүәй. Уайсанайы әнкъард хъуыдитә фескъуысты - хъәдбын тәссарәй райхъуыст бирәгъы ниүүн, къәбылаты рәйин. Ногәй та. Аңы хатт - хәстәгдәрәй.

Уайсана кәрдо бәласы хулыңд зәнгыл схылди бәласы цонгма, фәлә йә зәрдыл әрбаләуыд, ие 'рттигъон фәттә дзалағәрдәджы кәй фәуагъта. Бәласы цонгәй йәхи әривәэстә, әргәпп кодта зәхмә. Ие 'рттигъон згәбүрынкъ фәттимә фездәхт йә хуыссәнуат кәрдәгәй. Раст уызы рәстәтәгайхъуысти къәбылаты рәйин хәрзхәстәгәй, чысыл дардәрәй - бирәгъы ниүүн. Уайсанайән фәттимә бәласмә бырын фәзындәр. Ницуал ын әнтисы. Йә хулыңд әрчыи бәласы зәнгыл фәбүрыд, әмә ләппу зәххы баләуыд. Үәддәр әрттигъон сколәттәгайхъуыст бирәгъыни. Ногәй та фәбүры. Гыццыл-ма! Бәласы цонгма сәххәсти. Фенцион. Цонгәй цонгма фәхизы.

Уарын нә сабыр кәниси. Ныххуылыңд Уайсана. Йә кәрци къәрид ныууәззаяу.

Бәласы бын дзалағәрдәджы рәэстү әрбазгъордтой дыууә әндәрдҗы. Сәхъист-хъист райхъуыст. Уый хәдуәлвәд - бирәгъы «су-у-у!» Бәласы бын йә фәстәгтүл әрбадти бирәгъ, йә бырынкъ уарынмә сивәзта әмә та райхъуыст: «у-у-о-о! О-у-у!!» Уайсана йә улафт баурәдта. Ныххъус, ныссабыр...

Уарын баштад. Сыфтәрәй-сыфтәрмә ма иугай әртәхтә хауынц, әмә сә уәздан сыйбар-сыйбур райхъуысы... Бон әрбараухс. Сау кәфхъуындартә сау арвәй аленк кодтой фәсрәгъымә. Хуры ңәст ма сә дардә суыдта әмә сын сә сау къәдзилтыл зынг бафтыдта. Уайсанайы алыварс әртәхдзагъыд сыфтыл фон-дзыссаңзай цырәгътә ссыгъысты. Сә сәрмә әхсырхуыз фәлм әрбадти.

Кәрдо бәласы бын мыстрагъ цъәх бирәгъ дәргъкъахәй рабадти, әмә хуры хъарммә йә хулыңд фәздәг арвмә цәуы. Гыццыл дардәр ставдъях цъәх къәбылатә хъылдымтәй хъа-зынц. Хаттай мадәл бирәгъ бәласы цонгма скәсиси әмә та хъәрзәгау баниуы...

Хур арвастанумә фәххәццә кәниси. Бирәгъ сыйсты әмә та куы иуырда, куы иннәрда әрхуыссы. Йә цуры йә къәбылатә әрбаләуынц цәуынәнхъәләй, фәлә та сә мад куы 'рхуыссы, уәд та хъылдымтә сисинц...

Уайсанайы фәллад уәнгтә әрләмәгъ сты, йәз зәрдә ным-мәгуыр. Бирәгъ бәласмә хъәләкк не схиздзән, фәлә бәласы цонгыл кәдмә ис бадән?! Әххормаг әмә фәлмәстәй... Йәз фәтты армыдзаг йәз риумә нылвәста, сәе ихсыд хъәдтыл әртагъди Уайсанайы ирд цәссыг...

Хъарм рог дымгәдзәф әрбаивылд, сыфтәрты сусу-бусу райхъуист, цима кәрәдзийирагәй нае федтой әмә сәе зәрдиаг хабәрттә мысыздысты. Әнхъелдән дард кәцәйдәр хъуысы зарәджы зәл! Атайы уәлдәфы, райгуыры ногәй:

*Уәрәйдә-рәйдә, уәрәйдә...
Уәй, уәрәйдә, уәй...*

Уайсана ныхъхуиста, әдзынәг ныккасти, зарәджы зәл кәцәй хъуист, уыңырындзмә. Зарәг әрбаввахс. Уайсана йын бәлвырдәй хъусы йәз ныхастә:

*Махән нае хистәр Үырызмәг у,
Уәй, уәрәйдә, уәй!
Махән нае кәстәр Ацәмәз у,
Уәй, уәрәйдә, уәй!*

Зәронд фәндаг цырындзмә хылди, уый чылдымәй сзындысты саулохат сай бәхтә. Сәе сәртәй хъазгә фәуырдыг кодтой. Сәе фәстәй ригфәлмәй разындысты фондз барәджы. Сәе бәхтү рохтыл фәстәмә хәңгәйә, фәрсмә сиргә уайынц сәе рәгъяуы фәстә. Сәе зарәг комы наргә аңауы әмә дәлләуәз кәмдәр тәркдоны хъәримә байу вәййы.

Бәхрәгъяуы раззәгтә зәронд кәрдо бәласы раз, Уайсанайы ракомкоммә ныххуыррытт кодтой әмә сәхи дзаладжыны фахсмә аппәрстой. Цырын, цысон сәмбәлди нае рәгъяуыл, зәгъгә, барджытә сәе зарын фәугътой, рәгъяуы фәйнәвәрсты сәхи раскъәрдтой. Барджытәй иу, хъандзал-цәгәфтыд куыратджын суыдта бәласы бын къуыбырхъус цъәх бирәгъы. Бирәгъ тәссар фахсыл хъәдбынмә йәхихарәзта, йәз ләппынта фәкәл-фестгәнга йәз фәстә. Барәг йәз сай алышпаг бәхыл айяфта къуыбырхъусы, йәз зәнгойә фелвәста алдымбыд цокораджын ехс. Сай барәг йәхихарәз та асасы къәрцц азәлы комы. Бирәгъян йәз уд снарәг. Фахсыл ахснарцыйи къутәрүл йәз къәхтә акъуырдта әмә цәхгәр рындзәй атылд адагмә. Барәг йәз бәх фәурәдта, йәз

ныхы хид сәрфгә хъәлдзәгәй акасти, бирәгъ цыифәйдзәгтә-рыгәйдзәгтәй әрхыты цудгә-чиугә куыд лыгъди, уымә. Стәй йә бәх фәцарәста фәстәмә кәрдойы бынмә. Бирәгънәмәдҗы әмбәлтә дәр әрбамбырд сты суадонмә, сә худт әмәхъәрәй ныхас дардмәхъуысти:

— Бәгүыдәр, мәгуыры бон акодта уыцы бирәгъыл, Тохарайы ахәсты чи баҳауд!

— Тохара, Сәузәрины хатырәй, зәгъ-ма, уыцы бирәгъ дәзәрдәхудт ңәмәй райста?

Барджытә әмхузынәй ныххудтысты. Тохара бәхәй әргәпп кодта, суадоны йә хұрсығъд хъуынджын къухтә атъиста, стәй уымәл къухәй йәс сау зачъетә адаудта:

— Мәзәрдәхудты, ай-гъай дәр, нә бацыдис! Фәлә әндәр исқәй зәрдәхудты бацыдис, әви нә бацыдис, уый та иунәг Хуыща зоны!

Уайсаны Тохарайы бирәгъ сургәйә дәр базыдта әмәй йәтарст фылдәр фәци, әви къаддәр, уый нәма рахатыд. Бәласы цонгыл әдзәмәй бадти әмәе дарддәр цы кәна, уымән ницуал зонгә дәр кодта. Сындағай сыстади, бәласы дәллаг цонгыл йә къах әрәвәрдта, фәлә хуылызд къалиуыл йе ‘рчыи фәбырыд, әмәй йә фәттә зәхмә әркалдысты. Барджытә фергомыздәхт сты бәласмә, әмәе къалиуыл гыңыл ләппу ләугә куы ауыдтой, уәд фырдисәй сәе армы тъәпәнтә фәцагътой. Тохара йәм бауд әмәй йә бәласы цонгәй райста:

— Ма тәрс, ма! Фәлә-ма зәгъ, кәимә дә ам, кәнәе цы архайыс хъәуәй уа-дард?

Уайсаны йәхи атыдта Тохарайы къухтәй әмәй йе ‘рттигъон фәттә уидзыныл баләууыд. Тохарайы сау рихитә фәйнәрдәм фәңдысты әмәе дәндәгтү урс разынд:

— А-ха-ха! А-ха-ха! Мәнәе дәр ма дын дзыхъхынног фәттә! — зәрдиагәй ныххудти Тохара әмәй йә фатыстонәй армыздаг фәттә сласта.

Инна барджытә дәр фәзәрдәхәлд сты әмәе фәйнәе армыздаджы сластой әрттигъон фәттә сә сагъадахътәй. Уайсаны фәныфсджын. Се ‘ппәттәй дәр райста ләваргонд фәттә әмәе, Садулләйә куыд хъуыста, афтә арфә ракодта:

— Хуыщауы хорзәх ссарут.

Барджытә та худынмә фесты:

— Әмәе сәе ехсә та ңәмәй кәндзынә, ңәмәй?

Уайсана ахъуыды кодта, стәй афтә зәгъы:

- Мәнән ацы фәттә әхсынмә не ‘нтысынц.
- Уәдә, уәдә? – афарста йә Тохара, йә мидбылхудт үә риҳийы бын әмбәхсгә.

– Әз Авд комы дымәгмә фәттә уидзынмә раңыдтән... Әмә мын әрдәбоны бирәгъ мә фәндәгәтә сәхгәдта.

– Әмә уа-тыхстәй фәттәй цы кәнис? Кәд, мыйяг, стәры цәуыс, и? Уәд мах дәр фәхон!

Барджытә та хъәрәй ныххудтысты. Уайсана асагъәс кодта, Тохарайән йәхи базонын кәна әви нә, ууыл. Ныххъус, ныдзәм и.

– Гъей, ләггаг! – Дзуры йәм барджыты кәстәр – цыбырәл-выд бур зачъеджын ләппуләг. – Цыдәр нә әмбәхсис, сәрәй!

– Ници уә әмбәхсисин, – әнкъардәй дзуры Уайсана, – әрттигъон фәттә уидзынмә раңыдтән... Мә фыды фыд авдәссәдз әрттигъон сколәттаг фаты фәхәсдҗын иу хәстон ләгәй...

Тохарайы цәстытә ферттывтой, йә хъәбысы фелвәста Уайсанайы:

– Ә, хорзәй цәрай, Садулләйы фырты фырт!

Тохара зәхмәе әриста Уайсанайы, ўе ‘фәтгыл ын бафтыдта йә фатыстон әд фәттә әмә әнкъардәй загъта:

– Мәнәй авдәссәдз фаты фесәфт, Садулләйә – авд бәгъатыры... Хуыцау сә рәсты фәндагыл бафтауәд, кәд ма зәххон фәндәгтүл хәтынц, уәд.

Тохара йә уәззая цонгәй әрәндәзәвид Уайсанайы уәхс-кыл:

– Оххай, ныхәстыл фестәм! Стонджы дын куыннә уыдзән?

Бурдзалыг барәг раздәр фәхъуыды кодта, чысыл бәллән әххормаг кәй у, әмә ыйын еууы кәрдзын йә къухты фәсагъта.

Уайсанайы хуыз йәхимә әрцыди. Фырцинай ыйыл лыстәт ризәг бахәцьыд. Йә къух йә фатыстонәй нал исы. Гыццыл фәстәдәр Тохарайы фәсарц бабадти әмә, сә рәгъяу сә разәй, афтәмәй Челәхсәрыхъаумә сә ных сарәзтой.

КЪОДОТЫ Альберт

ÆУУÆНЧЫ ФАРН

* * *

Фәмәнг нә цард. Фәмәнг ысты нә сәннәттә,
Æмә хуист у нә бәллицтән сә рүхс.
Ныуудз... Нә хъәуы... Мауал кән афсәннәттә,
Үйд рәстәг хус әмә уыдзәни хус.

Хуиссы мә горәт. Тарф фынаәй нәма у.
У әхсәвән ызгәхәццә йә сау.
Æмбарын ай – нә саст хъысмәт әвгъау у,
Мәләтән нә – нә цардән у әвгъау.

Нә хъуын нын цард хуымәтәджы нә цәгъды, –
Ис рәстәгән мәләтимә цәдис.
Фәләй йә зон, кәй нә уыдисты уәгъды
Нәдәр дә масти әмә нәдәр мә рис.

* * *

Загътой мын, рәстәгмә кәй дән зәххыл,
Æмә риссын нал кәнын мә сәр.
Нал тыхсын афхәрд дзырдај бәлләхай,
Ис әвзәр – нә йә кәнын хуыздәр.

Нал хәссын лыстуд уәвүн мә сәрмә,
Сәвәрдтон мә сау зәрдәйән рарад:
Дә рәстәгмә – әмә цәр рәстәгмә,
Уарз әмә дә цәстытә афсад.

Бафсад сә сәүәхсид әмә хурәй,
Арвәрдынәй, мит әмә зәгъәй.
Ләүү нә балән арахдәр йә цуры,
Бонджындәр куыд ничи уа дәуәй.

Дилинәджы барәвдау дә уарзтәй,
Асәрф ын сәумәңъәхәй йә сый.
Ма ныуудаз әфхәрд ңиуы йә мастьы,
Амондән фәрөгдәр кән йә ңыд.

Ма агур зәххон амонд ңәттәйә,
Акәс-ма, қәуылты у дә ис!
Дә рәстәгмә әмә ңәр зәрдәйә,
Алы бон дәр арфәимә ис.

Әмә ма тыхс иу уысм дәр мәләтәй,
Иугәр у нә әңәг бынат уым.
Райс әмә дзы сабыргай дә мәтәй
Баңтәтә кә развәлгъау дә күым.

Бастар ын йә фәтән күултә рухсәй,
Уарзтәй дзы әвәрәнтә ыскән.
Бамбәкс ын әүүәнчы фарн йә хусы,
Гом куыд уа қәдфәндидәр ныфсән.

Әмә ңәр әүүәнк әмә мәтимә,
Ма әмбәкс ләхъир ңиуау дә сәр.
Рәстәджы ныккәссын кә дәхимә,
У уәндон дә уарзты... әмә ңәр.

Афтә ңәр, ңима ләбурыс знагмә,
Амонд дын куыд әхгәна дә хъуыр.
Дә рәстәгмә, фәлә ңәр мыггагмә,
Мәл әрвилбон әмә ногәй гуыр.

* * *

Хъус-ма, сауәрфыг, ңи кусыс,
Әви хәйрәг дә әңәг?
Ссаңтай ног фәндаг мә русыл,
Былтәм баңыдтә хәстәг.

Әмә сәфдзынән әнәмәнг.
Хъусыс – дурәй конд нә дән...
Нә, ызноны фын нә фәмәнг. –
Ногәй уарзын. Ногәй дән.

* * *

Дзырд уә даргъ ныхәстә фестут...
 Әмә нал зонут ләджы –
 Налдәр мәйы бәкка арвыл,
 Налдәр дымгә, налдәр ды.

Әмә не ‘мбәхсын мә хъыгтә,
 «Къах уә роны» уын зәгъын.
 Рагәй, рагәй у мә зәрдә
 Ахуыр иунәгәй цәрын.

Стәй бынтон сидзәр кәцәй дән?
 Ис мын заräг, ис фәндыр,
 Әмә ссардзынән әнәмәнг
 Тарәй рухсы ‘хсән зыхъхъыр.

* * *

Мәй, цы дыл әрцид, цы кодтай?
 Әви хингонд дә ды дәр
 Әмә нал кәнис дә сәрән,
 Фәлә йә наә кәнис хъәр?..

Цыма никуы уыдтә арвыл,
 Цыма ирд стъалы наә дә,
 Уыйау мигъты бын ләзәрыс
 Әмә нал зыныс ләгмә.

Афтә рауди мә цард дәр,
 Афтә базыдтон мә бон:
 У мын даргъ әвзарән ахсәв,
 У мын даргъдәр тухән бон.

Цыма никуы уыдтән царды,
 Цыма никуы уыдтән рухс,
 Уыйау, тарст мыстай, мә зәрдә
 Тарән йе ‘рфығыл ныхъхъус...

* * *

Цыдәр зәронд ус – дурдзәф дзы фәдән,
Бызгә бырондон ризгә къухәй къахы.
Хәры цыдәр.. Нәты... Әмә ләгән
Йәхъуыдатә ызноны бонмәз здахы.

Әмә мәе бон сәе бауромын нәу,
Цәүүин сәе фәстә. Дис кәенүн мәхиуыл –
Ам мәнәе кодтон цардимә быщәу,
Ам мәнәе уарзтән басуи дән йәе риуыл.

Ам рис. Уым цыиф. Уым амондән йәе хус.
Ләджы җәст дзы хуыздәр цыдәр нәе ары.
Әмә әваст мәе хивәнд уд фәхъус,
Цыма ныххауд әнәнхъәләджы тары.

Фәлә мәем мәнәе рухсы цырпты фәзында, –
Мәе мад нәе кәртәй рахызти мәе размә.
Йәхъуыдатә – мәт, йәе фәтән ных – әнцыйләд,
Әмә сәркъуләй баудтән йәе размә.

Мәе сыйдәг мад! Мәе хъулон уарзт! Мәе рис!
Куыд мын ныуугайтاي сидзәрәй мәе зәрдә?
Фәлә йәе зон – дәе уарзт кәй у мәе ис,
Әмә йәе зон – мәе зарәг дәр ды кәй дә.

Нәе мәе ферох, куыд мәе рәевдыттай, уый,
Куыд мын дзырдтай «Нәй ацы царды цудән.
Ләг хъуамә хиза рог митәй йәхү,
Ләг хъуамә зона аргъ кәнүн йәе удән.

Ләг хъуамә уа йәе адәмимә иу,
Ләг хъуамә уарза судзгә уарзтәй зәххы.
Йәхү цъяех арвмә арәх сисы цъиу,
Фәлә фәстәмә сау зәхмә әртәхы».

Ныр мәнәе рәстәг ратылди ләгты.
Гыщылгай дын ысләууыдтән мәе къахыл.
Мәе саст хъысматыл нал къуырын мәе был.
Мәе царды чиныг сабыргай фәлдахын.

Фәлә мын нәй уәddәр әрәнцой, нәй.
Уынын ай хорз, куыд фәлывд хәссы рәстәг...
Куыд нын кәнынц нә фыдәлты фарн уәй,
Чырауа йәхі куыд фесәфта нә бәстә.

Әмә кәнын мә хъуыдытимә тох,
Фәстәмә сә нә мәгуырмә ыздахын.
Мә разы та... Хуыцауы уарзтәй рох,
Цыдәр зәронд ус згә бырондон къахы.

* * *

Хуымәтәг у мә дзырд – бинты бырын нә зоны.
Цы уыны, уый зәгъы. У хивәнд, фәлә раст.
Дыууә къухәй цытән йә пут рихи нә тоны,
Фәлә куы хъәуа, уәд уәззау у тынг йә масть.

Хуымәтәг у мә уарзт – уәзбын амә әнаехин,
Йә хъуын цәгъдә нымдән нә буң кәны йәхі.
У рухсә зәхт әдзух. Цәуы фылдәр хатт зәххыл,
Фәлә йәм, бахъуыд, уәд уәлмонцы тых дәр и.

Хуымәтәг у мә зард – ләппын хъазау хәмпус у,
У дардуынаг йә цәст, йә авнәлд та уәрәх.
Тыххәй дәр ай мәтәй нә сисдзынә йә хъусәй,
Фәлә, куы хъәуа, уәд йә сәрыл сисдзән зәхх.

Хуымәтәг у мә уд, тыхсы, фәлә нә сайы,
Нәртон симды – дәрзәг, пысыра та – хыдыджы.
Сывәллонау, тыхсгә, рәвдый ныхасәй тайы,
Фәлә, куы хъәуа, уәд Хуыцаумә дәр уәнды.

Хуымәтәг у мә дзырд, хуымәтәг у мә уарзт дәр,
Хуымәтәг у мә зард, хуымәтәг у мә уд.
Фәлә кәд у уә бон рәстад ыссарын тагъидәр,
Дәттын уын уәд мә арв. Дәттын – амә тәхут.

* * *

Масты ад ыскодта
Дурыны мæ сæн...
Бамбærстон æй аbon –
Нichi ис лæгæn.

У мæ дуар сындзæхgæd,
У мæ рудзынг тыгъд...
Зонын æй, мæ цард дæр
Тагъд фæуыдзæн сыгъд.

Арвæн мын æвирхъау
Байсдзысты йæ цъæх
Æмæ мын мæ мардыл
Бакалдзысты зæхх.

Чи мыл кæндзæн хъарæг?
Чи кæндзæни маst?
Ахæсдзынæн мемæ
Ингæнмæ мæ уарzt.

Цалынмæ сын тайой
Урс сæн æмæ соj,
Уалынмæ кæндзысты
Сыхбæстæ мæ кой.

Стæй мын uæd мæ ингæн
(Уый бæрц тых æм и)
Кæрдæгимæ дымгæ
Бакæндзæн йæхи.

Фæлæ йыл нæ кæнын
Иу мисхал дæр мæт,
Уымæн æмæ зоны
Рох кæнын мæлæт.

Уымæн æмæ фесæфт
Дурыны мæ сæн.
Уымæн æмæ царды
Нichi ис лæгæn.

* * *

Фесхъиудтон ныфсы койæ,
Цыма мыл фын ауади.
Exx, æвæдза, диссаг у,
Зærдæйæ цы рауади!

Раст цыма дзы иу къуыри
Иблистæн æмбырд уыди,
Уйайу дзы фæлхæрæнтæ
Дунетæ æрæмбырд и.

Нæ, уæddæр дзы афтæ тынг
Зæдыстæн, нæма тыхсин,
Фæлæ ма мæ тынг фæнды
Хуры тыныл атыхсын.

Тынг мæ фæнды радзурын
Хæхтæ æмæ стъалытæн, –
Ацы зæххыл цас федтон,
Цал хатты йыл ацыдтæн.

Тынг мæ фæнды раппæлын
Адæмæн мæ хъысмæтæй, –
Афтæ хорз кæй базыдтон
Рисдæппал, æнтъыснæгæй.

Сæхгæнын мæ цæстытæ,
Сæхгæнын сæ – рухс уынын,
Бакæнын мæ цæстытæ,
Бакæнын сæ – рухс уынын.

Афтæмæй мæ зærдæ та
Саст быркуыйау равдæлон,
Хус бæласæй хусдæр у,
Тар æхсæвæй тардæр у.

Стæм хатт ма фæцырд вæййы,
Цыма йыл фын ауади.
Exx, æвæдза, диссаг у,
Зærдæйæ цы рауади!..

* * *

Уыд Хуыщауы ләвар әхсәв,
Хъазыд арвы астәу мәй.
Әмә растдәр, фәлә рохдәр
Царды ничи уыд мәнәй.

Фәлә рахызти кәңәйдәр
Дымгә – хъамайау әлвәст,
Әмә сау мигътимә, мардзә,
Арвыл бацайдагъ и хәст.

Әхсәв фесәфта йә цәстом, –
Уыд сыкъаджын – ныр кәуы.
Фәлә зәрдәйы цәмәндәр
Ногәй бауарзын фәнды.

ДАУЫРАТЫ ДАМИР: 75 АЗЫ

ДАУЫРАТЫ Дамир

ЖЕРТАЕ ЦЫ-ЙЫ

*(Ома цы федтон, цы фехъуыстон,
цы бавзэрстон)*

* * *

2011

аз. 24 январь. Фәссихор.

Мәскүйә сыхъуыст, аэропорт «Домодедово», дам, чидәр сräемыгъта. Изәры наэ Президент Дмитри Медведев телевынәны уый тыххәй йәх хъуыдтыә дзырдта, аәмәе йәм мә бинойнаг Фатъимәт фәкомкоммә:

– Кәс-ма, күнд әнкъард у! Мәгүуры боң ис ауыл дәр...

Әңгәдәр йәе цәстәнгасыл уыцы бәлләхы хабар тыңг фәбәрәг и, цымы чысыл раздәр кәугәе кодта, афтәе зынд. Уымә кәесгәйә мә зәрдыл әрләууыд мә дзәнәтүбадиаг сыхаг Дулаты Жорә. Мәнә кәедәр иу немышаг сәрән ләппу Руст йәхи гыццыл хәйтәхәджы Кремлы цур рәсугъд Сырх Фәзы астәу куы ‘рбадтис, уәд-иу уыцы бонты дәр Горбачев йе ‘нахъуаджы мидбылхудт наэ ныгууагъта, цымы әппындәр ници ‘рцыдис, цымы нын не стыр бәстәе ници фәхудинаг кодта, уйайу.

Ацы Жорә йәм кәсы, кәсы, стәй дын уыцы мәстыйә афтәе куы бакәнид:

– Немышаг ын йәх тәккәе уәлбәдәнныл аербадтис, уәддәр ма йәх худынмә ‘вәэлы...

Йә алыварс чи уыд, уыдона ныккаел-кәл кодтой, мәнмәе гәстәе, Жорәйы ныхасыл дәр худтысты, гъер, дам, уый әрхъуыды

кән, тынгдәр та, кәй зәгъын ай хъәуы, наә бәстәйы уәды рогзонд разамонәгыл...

* * *

Заманхъуйләгтә дзыхарәхст кәй сты, уый алчидәр зоны. Мә хәләрттәй иу Дзиойты Даурик, уыңырдыгон, иу хатт афтәзагъя:

— Хъаймәт куы рацәуа, уәд ма не скәнәг Хуыцау зәххыл цәрүнмә ныуудздзән әрмәстәр авд адәймаджы — хәрзхъәд цот раудзынмә. Уыдан иуылдәр уыдзысты мах хъәуәй. Заманхъуйләгтә!..

Æнә схудгә ис уыңы ныхәсты?

* * *

Мә сыхәгты чызг Виолеттә Дзәуджыхъәуы йә мадән асламәй балхәдта нылләг зәвәтджынта, рагәй кәмә бәллыдтән, ахәмтыл, дам, кәдәй-уәдәй әнәнхъәләджы бамбәлдтән. Мад сә фырцинаәй йә уәләе акодта, мә тәккәе аккаг, дам, сты, әңәгт мә чысыл әлхъивынц, цом әмә дзы арауай-бауай кәнон, мәхи сә ахъал кәнон, кәд мын ивәзгә дәр акәниккой...

Кәрты фаллаг кәронмә дәр наәма бахәецә ис, афтә туфлитән сә бынта... әрхаудтой.

Виолеттә дыккаг бон горәтмә сләбурдта, хъәры бын фәкодта уәйгәнәджы, адәмы, дам, кәдмә сайдзыстут. Æмә туфлиты зәвәттә тәрхәгмә баппәрста.

Уәйгәнәг ын йә уайдзәф ницәмә ‘рдардта, уыңы уәзданәй ыны загъя:

— Хорз чызг, знон дәр әмә абор дәр наә къәсәрыл дәе къах куы ‘рәвәрдтай, уәд-иу хәрдмә не скастә? Цавәр дуканимә әрбацыдтә, уый дә раздәр зонын наә хъуыдис? Æз та ма дын тәфәрфәсү ныхәстә зәгъинат уыдтән...

Виолеттә цәуылдәр фәгуырысхо, әddәмә згъорәгау ракодта, асины фыщаг къәпхәныл цәхгәр фәзылди. Дуары сәрмә әрттиваг стыр дамгъәтәй фыст: «Одежда для покойников».

Фәстәмә мидәмә нал баздәхт...

* * *

Дзәуджыхъәуы Маркусы уынджы иу дуканимә куы бахызтән, уәд мә тәккәе размә фәцис мә зонгә уәйгәнәг чызг,

Дмитри Медведевы арттиваг портрет рацәйхаста. Хъазән ныхас ын загътон, зәгъын, цы йыл ныддәвдәг дә, уәрстәй дәм нә паддзах аәрхаудта.

— Хицау нал уәмә ма нын ай ныр чи балхәндзән, — әнәбары худт бакодта чызг. — Афтәмәй къулыл та бынат ахсы, дәлә, дам, уал ай кәрты пъадвалы иннәтиимә сәвәр...

Мә цәстытыл ауад, не 'рыгон президентән уыцы талынг әмә уазал ран йә фәлмән мидбылхудт күйд ахуысдәенис, уый...

* * *

Мә хәлар ләппу мәм аәрбацыдис, аәхца, дам, мын аәфстай авәр. Әрәджы Мәскүйә сыйздәхт, иу дәс азы бәрәц дзы фәецис. Уәдмәй мад дәр амард, йә фыд дәр. Фәбадтыстәм, фәныххастә кодтам, йә царды хабәртә кәмдәр күйд раудысты, цәмән афтә, уыдәттә мын фәдзырдта. Уыдис фәлладхуыз аәмә 'нкъард.

Цыма мә разы йә тәригъәдтә уадзы, уыйау йә ныхас даргъ монолоджы хуызән рауд, аэз ай ницәмәй фарстон, нә йә баурәдтон, аәцәг ын фәстагмә ныфсәвәрән ныхас загътон:

— Афтә зәронд нәма дә, ныр ма дыл, Хуыцауы фәндәй, хуыздәр рәстәджытә дәр скәндзән...

Уый мын мә цәстытәм бирае фәкаст, цыма мә аәцәгәйдәр ахәм ныхастә фехъусын әнхъәл уыд, уыйау.

Әз уыцы 'хсәв ме 'нкъард сыйгаджы мысинаңтә раздәр мә блокноты ныффыссинаг уыдтән, күйдәриддәр ай сә фехъуыстон, афтәмәй, фәлә мә сәрә кәцәйдәр дыууә поэтикон рәнхъы мәхицән дәр әнәнхъәләджы күй фегуырдысты, уәд ай аэз дәр афтә ауагътон. Мәнә дзы цы рауд:

— Кәддәр, әвәдза, цәй фыдуаг уыдтән!

Мә фыды ныхас ницәмә дардтон.

Мә сәртәг митәй мә фәлмән мады,

Мә фәлмән мады мәрдтәм фәтардтон.

Ыстыр горәттыл аэз баууәндыйдтән.

Уым хәлд чызджытәй мә мондаг уагътон.

Әхсәвәй-бонәй сәндәтты бадтән.

Әххуырст фәндыртә мә номыл цагътой.

Цәй риссаг вәйиы аәрәджиау фәсмон!

Цытә бакуыстон?

Мæ сæр кæм уыди?
Дысон дæр та мæм мæ ныйярæг мад,
Мæ ныйярæг мад мæ фынты ‘рцыди.
Куы мын-иу дзырда:
 – Чындызаг нын равзар, –
Æмæ-иу цæссыг æртылд йæ рустыл, –
Æппын мацы уа фæхъæстæ ма уон,
Фæхъæстæ ма уон йæ мыды къусæй...
Бæргæ раздæхтæн...
Фæллад, æгуыздæг;
Кæддæры тентекк, кæддæры ærra.
Нichi мæм ракаст...
Нæ къæс нындзæллаг,
Нæ рудзтуыты бын æрзад пысыра.
Уæлмæрды кæрон мæ мад, мæ фыд дæр.
Мæ сыхæгтæ сын цыртытæ сагътой.
Мæхæдæг та сын, сæ иунæг лæппу,
Рухсаг ут, зæгъгæ, нырмæ нæ загътон.
Нæ уаты къулыл сай бындз æрфынæй.
Мæ мад-иу мын сæ нæ уагъта марын.
Нæ йæ хъытдарын,
Нæ йæ хъытдарын...
Уый ма мын бæззад ныхасæмбалæй...

* * *

Иу зонгæ дохтыр мын æй радзырдта:

– Мæ тækкæ кусгæйæ уыдтæн, рынчыны мæ цуры æрбадын кодтон, йе ‘лхывивдад бын барын, цæмæйдæрты йæ фæрсын. Мæнæ куыд вæййы, афтæ. Уалынмæ мæ кабинеты дуар байтом æмæ уыцы æнæ исты дзургæйæ мидæмæ иу зæронд ус æрбахызт. Никуы йæ федтон уымæй размæ, фæлæ кæцыдæр хъæуæй ссыд, уый йæ кæлмæрзæны æнахуыр бастæй бæрæг уыди. Дуаргæрон бандоныл бæстон æрбадт, мæ разæй фæцис дзурынмæ:

– Мæнæ ацы чызг куы ацæуа, уæд та-иу мæн фен, науæд мæ уды гага схаудзæн...

Зæгъын, нæ мады хай, дæ разæй чи æрбацыд ардæм, уыдонæй худинаң у, уыдонмæ сæрмагонд талонтæ ис, ацу æмæ ды дæр райс ахæм, æз уæдмæ иннæты ауаддзынæн, науæд та сæ хатыр ракур.

Йәхи мыл сцагъта:

— Уыдан дәлә горәтәг әвдәлон адәм сты, мәнән та афонмә мә фос быдырај здәхынц, әнә мәхи мын мә гыццыл роды йә мадмә ничи бауадзәән...

Йә цәстәнгасәй йә бамбәрston, нә мын бакоммә кәсдзәенис, уый. Уыцы чызджы фәдyl рацыдтән әмә әндәр рynчыны мемә ‘рбахуыдтон. Уый дын фена, цы! Куыты хәринаг мә бакодта, фелгыста мә. Әмә цы нә схаудта уый дзыхәй! Мә алы акъаҳдзәфы фәстә дәр-иу куыд фәкәлон, мә хәдзарыл куыд нал сәмбәлон, мә сәрыхъуынта куыд азгъәлой... Әз фыццаг хатт фехъуыстон ахәм әлгъистыта.

Йә хъәрмә, әдде чи бадт, уыдан әрбакалдысты, тыргътәм әй йә тәрттәй раскъәфтой, мән сабыртә кәнинмә фесты.

Фәлә диссагдәр дыккаг бон уыдис. Чидәр мын мә дуар уәздан әрбахоста әмә мидәмә әрбацыд.. зноны әлгъитаг ус. Йә галиу къух бинтәй йә къәбутмә ауыгъд, йә цәстомыл туджы әрхәмтә. Мәнән уый әнәнхъәләджы уыд, цы йын зәгъөн, зәгъгә, цалынмә хъуыдтыә кодтон, уәдмә та уый йәхәдәг дзурынмә фәразәй:

— Бахатыр мын кән, дохтыр. Ме ‘лгъистытә знон мәхи сәрүл әрцыдысты... Нә къәсәртыл фәкалдтән, мә сәр әфсәйнаг къәххәфәнмә әрхастон. Әмә мәнә кәсис...

* * *

1968 аз. Әз уәд дәлә Елхоты районы газеты бәрнөн секретарәй күистон. Иу бон нә редактор Таутиаты Умар партийы райкомәй ссыд әмә нын фехъусын кодта, райсомәй фәстәмә, дам, мә отпусчы ауагътой дыууә мәйе әмгъуыдмә – фаронән әмә ацы азән дәр. Мән йә фәдyl йә кабинетмә бахуыдта, ды, дам, мә раздәхынмә ам баддзынә, ныртәккә ме стъол бафснайдзынән, райсом нал рацаудзынән. Йе стъол гәххәттыты бын фәзи: зәронд къухфыстытә, уәлдәр хицауадәй әрвист документтә, уацхәс-джыты писмотә скәри сты. Йә бынаты-иу куы әрбадт, уәд-иу цима сисы хуынкъәй кастис, гәххәттыты кәрәттә рудзынгәй-иу цы хурты тынта әрбакалд, уыдоны хъарммә сбур сты.

Фәссихор мә кабинетмә әрбацыд әмә мын загъта:

— Мәнә мә иу әрмәг кәңәйдәр рахауд, йә кәрөн ын ныф-фыистон, мыхуырмә йә дәттын, кәсгә-иу әй дәхәдәг бакән, хәстәг номыртәй йә иумә спълан кәндзынә...

Уыл ацыд. *Æз уыцы әрмәг бакастән. Уыдис заманхъуйлаг хъәдгәс Мухтары тыххәй.* Цы кәрон ын скодта, уым мәнәе ахәм рәнхъытә уыд: «Афонмә та Мухтар хъәдбынты зилү, сыйфаттыры сыйбар-сыйбурмә хъусы, царды рәсүгъддинадәй йәзәрдә райы, тыңг җәрын әм Җәуы».

Газет рацыд. Дыккаг бон нәм Заманхъуләй Мухтары ләппу әрләбүрдта:

— Цы бакуыстат уый?

Зәгъын, цы бакуыстам.

Æмә, дам, уыцы Мухтар дыууә азы размә куы фәзиан, уәд ма Җавәр хъәдбынты зилү, йә бөн уыл акәна, райкоммә уал Җәуын, стәй уыл тәрхондонмә нә хъаст бахәсдзыстәм, уымән әмән нын нә мардәй хынджыләг кәнүт...

Зәгъын, цы уә фәндү, уый үәхи бар у, чи ныфғыста, уый куы сәсәуа Мәскуйә, уәд-иу уымә ныхас кәнүт, үәхи хъәуккаг у уый, әппүнфәстаг әз сәххәст кодтон әрмәст мә хиңдауы фәдзәхст.

Умар куы ссыд, уәд сә бабәрәг кодта, хатыр сә ракуырдта, уәлмәрдмә дәр ацыд, Мухтары цыртыл йә къүх авәрдта. Зонн уыцы ләппу, кәеддәры әртхъирәнгәнәг, мә цурты ацыд әмә мә цима нә уыны, афтәй үәхи скодта. Омә Умармә фәхәрам уәд, фәлә дзы әз та кәңзырдыгәй дән?

* * *

Литературон журнал «Знамя»-йы зынданда хәстон фыссәг Григорий Баклановы бинойнаг ныммыхуыр кодта йә мысиәттә: куыд башу сты, бинонты әхсән йә мой Җавәр уыд, йә уацмыстыл-иу куыд куыста, цы уарзта, цы нә уарзта... *Æз ай бакастән, стәй йә мә бинойнаг Фатъимәттә дәр радтон, зәгъын, мәнәе ма бакәс, мыйяг, искуы дәу дәр куы бахъәуа радзурын, кәнәе ныфғысын дә ләг — фыссәджы фәстә.* Уый, мәгуыр, стыхст, уый йын әнәнхъәләджы уыд, скатай ис:

— Оххай, уыдәтты кой ма мын-иу ма кән. Мах мәлынмә нәма ‘вдәлы...

Зәгъын, әвдәла — не ‘вдәла, мыггамә ничи фәңәры әмә цәмәй әрсабыр уа, уый тыххәй йын радзырдтон, Дулаты Жорә иу хатт нә инна сыхагән куыд загъта, уый. Фатъимәт уый йәхәдәг дәр зыдта, әз ын ай әрмәст йәзәрдил әрләууын кодтон.

Нә горәттаг стыр кәртү-иу Жорә зианы бон чырыны уәлхъус

арæх дзырдта, уыцы курдиат аэм уыдис. Иу хатт бæласы бын бадгæйæ нæ иннаæ сыхаг Жорæйы фæрсы æз, дам, куы амæлон, уæд, дам, мæнæй та цы радзурдзынæ. Дзырдарæхст Жорæ йæ дзæбæх зæрдæйы уагæй уыдис, бакаст аэм аэмæ уыцы зæриагæй загъята:

— Мæнæ афтæ райдайдзынæн: бынмишæй райгуырд аэмæ бынмишæй амард. Исты мæнг зæгъдзынæн?..

Хъазæен ныхас бын у, уый иууылдæр бамбæрстой, худæг сыл бахæцыд. Бамбæрстой æндæр хъуылдаг дæр: нæ сыхагæн уыцы фарста Жорæйæн фæдзæхст у, ома, куы амæлон, уæд йæ чырыны уæлхъус исты зæгъын Жорæмæ хаудзæни.

Æз та мæ курдиат, ома, ацы журнال бакæс, зæгъгæ, уымæй, ме ‘фсиныл хæс æвæрьин. Чи зоны йæ тагъд бахъæуа, чи зоны, дард искуы...’

2011 аз

* * *

Знон Ирыстоны төлеуынæены æвдыштой киноныв «Я буду танцевать», Махмуд Эсембаевы тыххæй. Йæ архайджытæй иу иннæмæн æппæлыдис, Махмуд, дам, скъолайы сыгъдæг «фондзтыл» ахуыр кодта. Æз та йæ æндæр хуызы фехъуистон, Махмудæн йæхицæй. Уæд сæ кæцыйыл æууæндгæ уа?

1974 азы том кодтам Беслæны культурæйы Галуан аэмæ дзы фыццаг концерт лæвæрдта уыцы стыр цæцæйнаг. Концерты фæстæйын Галуаны йæхимидаэг сæвæрдтой фынг, партийы райкомы уæды фыццаг секретарь Колыты Хаджи дзы бадт хистæрæн, æз та дзы, райкомы æрыйон инструктор, уыдтæн уырдыглæууæг. Иу сидтæй иннæйы æхсæн Махмуд æримысыд ие скъолайы азтæ аэмæ мæнæ ахæм хабар радзырдта:

— Эппындæр ахуырмæ здæхт нæ уыдтæн, Хуыцау мæ кафыннырдæм сардыдта. Районы аивадон æркастыты-иу æдзуухдæр раз-заг бынæттæ ахстон аэмæ мын мæ «дыууæтæ» нæ директор ницæмæ дардта, скъолайы кад, дам, сæйрагдæр у, иу къласæй иннæмæ мæ ивтой. Иухатт æвдæм къласы иу урочи цыдæр фыдуагдзинад ракодтон, аэмæ мæ ахуыргæнæг æддæмæ ратардта.

Скъолайы кæрты фаллаг кæрон уæд цыдæр арæздад цыдис аэмæ дзы рагæй зæххы æппæрстæй лæууыдсты дæргъяй-дæргъмæ цалдæр фæтæн æфсæйнаг хæтæлæ. Күист мын ницы уыд, зæххæй уираг дуртæ системон аэмæ сæ уыцы згæ хæтæлæй иуы хуылфмæ æхсын райдыдтон. Фыццаг дур зæллангæнгæ

кәддәр-уәддәр хәтәлы иннәе кәронәй атахт, дыккаг дәр. Хорз мәм фәкаст уыңы уынаәр, цыдәр әхцион мыртә дзы уыд. Фәләиу цыппәрәм, фәндзәм әмә әхсәзәм дуртә астәүәй сәхи җәуылдәр скъуыртой, әддәмәе-иу нал рахаудысты.

Ай цы хабар у, зәгъгә, хәтәлы әрдәгтальянджы мидәмә бабырытән әмә дзы сау стыр пъартвел раластон. Байтом ай кодтон әмә дзы... әхцайы тыхтонтә иу сәәдзы бәрц. Цыдәр әдиле сә уым бамбәхста. Абоны зонд мәм куы уыдаид уәд, уәд сә никәмән схъәр кодтаин, фәлә сә әз, сәрхъипп, бирә мә чи уарзта, уыңы директоры стъолыл әртъәпп кодтон.

Уайтагъд мә раппәләйдысты скъолайы къулыгазеты, стәй та районы, стәй та әппәтцәдисон газет «Пионерская правда»-иы. Фәстәдәр куыд рабәрәг, афтәмәй уыдон заводы кассәйә адавдәуыд. Уыңы заводмә дәр мә схуытой, зынаргъ ләвәрттә мын ракодтой, әз та сын кафгә акодтон.

Иу бон та мәм Грознайы фәскомцәдисы обкоммә бадзырдтой әмә мын радтой путевкә «Артек»-мә. Әз уыдтән фыңцаг ногдзау, йә боныджен цалдәр «дыууәй» кәмән уыд, фәлә уәддәр ахәм стыр кад кәмә ‘рхаудта.

Әз әппәтәй тынгдәр нә уарзтон арифметикә, нымәңтә әппындаәр мә зәрдыл нә ләууыдысты, ныр дәр афтә. Дыууә машинәйи мәм ис әмә мә уыдона номырты нымәңтә дәр ферох вәййынц. Мә хәрәфырт сә скъәры, әмә йә фәндаггәйтә куы баурумынц, уәд мын уыдон фәзәгъынц, Җавәр номыртә сын ис, уый...

Фынгыл чи бадт, уыдон зәрдиагәй фәхудтысты, къухәмдәгъды бын ай фәкодтой.

* * *

Фәскуыст мә бинойнаг Фатъимәт иннәе бонтәй уәлдай цыдәр әнкъардәй әрбаздәхт нәхимә. Зәгъын, цы кәңыс, цы ‘рцыдис уагәры. Әмә мын радзыртда. Амард нә зонгә Күздзиаты ләппу, дыууадәсәздзыд. Ваннәмә, дам, йәхі найынмә бахызт әмә уым доны йә зәрдә...

Әз ахәм әвирхъяу бәлләхыл нә бадис кодтон: зыдтон ай, уыңы әвзонг саби дәр Бесләнү фыңцәгәм скъолайы цытә бавзәрста, уый. Хуыща ын бәргә баххуыс кодта, раирвәэти дзы, фәлә тарст әмә йә рысты фәстиуджытә уәддәр сә кәнонтә бакодтой...

Зәрдә ауындзгә хидәй уәлдай нәу: ағәр уәз ыл күң ар-уадзай, уәд дәләмә уазал уыләнтәм әртоны. Кәдмә фаг уыдзән мәнөн та, кәдмә фәраздзән?..

* * *

«Старость не страшна, если взял у людей лучшее и сам дал им кое-что взамен».

Владимир Лидин. Рассказ «Дед».

Ацы рәнхъытә әз, ссәдзаздзыд ләппу, цәмән рафыстон мә блокнотмә, уый ныр уал азы фәстә нал хъуыды кәнүн, фәлә сә фәндзай азы фәстә афтә ләмбынәг әмә зәрдиагәй цәмән кәсын ногәй, хъуыдытыл мә цәмән әфтауынц, уый мын әмбәрстонд у...

* * *

Сылгоймәгты кәрәдзиуыл фая әвәрынмә ничи амбулдзән.

Нә иу сыхаг горәты уыдис, се ‘рвадәлтә уымәй размә чындың архастой әмә, дам, әй фенон, арәджиауы арфә дәр арфә у. Фәстәмә күң раздәхт, уәд нә дыууәүәладзыгон хәдзары кәрты сылгоймәгты бадгә әрәййәфта бәласы бын, баздахт сәм.

Әмә сын радзырдта:

— Тынг диссаг у, ме ‘фсымәр ахәмы цәй монцән равзәрста, уый. Фанеры сыйникуы федтат? Нә йыл разәй исты ис, нә фәсте. Тыгъд бидыртә. Йә фындың бәласы къуызырау, йә сәр та халәтты ахстоны хуызән...

Мә сыхәгтә йә сә кәл-кәл ныххудтәй баурәдтой, әндәр ма қыдәртә дзуринағ уыдис.

* * *

Фатъимәты мадмә Хұымәлләгмә йә дард хәстәджытә кәңцыдәр хъәүәй, иу ләг әмә дыууә усы, бәрәттәнәг арцидысты. Сә рухсыбадинағ ныйиарджыты кой сәм рауад әмә сын мә каис йе ‘дзард фыды дыууә хатты йә фыны цы хуызы федта әмә-иу уыңы фынтаң цәмән раңыдысты, уый радзырдта.

Фыщаг фын:

— Мә фыд Әго цыма бәхуәрдоны, әз чындың кәдәм арцидән, уыңы уындыжы ссәуы. Әз уәд мә хистәр сывәллонәй

әнхъәлцау уыдтән, әфсәрмы дзы кодтон, кәртмә әрбали-
дзон, зәгъгә, фәлә мын нал әмә нал әнтыйти. Мә размә күы
схәццә ис, уәд әй фәрсын:

- Баба, әмә нәм мидәмә нае цәуыс?
- Нә мә ‘вдәлү, – загъта мын уый, – уәлә уә сыхаг Таучелаты Гадзумайы агурын, мемә йә кәнны...

Баҳудтис мәм, йә бәхы фәсонтә әхсәрләдзәгәй әр҆цавта
әмә аивгъуыдта. Райсом раджы нын чидәр нә рудзынг ныххоста,
райхъал дән әмә йәм ракастән.

- Уәлә Таучелаты Гадзума ахицән...

Иннае фын:

– Үәddәр та афтә нае рәэсты бәхуәрдоны сәййцыд. Уәд әз
дыккаг хатт уыдтән әнхъәлцау. Мә цуры та әрләууыд, ба-
худти мәм, йәхимә мәм басидт, мә фәйнә армытъәпәни мын
фәйнә әнгузы әрәвәрдта, иу дзы уәззаудәр, иннае къаддәр
әмә рогдәр. Әмә фәңидәр...

Къуырииы фәстә мын дыууә фаззон ләппүйи райтуырд –
Әхсар әмә Әхсәртәг. Әхсәртәг Әхсарәй бирә уәззаудәр
уыдис...

* * *

Хицауадәй иу чидәр төлеуынәнәй ирон әвзаджы хъысмәты
кой кодта. Уырыссагай. Ахәм рәстәг, ма йә хъусон, зәгъгә,
йә әз иннәрдәм акъәпп кәннын. Фәзонаның әй, цәуыл та хъумә
дзура, уый. Фауы, әфхәры не ‘взаг нын ахәм сәфты
увәрмә чи әртардта, ивгъуыд әнусы 60-йәм азты йә әгад
кәннын чи райдыдта, уыданы. Чи зоны, уый дәр хъәуы, фәлә,
мәнмә гәстә, йәхәдәг иу хъуыддаг не ‘мбары: уыцы стыр
бынаты бадгәйә, кәддәры кәйдәр рәдьидтытә зонгәйә сә
абон раст чи нае кәны, уый йәхәдәг тынгдәр әфхәринағ әмә
тынгдәр фауинаг у.

Иу чидәр афтә загъта:

– Ног хицау, кәй райивта, уый рәдьидтытә күы нае сраст
кәна, уәд ын хорзәй тас наеу. Уымән әмә әнәрәдьид дуне
нәй әмә ма сыл йәхииүеттә дәр бафтаудзән...

Мәнмә та афтә кәсси: цалынмә нае хъәутә уой, уәдмә не
‘взагән ницы тас у. Горәт цыфәндү фәуәд...

* * *

Цәмән, уый әз уал азы фәстә дәр нәма равзәрстон, фәлә мә зәрдил ацы хабар арәх әрләууы...

Газеты редактор мын бабар кодта, Елхоты фыццаг колхозонтай, дам, искауыл цыбыр очерк ныфғыс советон бәрәг-бонмә. Йә 褰арды хабәрттыл дзурын бирә чи уарзта, ахәм сылгоймаг разынд, зыдта мә хуызән кусағән цы дзурын хъәуы, уый әмә мәнән дәр әңцион уыд. Фәстагмә йәм радтон зыбыты иунәг фарста:

— Зәгъ-ма, фәстәмә ивгъуыдмә күү акәсис, уәд дзы фәсмон цәуыл кәнай, ахәм хъуыддаг най?

Уый фыццаг хатт тынг ныхъхъуыды кодта:

— Чынды күү ‘рҴыдтән, уәд мә иу ىалдәр мәйи фәстә ме ‘фсин йә цуры әрбадын кодта әмә загъта:

— Ацы хәдзары цәргәйә күү баззайай, уәд дын уыдзән әхсәз сывәллоны әмә дын дзы әртә амәлдзәни...

Мәнә цыма кәләнгәнәг уыдис. Әз уәд нырма мә тәккә әррайә уыдтән, ницәмә йын әрдартон йә ныхәстә, әвәццәгән мә, зәгъын, нә бауарзта, фәндүйәй, цәмәй үә хистәр чындызимә ам цәргәйә баззайай, әз та мә ләгимә ардыгәй систон әмә ацауон.

Цындидаңтар загъта, уыдон мыл әрцидысты... Йәхәдәг күү фәзиан, уәд ын афәзды хист күү скодтам, уәд, цы уаты 褰ард, уый дуар хъәбәр сәхгәйттам, ныр иу фындаң азы бәрц әз уый къасәрәй нәма бахызтән, мә кәстәр та, уым мидәгәй цы ис, уый уынгә дәр нәма фәкодта. Цәмәйдәр тәрсын уырдаң баңауынәй, әңгәт цәмәй, уый мәхәдәг дәр нә зонын...

* * *

Ләууын Кучиты Юрийы цыртձәвәнүү цур. Йә ингәнди диндҗытәй йын дымгә алышадәмтү ахаста. Әз сә иугай сәмбырд кодтон, мәхи розатән дәр дзы бынат ссардтон, мә къух ыл авәрдтон...

...Адәттә әз мысгә әркодтон, әви мә фәндәгә афтә кәнүн. Нәй, хъыгагәң, не стыр әмзәххонән нә ирон зәххыл цырт. Йә бинойнаг дәлә Санкт-Петербургды күү фәзиан, уәд әй пецы басыгътой, йә фәннык ын радтой йә мойән. Әмә уәд Юри дәр ныффәдзәхста, мән дәр, дам-иу, афтә басудзут,

мæ фæнык та мын-иу денджызы сærмæ дымгæты бар бакæнүт...

— Аз ын цалдæр азы фæлæгъстæ кодтон, дæ фæнд аив, зæгъгæ, — дзырдта мын ацы мыггаджы æмæ Иры стырдæр лæттæй иу Эльбрус, Бруты иу зианы куы сæмбæлдыстæм, уæд.

— Нæ бакаст мæ коммæ, йæхи фæнд атардта...

* * *

Мæ дзæбæх кæстæр хæлар Кæсæбиты Борик йæ фыртæн ус æрхаста. Иуцасдæры фæстæ йыл куы амбæлдтæн, уæд æй æнæбафæрсгæ нæ фæдæн йæ чындзæй.

Уый мæм баҳудтис æмæ мын мæнæ афтæ радзырдта. Иу хъæдгæройнаджы, дам, мæнæ ды мæн куыд фæрсыс, афтæ ба-фарстæуыд æмæ йын уый мæнæ ахæм дзуапп радта:

— Уæллæй, ницы ма дзы раиртæстам, фæлæ мæ лæппу рай-сомæй йæ уатæй хъæлдзæгæй рацæуы, уый фенын... Уыйай æз дæр...

Нæ дыууæйы цæсгæмттыл дæр æхсызгон мидбылхудт фæзында.

* * *

Партийы райкомы бæрнон кусæг-иу æмбырдты кæнæ пле-нумты рæстæг президиумы куы рабадт, уæд-иу бынæй залы адæм кæрæдзийы хъусы, уымæ амонгæйæ, бадзырдтой:

— Халон баргъæвст сындзы...

* * *

Гыццыл ма куы уыдтæн, уæд-иу мæм хистæртæ се ‘ппæт дæр зондджытæ кастьсты. Стæй...

* * *

Нæ сыхæгты фæлмæн ус Царахаты Фырдæузæн сыхæгты гæдитæ йæ хæндыджы цыхт бахордтой, рассырдта сæ цылы-нимæ, сæ фæдыл сын æй фехста, стæй сæм бартхъирæн кодта:

— Сар мын уæ сæр кæны! Дойнийæ уæддæр мæлдзыстут...

* * *

Горæты иу уæладзыгон хæдзары кæрты сылгоймæгтимæ бадт фæдæн. Амæ цы нæ кой ракодтой? Аргътæ æгæр хæрдмæ цæ-уынц, хус рæстæг æгæр ныттъянг, кæмдæр та бæстæ доны бын

фәсис... Уалынмә хәдзармә кәройнаг баңауәны цур фәсарәйнаг урс-урсид машинә ‘рләууыд, иу бәзәрхыгтә ләппү дзырахызт, йәхъәбысы Җалдәр тыхтоны.

Сәе ныхасы сәр аивтой: сәе сыйкат бадәгмәе сын цәуы алы мәгүүры бон дәр, әрәдҗы йын йә фатер сцалцағ кодта, тәккәе зон та йын йә балкъон ахтәнинмә кәйдәрты әрбарвыста...

Мәе фарсмә цы сылгоймаг бадт, уйй уымәй размә ницы дэзырдта, ныр арф ныууыләфыд, стәй загъя:

— Иугәр хәзгүл скәнен дә сәрмә хәссис, уәд ацы тыхст заман – ахәм хъәздыджы... Хәләг әм кәнүт сымах та²..

Йә фарс ничи рахәцыд, йәхъәбысы Җалдәр тыхст заман – ахәм хъәздыджы... Хәләг әм кәнүт сымах та²..

* * *

Дулаты Жорә-иу афтә дзураг уыд:

— Нәлгоймаг хъуамә дзура әрмәест дыууә хъуыддагыл: цы куыстыл хәст у, ууыл, стәй сылгоймәгтү тыххәй, сәе бындуру ныззила!..

Әмәе та-иу хъәрәй ныххудтис.

* * *

Иу сәрдигон райсом нә районмә әрцидысты фысаджытә Цәгәрраты Максим әмәе Хъайтыхъты Геор. Райкомы фыщаг секретарь сәе хъуыд, фәләе уйй йәхимә нә разынд, әмәе уәд мәе дуарыл әрбахәцыдысты. Сәе цыды сәр мын куы загътой, уәд сын әз бамбарын кодтон, зәгъын, уәх хъуыддаг уын райәххәсттомы сәрдар Владилен Черемский дәр саразид, кәд уә фәнды, уәд цом әмәе уәм байхъуса.

Геор куыддәр мидәмә бахызт, афтә йә шляпәйыл хәрдмәе схәцыд әмәе хъәрәй куы радзурид:

— Черемской, Черемской, Дамир нын ракодта дә кой...

Уйй сыл бацин кодта, әңәг сын сәе хъуыддаг нә сарәзта, әмәе фысаджытә фәстәмә куы раңаиздәхтысты, уәд та дуаргәрон Геор йә шляпәйыл схәцыд әмәе та загъта:

— Черемской, Черемской,

Нал нә хъәуы ныр дә кой...

Черемской сәм худти, йәх сәр сәм разыйы тылд кодта, афтәмәй ирониау иу ныхас дәр не ‘мбәрста...

* * *

Заманхъулы мæ дзæбæх хистæр хæлæрттæй иу Уырысханы бабæрæг кодтон, йе ‘фсин нын кæрты астæу æнгуз бæласы бын фынг авæрдта, ныхас нын бацайдагъ, æримысыдыстæм næ ный-йарджыты дæр.

Мæнæ мын цы радзырдта йæ фыды тыххæй.

– Хæст цы аз райдыдта, уæд мыл дыгуудæс азы цыдис. Фыду-аг æмæ тæлфаг уыдтæн. Мæ фыд та цуанон уыд. Иу хатт хъæдрæбын иу тæрхъус мæ тækкæ цур амардта, æмæ æз уыцы рæсугъд сырды тæригъæдмæ куыд бафæрæзтон, уый диссаг уыди. Фæстæмæ куы раздæхтыстæм, мæ фыд сыхы иинæ лæгтимæ аба-дыммæ уынгмæ куы ахызт, уæд æз бавдæлтæн æмæ йын йæ гилдзыты топпыхос ракалдтон, стæй цыма æппындæр ницы æрцыд, уйайа сыхы лæгты цурты ме ‘мбал лæппутимæ хъæугæронмæ хъазынмæ азгъордтон.

Дыккаг бон æз йемæ цуаны нал акуымдтон, мæ сæр риссы, зæгъгæ, сæфсон кодтон, мæхæдæг æнхъæлмæ кæсын, куы æрьиз-дæха, уæд цы уыдзæнис, уымæ. Кæрты дуарæй куыддæр æрба-хызт, афтæ йæ размæ фæдæн, йæхи мыл уыцы æнæдзургæйæ андзæрста, йæ хъæбысы мæ цæхæрадонмæ ахаста, бæласыл мæ бабаста æмæ ронæй, наемыс ма – нал...

Уыцы бонæй къуыри дæр нæма рацыд, афтæ йæ хæстмæ код-той. Кæрты астæу мæ æрбахъæбыс кодта, æмæ æз æнхъæлдтон, ныртæккæ мæ хатыр курдзæнис, зæгъгæ. Иу ныхас дæр не сха-удта йæ дзыхæй. Æз, æнæзонд, мæстыгæр, уыцы изæр Дур-джын бæрzonды кувæндонмæ мæ мады сусæгæй ссыдтæн æмæ зæрдиагæй скывитон:

– Ма уал дзы раздæх!..

Мæ куывд ыл æрцыдис.

Æвæдза, мæхи йеддæмæ йæ ничи зоны, æз уæдæй нырмæ куыд фæсмон кæнын, мæхи куыд æфхæрын, уый. Азтæ мыл цас фылдæр цæуы, уыйяс фылдæр æмæ тынгдæр. Уырны дæ?..

Æз ын йæ фæллад цæстытæм кастæн æмæ мæ уырныдта...

* * *

Кæцы аз уыд, уый ныр бæлвырд нал хъуыды кæнын, фæлæ уæд куистон партийы райкомы пропагандæ æмæ агитацийы хайады сæргълæууæгæй. Иу æмбисæхсаев næ хæдзары телефо-ны дæргъвæтин дзæнгæрæг райхъуистис, хæтæл системон æмæ

йæ хъæлæсæй базыдтон мæ хъæуккаг, районы ГАИ-ыы кусæг Ілбегаты Іхсары. Зæгъын, ацы әнафон дæ цæмæн баҳъуыдтæн.

— Мæнæ Беслæныхъæуы сæрмæ посты лæууын, — загъта мын уый. — Иу машинæ баурæтам æмæй шофыр дæр расыг, йæ фарсмæ чи бады, уый та ноджы тынгдæр, афтæ зæгъы æз, дам, Расул Гамзатов дæн. Із та, кæмæй зæгъы, уыцы поэты цæсгомæй нæ зонын, никүй йæ федтон хæстæгмæ æмæй йын йæ ныхæстыл не ‘ууæндын, ахæм хуызæнæй та сæ куыд ауадzon, исты сыл куы ‘рцæуа, уæд мæ хицауд бафхæрдзысты..

Мæнмæ уый цæмæндæр худæг фæкастис, зæгъын, æмдзæвгæтæй йын радзурын кæн, æмæ уæд сбæрæг уыдзæни, Расул у æви нæу, уый. Іхсар мемæ не сразы, æрçыдис мæм машинаїæ уыцы афон, аласта мæ.

Æцæгæйдæр Расул Гамзатов разынд. Із ыл бацин кодтон, йæ фенð мын æхсызгон уыд, æз дæр лæгæй лæгмæ фыщаг хатт федтон не ‘стыр поэты. Куыд мын радзырдта, афтæмæй Нал-циккæй здæхтысты сæхимæ Махачкаламæ. Кæсæджы, дам, Алим Кешоковы поэтикон изæр уыди, стæй та, махмæ куыд вæййы, афтæ фынг, сидт сидты фæдым, кæй зæгъын æй хъæуы, нуазæнтæ дæр. Бафарста мæ Плиты Грис æмæ Хъайтыхъты Георæй, салæмтæ, дам, сын-иу радт. Мæ мыггагæй дæр æмæ мæ номæй дæр, йæхимæ сæ ныффыста дзыппыдаргæ блокноты. Із сæ зæрдиагæй нæхимæ хуыдтон, ахсæв, зæгъын, махмæ баҳсæви-ят кæн, әнафон у ныр цæуынмæ. Не сразы.

Ууыл иу цалдæр азы рацыд, афтæ мæм иу бон партийы обкомæй уымы кусæг Сланты Илья æрдзырдта, Дагъистаны, дам, нын сæ партийы обком Расул Гамзатовимæ фембæлд сарæзта æмæ нæ фарста ахæмы, дам, нæ зонут, салæмтæ дæм æрвыста, йæ ирвæзынгæнæг дæ схуыдта, æмбисæхсæв, дам, æй мæн тыххæй милицæй йæ хъарм хуыссæнæй систын кодтой...

* * *

Кæддæр поэт Гаджиты Георгийы æмдзæвгæ бакастæн æмæ мæ хъуыдтыл бафтыдтой мæнæ уыцы рæнхъытæ:

— Царды мидæг æз тæрсын æрмæстдæр

Ме знæгтæн сæ фæндиаг фæуынæй...

Уæд ма æрыгон уыдтæн, мæхимæ гæсгæ мын уæд знæгтæ нæма уыдис. Ныр мын ис. Иу. Уый бæлвyrд у. Із æй зонын:

уый ләмбынәг кәссы царды мә алы къаҳдзәфмә дәр, йә зәрдә дары әз аборн уа, райсом уа, уәddәр истәмәй фәрәдиздзынән, мә къах скъуырдзынән, цәмәе тырнын, уый мә къухы нә бафтдзән.

Үрысмәе иу хорз дзуапп ис ахәмән:

– Не дождешься!

Әрәджы «Мах дуджы» Къадзаты Станиславмә та мәнә ахәм рәнхъытә бакастән:

– Мә фыдгулән ма знаг дәр ма уәд,

Уыдзынә уәд әнәрәз науәд...

Әз бузныг дән мә зыбыты иунәг знагәй. Уый цалынмә уа, уәдмә әз ләмәгъдзинад нә равдисдзынән...

* * *

Хаттай нәм уазәгуаты әрбацауынц, әз мәхәдәг аргъ кәмән нә кәнын (афтә сын хъәуы), кәнә та мә хорздзинад кәй нә фәнды, (бәлвирд әй зонын), ахәм адәймәгтә. Куы аңауынц, уәд мә бинойнаг уайдзәфты бын фәкәнү:

– Дәхи сә цуры цы хуызәттә ныккәенис, цәуыннә сыл-иу бацин кәнис, мидбылты баҳудын дын афтә тынг зын ү?..

Иннае хатт, зәгъгә, йә әрсабыртә кәнинил фәцархайын, фәләй үәмбарын: нә мыл баууәнди.

Ныббар мын, Фатъимәт, тыххудт мә ма дом, й' ахәм дән әмәе ү' ахәмәй бazzайдзынән.

1 декабрь 2010 аз

* * *

Мә мәгуыр мад куы фәзиан, уәд уый фәстә фыщцаг хатт мә мидбылты кәд әмә цәуыл баҳудтән, уый мә бон әрхъуыды кәнин нәу. Мәхи тынг нылләмарын уәддәр.

Ау, нә мын әмбәлдис уыцы цау мә зәрдыл бадарын?

6 декабрь 2010 аз

* * *

Ләг бонән диссаг куы нә хъуса!..

Амырычы дуканитәй иуы тәрхәгыл уәй кәнинмә әрәвәрдтой, сә кәддәрлы Президент Кеннедий марәг Освальд раздәр цы чырыны ныгәд уыдис, уый, әндәр ран әй әндәр чырыны куы банигәйтой, уый фәстә.

Цымәэ йә чи балхәндзән йә фырхъаләй, цәмән әй бахъә-
уа, кәм әй әрәвәрдзән? Мәнәе куыд фәзәгъынц;

– О времена, о нравы!

Æз ацы хабар кәмәндәрты радзырдтон әмә мә фарстайән
загътой:

– Чи зоны әмәэ йә балхәна, Кеннедий раздәры цыфыддәр
знаңтәй иу, марәгәй бузныг чи фәәсис, ахәм;

– Анахуыр дзаумәттә кәм ис, ахәм музейы хицау;

– Ацы дунейыл чи нәма уыдис, ахәм уарзтәй Освальды чи
урзата, ахәм сылгоймәг...

Нә зонын, нә зонын...

10 декабрь 2010 аз

* * *

Нә чызг Заремә арәндөнмә бахаудта әмәэ йәм дыккаг бон
Фатъимәт бәрәггәнәг ацыд. Куы раздәхт фәстәмә, уәд мын
йә дзыппыдарты телефон мә хъусыл авәрдта, байхъус, дам,
ма.

Сывәллоны кәуын дзы!

Йәхи йын нәма федтон мә хәрәфыртән, йә кәуын та мәм
фәразәй. Кәдәй цәрын ацы дунейыл, фәлә мын кәйдәр кә-
уын фыңцаг хатт әрхаста, кәй никуыма бавзәрстон, ахәм
әнәкәрон цин. Æвәңцәгән, уыңы уысм ацы дунейыл мәнәй
амондджындәр адәймаг нә уыдис...

Декабрь 2010 аз

* * *

Кәйдәр зианы бон кәрты иу къуымы әртәйә ләууыдыстәм
әмәэ нәм, мәнәе арәх куыд вәййы, афтә ныхас рауад, адәймаг
хъуамә цас цәра, азтәй цал, стәй мәләт кәмә цы хуызы
әр҆цәуы, уыдәтты тыххәй.

– Æз тәккәе абон дәр цәттә дән уыңы дунемә аңауынмә,
– загъта нә хистәр. – Цы ма мә уромы ам? Мә ныйиарджытә
уым, мә дыууә әфсымәры, ме ‘ртә хойы, мә иунәг чызг дәр
мә разәй фәци... Иу ләппу ма мын ис, әмәэ йә ницы хъуагәй
уадзын, әххәст у аләмәй дәр...

Æз дәр мә хъуыды зәгътон. Зәгъын, мә мад куы фәзиан,
уәд ыл цыд 80 азы, 4 мәйы әмәэ 21 боны. Мәнән уымәй къаддәр
ницы хуызы ис фәңэрән, уымән, әмәэ йә куы базона, йә иунәг

фырт йæхи бæрц дæр нæ фæцис уæлæуыл, зæгъгæ, уæд та фæрисдзæн, кæд уыцы дунейы исты ис, уæд. Мæн уый нæ фæнды! Алы адæймаг дæр хъуамæ йæ ныйярæгæй фылдæр рæстæг арвита мæнæ ацы арвы бын...

– Замманай æфсон дын ис, цæмæй бирæ фæцæрай, уый тыххæй, – баҳудтысты ме ‘мбæлттæ.

Не ‘ртыккаг æмбал Дзиуаты Эльбрус йæ хъуыдтыæ уырыс-сагау загъта:

– Я, например, умереть не боюсь. Я боюсь уми-рать... У-ми-рать...

Мах æй бамбæрстам, цы зæгъынмæ хъавы уый, æмæ нын уæд нæ хистæр мæнæ ахæм хабæр радзырдта:

– Хæсты хæдразмæ Ольгинскæйы уæды колхозы сæрдар йæхи æгæр тызмæгæй æвдышта. Изæр-иу быдырæй хъæумæ чи здæхт, уыцы сылгоймæгты размæ æрлæууыд, æнæфсарм хуызы сæ-иу бастæрста, кæд, мыйяг, сæ рæтты нартхор давынц, зæгъгæ. Иу усы роны згъæлст нартхор разынð, милицæмæ йæ радта, уыдон æй Сыбыры бинаг къæйы балæууын кодтоя, йæ цыппар сывæл-лоны бынтон æвæгæсæгæй бazzадысты. Къорд азы фæстæ æрьиздæхт.

Уæдмæ уыцы сæрдар хуыссæнæй нал стад, мæлын нæ фæрæста. Чидæр сын йæ бинонтæн бацамыдта дыууæ чъирийы, дам, ын цалынмæ удæгас у, уæдмæ ныххæлар кæнут. Ницы йын феххуыс, дардæр хъизæмар кодта. Стæй сын загътой, дæсныйы, дам, ын бафæрсүт. Уый дæр та – ницы. Иу бон йæ зонд йæхимæ æрçыдис æмæ, дам, загъта:

– Мæнæ Сыбырмæ кæй ахæссын кодтон, уый ма мæм æрба-кæнут...

Уый нæ куымдта æрбацæуын, фæлæ йын тынг ныллаgъстæ кодтоя, кæддæр уæддæр сразы.

Зыбыты иунæг курдиат дзы сирвæзт:

– Бахатыр мын кæн...

Уыцы æхсæв лæг йæ уд систа...

Изæры нæхимæ куы ‘рбацыдтæн, уæд ног газеттæй иуы фæстаг фарсыл фæкомкоммæ дæн ставд дамгъæтæй фыст сæргондмæ, уырыссагау: «10 правил долголетия. Чтобы не умереть раньше времени, надо соблюдать 10 заповедей». Эз хæстгард райстон, ралыг сæ кодтон, абон дæр ма ме ‘стъолы лагъзы сты. Нырма сæ нæма бакастæн, дызæрдиг кæнyn мæхиуыл, ацы змæст рæстæг сæ мæ бон сæххæст кæнyn бауыздæн æви нæ бауыздæн, ууыл.

* * *

Заманхъуйлаг Цомартаты Ленә үе ‘хцатә, чи фәхуынкъ, ахәм цайданы хүйлфы сәвәрдта, уәле сәхәцъилә гәбәзтәй әрәмбәрзта, сәхәрдигон хәдзармә үәхаста, ныр иу цалдәр азы пайда кәмәй нал кәнә, уыңы зәронд әрхүы къусты әмә тәбәгъты астәу ын бынат ссардта. Ома, мыйиаг, давәг күү әрбацәя, уәд әм нә фәкомкоммә уыдзән, үә сәр әй не ‘р҃цахсән уым исты агурын.

Дыккаг бон үә ләг тыхстрынчын фәецис, «тагъд әххуысы» машинае үә Дзәуджыхъәумә аласта, уым әй әрәвәрдтой, Ленә дәр үә цуры баззад. Үә дынуу хойы се сиахсән фәтарстысты, исты үыл күү ‘р҃цая, зәгъгә, хъәумә әрцыдысты әмә ‘фснаис ма – нал. Сәрдигон хәдзары цыдәриидәр зәронд дзаумәттә уыдис, уыдоны се ‘ппәтү дәр гәххәттын голджыты ныккалтой, уынгы цы бирәттә ласән трактор әрцәйцид, уый чызи гуыффәмә сәхаппәрстор әмә уый Бесләнхъәуырдәм араст, уым стыр бырондон ис.

Хуыцау хорз, әмә чысыл фәстәдәр Ленә үәххәдәг әрхәцә, үә ләгән ын дохтыртә зынаргъ хостә рафыстор, әхца үә хъуыд. Сәрдигон хәдзармә бацыд әмә...

– Мәнә ам та зәронд цайдан цы фәецис?..

Әмә, дам, сә күсәй-тәбәгъәй иууылдәр акалдат, трактор сә фәласы. Ленә уынгма разгъордта, үә цурты фыццагдәр цы машинә әрцәйцид, уый фәуырәдта әмә тракторы расырдта, Бруты тәккә фәзиләны үә байяфта. Цалхыл аләууыд, гуыффәмә ныккаст, үә голджытә базыдта, зәхмә сәхәркалт, асфальтыл цайданы әхцион зәл райхъуисти.

Ленә фырцинәй фәндаджы астәу әрбадти, үә сәдә мин сомы үә риумә нылхъывтав...

* * *

Мә сыхаг чызг Дзугатәм моймә ацыд, фәлә әрәгмә әнхъәлцау кодта, әмә уувыл смәтаг сты үә бинонта, үә цәгат, үәххәдәг. Цыппәрәм аз сәхәстәдҗытәй чидәр фәзиан горәтү, сауджыны үәм әрбахуыдтой, уымән та үә хъәбысы урсурсид гәдү. Зәхмә үәруагъта.

Гәдү, чырыны алыварс әнкъардәй чи ныххъус, уыңы сылгоймәгтүл үә цәст ахаста, стәй мә сыхагмә комкоммә бацыд

әмәе йын йәхъябысмә сгәпп ласта, йәхъяфәлмән сәр ын йәхъягуыныл әрәвәрдта. Иууылдаәр уымә кастысты...

Иу мәйи фәстәе ахъәр Дзугаты чындз, дам, кәдәй-үәдәй әнхъәлцау у. Әмәе уыцы гәдыйи кой ракәнинц...

* * *

Әвәдза, сылгоймагән бирәе нәхъәуы...

Фатъимәт мыл иуахәмы сбустәе кодта:

– Рудзынг та гомәй ныууагътай әмәе нәуаты къултәе биндзытәй бәз-бәз кәнинц. Тәргә та сәе Пушкин акәндзән? Бафәлладтән дә...

Йәхъяфәстаг ныхәстә мәм худәг фәкастысты, әңгәгәй афтә зәгъы, әви хъазгәе кәнүү, уйын нә бамбәрстон.

– Нырма мәе бирәе-бирәе азты фәллайдзынә әмәе уымә цәттәе у, Пушкины хицу...

Разылд мәм, баҳудти, йәхъяфәллата.

28 июль, 2011 аз

* * *

Нәхъәткөн «Ныхас»-ы сәрдар Таймураз мын мәнәе афтә рахъаст кодта не ‘рвад Ф-йә (ныртәккәйи хъәздыг ләпшутәй иу):

– Ламардоны нәхъәткөн хәлд мәссыг самайыны тыххәй мәе ныхасән хъуыдис әмәе йын иу бон йәхъяфәллата, зәгъын, телефонәй дәм дзурын әмәе дзурын, фәләе дыл нәхъәт кәнүү, кәм вәййис уагәрли?

– Әз ам вәййин, фәләе, әнәзөнгәе номыртә куы вәййинц, үәд дзуапп нәхъәткөн, – сәркестырәй мын загъыта.

Әз әм кастән, кастән, ме ‘рбаңыдыл әрфәсмөн кодтон әмәе цәххәр фәзыллата, дуаргәрон мәе йәхъяфәллата:

– Фәләуу... Цәмәе ‘рбаңыдта, уйын үәддәр зәгъ.

Әз әм фәстәмә акастән, әнәбары мидбылхудт мәе рахъардта:

– Ницәмәе... Фенон дә, зәгъын.

Абон дәр ай нәма базыдтон, бамбәрста мәе, әви нәхъәткөн, уйын...

12 июль 2011 аз

* * *

Иу фынгәвәрды уәлхъус сыйаг устытә әмәе ләгты ‘хсән ныхас рауд, абон нәхъәткөн, әрфәсмөн кодтон, уйын...

тыххәй. Сә быңау балхынцъ кодтой мәнә ахәм хатдзәгәй: аборн Хуыңаумә зәрдиагәй нал кувәм, бирәтә нә ниңәуыл уал әүүәндүнцъ, әмә нә хъуыддәгтә дәр афтә әвзәр уымән цәуынцъ. Мә зәрдыл дзы бадардтон Хъариаты Райәйы мысинаңтә:

— 3—4-әм къласы уыдтән уәд, афтә дын иу райсом мә цәссиг әнә исты әфсонәй кәлын райдыдта. Ничи мә бафхәрдта, ничи мә фәнадта. Афтә әртә боны дәргъы. Цыппәрәм бон мын мә мад мә къухыл ахәңыд әмә мә ныккодта хъәуы кәрон цәрәг зәрөнд ус Залдузмә. Урс-урсид сәрыйхъунтә йын, йә цәститә мәм худтысты, фәлмән къухтә йын, тыңг фәлмән. Ләмбынәг мын фәкаст мә цәстгоммә, стәй мын мә мады фәрссы:

— Мыйиаг, хуыңауәхсәв дә къухтәм судзин райстай?
 — Райстон, мә сывәлләттә дзаумәттә әмпъизтон...
 — Макуынал-иу райс, — ныффәдзәхста йын Залдуз. — Нә фәтчы. Ныр ацу, әртә ‘ртәдзыхоны скән әмә Хуыңаәй хатыр ракур...

Мә мад Залдузы ныстуан сәххәст кодта. Уыңы бон мә дзәгъәл цәссигты суадон бахус...

* * *

Иу кәйдәр куынды мә фарсмә иу әнәзонгә дзәбәх зәрөнд ләг бадт фәсис әмә, фынтыл цы бирә бәркәдтә уыдис, уыдон фенгәйә әрымысыд йә кәддәры мәгүүр сабидуг. Йә фыды-мады тыххәй мын мәнә ахәм цау радзыдта:

— 1933 аз, дам, Уәрәсейә ардәм цы аххормаг адәм ра-лыгъд, уыдонәй иутә бахаңца сты суанг уәртә Зыңъармә дәр. Иу бон нын нә дуар әрбаҳостой: мад әмә йә дыууә бурсәр гыщыл ләппүйи. Афтә йын зәгъынцъ, зәрөнд усән мәнә, дам, нәм дәуән чи сбәззә, ахәм рәсүгъд фәсарәйнаг хъуырбәттән ис әмә йә хойрагыл ивәм. Мә нана сә мидәмә әрбаҳуыдта, сә цуры сын уайсаҳат, кәй райста пеңәй, уыңы тәвд кәрдзын авәрдта, дурыны сын уәрмәй уазал әхсүр схаста. Ды куы федтаис, уыдон куыд зыд хәрд кодтой, уый!

Уәдмә иннаң кәрдзын дәр къәйил әрәвәрдта, уазджытәм бақаст әмә сын сә цәстәнгасәй бамбәрста, кәй нәма бафсәстисты, уый әмә сын ай сә цуры әрсаста. Фәләбүрдтой та йәм. Әртыккаг кәрдзын та сын урс хәңъили батыхта, афтә

сын зәгъы, кәрдзын, дам, хъәбәр хойраг у әмә, дам, уал ныр ағъгъәд скәнүт хәрынән, кәннод уә афтид ахсәнтә исты кәндзысты.

Үйдон сыйстадысты, сә мад мә нанайы йә хъәбысы әрбакодта, йә цәссыгтә рустыл әртылдысты, афтәмәй йә диссаджы рәсугъд дзаума стъолыл әрәвәрдта. Нана йын әй фәстәмәй йә къухты фәсагъта:

— Махмә хәринаң дзаумәттыл нә фәивинц...

Уыл азтә рацыд. Хәстү фәстә нын иу фәссихор чидәр нә кулдуарыл әрбахәцыд, әз әм акастән. Бәрзонд бурхил ләппу, лейтенанты дарәсы, йә риуыл ңалдәр хәрзиуәджы. Әз, дам, иу хатт тәвд кәрдзын әмә уазал әхсирәй кәй баҳынцат, уызы уырыссаг ләппутај иу дән. Мә нанайән мын фәхъәбыстә кодта, стәй, йә къухы цы тыхтон уыдис, уый райхәлдта: рәсугъд хъуләттә сәрбеттән дзы систа, суанг Берлинәй, дам, әй сластон, йәхәдәг ын әй йә сәрый әркодта. Хъумә, дам, дәм мә фаззон әфсымәримә ссыдаиккам, фәлә уымән Элбәйы билгәрон мәхи къухтәй ингән скъахтон...

Ныр та мә нанайы цәссыгтә әруадысты...

* * *

— Куыд базәронд дән, уый әмбаргә дәр нә бакодтон...

Ацы мидхъуыды къулбадәг ләппуйай кәцәйдәр рагәпп кәнене, цух мә нал фәуадзы. Иу хатт ыл, цима әцәгәйдәр адәймаг у, уыйай бустә дәр ма скодтон:

— Нал мә ныууадзай әви цы?

Әмә мәхимидағ стыхстән.

Иуцасдәр дзы айрох вәййын, стәй та кәцәйдәр рагәпп ласы. Цы ма йын бакәнөн, нә зонын...

1 марта 2011 аз

* * *

Дзәуджыхъәуы Сабырдзинады проспекты чингуытә уәйгәнәг Азәйы цур әрләууыд иу әрыгон ләппу, әз, дам, радиойы уацхәссәг дән, иу ңалдәр фартайы мәм ис дәумә. Әмәй йә диктофон сифтыгъта. Иу фарста дзы мәнә ахәм уыд, мәнмә гәсгә, цыппәрәм:

— Нә ирон фысдҗытәй ныртәккә фылдәр кәй чингуытә әлхәнинц?

— Шамилы... Раст æй цыма æнæмæнг амæлын хъуыд, — йæ зæрдæ суынгæг Азæйæн, — цæмæй йын адæм йæ чингуытыл фæхæлоф кæной. Мæнæ ма ам мæ цуры алæуу æмæ йæ дæхæдæг фенай...

Уацхæссæг ын йæ уавæр бамбæрста, ницавæр фарста уал æм уыд; æвæццæгæн æм йæ интервьюйы ахæм кæрон хорз фæкасти...

Æмæ дæлæ фæцæуы.

Иу ацæргæ сылгоймаг йæ фæдыл нымдзаст, стæй Азæмæ разылд, æмæ йæ цæмæй иннæтæ дæр фехъусой, уыйау хъæрæй загъята:

— Йæ иу раныхасы телевуынæны Шамил афтæ дзырдта: «Æцæт поэты цард трагикон хуызы аскъуыны...»

Æвæццæгæн, уæд йæхи фидæныл нæ хъуыды кодта. Зæгъæм, уый бынаты æндæр исчи куы бахаудаид, уæд та, мæгуыр, Шамил хъæрæй, æгас Ир дæр æй цæмæй фехъуса, уыйау исты загъятаид. Нæ абоны фысджытæ та хъусæй лæууынц...

Азæ мæнмæ æдзынæт ærbакаст, æвæццæгæн, æз уыцы æнæзонгæ сылгоймаджы уайдзæфтæй фефсæрмы дæн, æви нæ, уый бæрæг кодта.

* * *

Райсомæй фарæстæм сахатыл кастæн телевизормæ равдыст «Суд времени»-мæ. Ногæй та дзы советон дуг цыифы сызмæстой, Сталинмæ дæр та дзы æрхаудта. Хъыт мын уыдис. Уæд та йын, зæгъын, йæ хорз миниуджытæй иуы кой уæддæр куы скод-таиккой.

Уый сæ бæсты бакодта фыссæг Станислав Куняев литерату-рон журнал «Знамя»-йы, сихорыл мæм æй нæ постхæссæг æрбалæвæрдта. Мæнæ дзы куыд фыссы: «Это был второй день Победы, который я особенно запомнил. 1965 год... Запомнил потому, что он впервые в истории страны был объявлен нерабочим днем. Я до сих пор сожалел, почему Сталин не сделал этого еще в 1945 году. Ведь именно тот день Победы, наверное, был самым звездным в его жизни. Почему же он не наградил народ, который всю войну денно и нощно работал на победу и за которого вождь произнес знаменитую здравицу, еще одним дополнительным праздником памяти, души и сердца?

Объяснение одно: Сталин помнил, что на освобожденной земле стоят 1700 больших и малых разрушенных городов, 70

тысяч разоренных сел и деревень и в этих условиях даже один-единственный дополнительный праздничный день в году он не имел права подарить народу».

Йә рәстәджы Мао Цзедунән Сталин йә хуыңау уыд, бирәк хъуыдәгти йә фәзмыйта. Иу хатт әм сәи иу фембәлды радта хуымәтәг, фәләк уый хуызән стыр ләгән бындурон чи хъумә уа, ахәм фарста:

– Күйд хъәуы адәмән разамында дәттын?

Сталин, дам, чысыл ахъуыды кодта, стәй йын загъта:

– Адәм хъумә кәнәй кусгә!

Кәй зәгъын ай хъәуы, тызмәг уыдис нә фәтәг. Фәләк мәнәе абоны рәстәгмә куы ‘ркәсәм, нә горәттәй бирәтәе цы уавәрмә ‘рцыдисты, бирәк заводтә әмә фабриктә куыд фехәлдисты, хъәуты цәрәг куы нал ләууы, нә хуымзәххытә хәмпәлгәрдәджы бын куыд фесты, уыдәттә уынгәйә әмбарыс: Сталины тызмәгдинад хъәугә кодта, уымән, әмә куыст кәмән нәй, уыци адәм деградаци кәнәниң, ноджы азары баҳауынц, сәи удыхъәд смәгүүр вәййы.

Әрәджы Уәрәсейы Иудзинады бәрәгбон әртә суткәйи уагътам нә «фәллад», мәнәе цы Ног Аз әрцәуы, уымән дәр йә фыццаг 10 боны кусгә бонтә нә уыдзысты, нә хицауад нын ахәм ләварәй балхәдтой нә зәрдәтә. Кәдәм цәүәм, кәдәм нә кәнәниң?

Мәнән мә хъусты арәх азәлынц, гыщыләй-иу кәй дзырдатам, уыци ‘мәзәвгәйи цинхәссәг рәнхъытә:

– Завтра – воскресенье,

Сталину – варенье.

Гитлеру – кулак,

Потому что он дурак...

* * *

Уый уыдис 1966 азы, Елхоты, уалдзәджы кәрон, цы тынг хуркасти, уый ма абор дәр мә цәститыл уайы. Цалынмә нын нә редакцийән ног бәстыхәйттә арәзтой, уәдмәе уал рәстәгмә әрбынат кодтам Чеджемты Русланы зәронд хәдзәрттә. Мә кусән стыоль дуаргәрон әвәрд уыд, мидәмә нәм-иу чи цыдис, уыдоны-иу әппәтты разәй аэз федтон, хорз мәм зындис кәрт дәр.

Уыци райсом аэз раздәхтән тракторон бригадәй, быдырон куыстытә куыд цәуынц, уый тыххәй мә репортаж ныффицсын

хъуыд, нæ редактор Таутиаты Умар мын ныффæдзæхста, æвдай рæнхъы йеддæмæ, дам, дзы ма уæд, нæдæр фылдæр, нæдæр къаддæр. Бадын, хъуыдтыæ кæнын. Иу заман мæ сæр систон, кæсын æмæ кæрты астæу лæууы нæ сыхаг Милдзыхты зæронд ус, мидæмæ нымдзаст, йæ хъæбысы стыр урс гогыз, сырх къоппа æмæ йын сырх бохъхъыртæ. Усы къухы кард куы федтон, уæд ма мын æй цы бамбарын хъуыд. Фæгæпп ластон, пыхс мæ сæрыл раҳастон. Асины дыккаг къæпхæныл мæ къах нæма андзæвыд, афтæ ус цæхгæр фæзылд æмæ дæлæ стырындз, йæ цæгом сырххъулон афæлдæхт, фæстæмæ ма мæм радзырдта, цима ныххъæрзыдта, уйайа:

– Нæ, нæ, нæ... Мæн де ‘ргæфст нæ хъæуы...’

Уый мæнæн цы хъыг уыдис, уый мæнæн куыд зын уыдис! Мæ къæхтæ мæ быны фæтасыдысты, мæ мидбынаты æрбадтæн. А҆рағмæ куы здæхтæн, уæд мæм агурағ рацыд мæ хистæр æмкусæг Къубалты Махар, мæ уавæр мын куы федта, уæд ныккатаій кодта:

– Исты дæ риссы? Дæ цæгомыл хуызы цъыртт куы нал ис...

А҆з ын мæ хъаст ракодтон. Уый мæ цуры æрбадт æмæ загъта:

– Ау, æмæ дæ рох фæцис, кæм кусыс, уый? Елхот пысылмон хъæу у. Ам искаїй æргæфст нæ хæрынц... Уæлдайдæр чырыстоны!

А҆з, раст зæгъгæйæ, уый, хъыгагæн, уæдмæ нæма зыдтон. А҆мæ уый цыфæнды фæуæд, уый сæхи бар у, æз сын сæ динæн аргъ кæнын, фæлæ кæдæр уалдзыгон бон ме стыр тырнындзи-над æнæ дзуаппæй кæй бæззад, уый мæ уал азы фæстæ дæр æнцой нæ уадзы, арæх æй æримысын, мæ хъаст кæмæндæрты дæр ракæнын, мæ зæрдæйы уæды фæрист, æвæцæгæн, мæрдты бæстæмæ дæр мемæ ахæсдзыннæн...

* * *

Иу зæронд лæг мын кæйдæр трагикон хъысмæты тыххæй мæнæ афтæ загъта:

– Алы адæймаг дæр йæ амонд йæ мады гуыбынæй куы нæ рахæсса, уæд амонд нæ вæййы...

Афтæ зæрдиагæй дзырдта, æмæ æвиппайды йемæ сразы уæвyn дæр мæ бон нæ баци, йæ ныхмæ исты зæгъын дæр. Хъуыдтыил мæ бафтыдта.

Кæддæр мæ хæлар, нæ республикæйы транспорты раздæры министр Байаты Хъазыбегимæ уазæгуаты уыдистæм не

‘мзәххон, әппәт дунетыл хъуыстгонд ахуыргонд, ставдуртtag Токаты Гогкимә Лондоны. Уымән йә тызмәг царды хабәрттә күйд раудысты, ууыл сагъәс кәнгәйә ме ‘мбал мәнә ахәм хъуыңды загъта:

– Мәнә ма мә ләдзәг райсәм... Уйй уәвүинән дәр амонд хъәуы. Дыууә талайы зайнинц фәрсәй-фәрстәм. Иуы дзы ралыг кодтай әмә дзы паддзахән ләдзәг ацъапп ластой. Аудынц ыл, әрхауынәй йын тәрсынц, рыг абадын ыл нә уыдзынц. Иннәйи дәр ралыг кодтой, ләдзәг дзы ацъапп ластай әмә йә әхсәвәй-бонәй хәрәгүәрдоны чызи гуыффәйи дарынц, куы бахъәуы, уәд дзы хъилхъусы рист фәсонтыл раләууынц...

Мәнә мын цы загъта амонды тыххәй Иры стырдәр ләгтәй иу Кучиты Эльбрус та:

– Мәнә афтә куы бафәрсынц, амонд та цы у, зәгъгә, уәд ын алчидәр йәхимә гәсгә ратты дзуапп, күйд әй әмбары, уымә гәсгә. Амәйразмә зындгонд уырыссаг артисткә Люд-милә Гурченкойән радон юбилей уыдис, сценаейы бәстастаю ләууы, афтәмәй йә бынәй заләй чидәр уымәй бафарста. Цы дзуапп ын радта, уымә ма хъус:

– Амонд, уйй мәнә ацы уысм у. Кәд әз ныртәккәйи сахат мәхи амондджынәй әнкъарын, уәд уйй әңдәг амонд у. Фәлә мәнә иннә ахәм уысм әз мәхи џавәрәй әнкъардзынән, уйй зәгъын дын мә бон нау...

Мәнән, Дамир, уыци цыбыр дзуапп мә зәрдәмә цәуы.

* * *

Мә сыйаг Цалиты Лидә арәх әрымысы йе ‘рыгон азтә, цалдәр хатты загъта, мә иуәй-иу митыл, дам, ма әрәджиау бәргә фәсмон кәнын, хъыгагән, дам, сын срастгәнәнән нал ис. Уагәры дын џавәртә сты, зәгъгә, әмә-иу сә ранымадта. Әз ын дзы иу уәлдай тынгдәр бадардтон мә зәрдыл:

– Федыр, нае хъәуәй хәстмә чи ацыд, уыдонәй фәстәмә ссыд әппәты разәй. Цәфтә әмә къуылыхәй, уәззая опера-цийи фәстә йә галиу къах фәсис цыбырдәр. Не скъолайы нын военрук уыдис. Иу хатт нае ахуыр кодта, хәстон парады күйд фәczуынц, ууыл. Бацамынта нын, стәй нае рәнхътай сләу-уын кодта, йәхәдәг – разәй, фәстәмә наем командиры хъәләсәй тызмәг радзырдтә:

– Әз күйд цәуын, афтә цәут. Шагом марш!

Махмәэ йә ныхәстә худәг фәкастысты, ома, әз күйд җәуын, сымах дәр афтә цәут, зәгъгә, әмәне ‘ппәтәй дәр «къуылыхтә» рауд. Цәй сәртәг, цәй фыңдәрдәтә уыдыстәм, хәстон ләджы зәрдәхудт райстам. Әвәецәгән әм размә нә чыр-чыр фехъуыст, цәхгәр фәзылд әмәе уййас «къуылыхтә» күү федта, уәд ма йын әй цы бамбарын хъуыд, фәзмгә йә кәй кәнәм, уый. Йә цәститы масты уыләнтә абухын байдыдтой, уый күү федтам, уәд дзыхъләуд әркодтам әмәе цавдуртә фестадыстәм.

Йә къухәй нын ацамыдта, ома, ацәут, нал мәе хъәут, зәгъгә, йәхәдәг үә сәр фәгуыбыр кодта, бәләстү бын зәронд къодахыл йәхи әруагъта. Мәнәй йәм хәстәгдәр ләуд ници фәсис әмәе әз федтон, уыцы домбәйттә арәэт, фәтәнуәхск ләджы цәссигтә күйд рахъардтой, уый, йә фыңхуыз рустыл күйд әрләсүдисты.

Дыккаг бон Федыр кусынмә нал рацыд. Никуыал рацыд...

Ныр хаттай нә хъәуы уәлмәрдмә күү бафтын, уәд ын әнәмәнг үә ингән ссарын, үә цыртыл ын мәе къух авәрын, әрәджиауы хатыр ма дзы ракурын. Әндәр ма мын цы бazzad? Әвәдза, хаттай әрыгәттә күйд әгъатыр, күйд әнәрхъуыды вәййынц!..

* * *

Индий паддахадон архайәг Индирә Ганди күү фәмард, раст уыцы рәстәг махән дәр нә горәтәг кәрты фәзиан хуыматтәг зәронд ус Богъаты Мисурәт. Уыцы бонәй фәстәмә-иу не стыр Цәдисы мыхуыры фәрәзтә, уәлдайдәр та радио әмәе телевизор сәе күист Индирәйи койә райдыдтой. Иу райсом нә цыппараңзыд чызг Заремәйи үә мад сывәлләттү рәвдауән-донмә күйд цәттә кодта, афтә та радиоиы уый тыххәй радиырдтой. Чызг үә мадмә скаст әмәе афтә бакодта:

— Гъер уый диссаг нәу. Индирә Ганди, Индирә Ганди кәнинц, Мисурәты тыххәй та нә хъәуы дзурын? Уый дәр тәригъәд нәу әви цы? Исты ма сын зәгъүт...

Әмәе үә зәрдә сүингәг, махән та уый худәджы хос фәци.

Уыцы Мисурәт нә кәрты сывәлләттү бирә уарзта, арәх-иу сын үә куатәйи арф дзыппы къафеттә рахаста, се ‘ппәтыл сә-иу байуәрста. Махмәе афтә кости, цима мах чызгмә уәлдай хуыздәр зәрдә дардта. Иухатт цасдәр әдде нал уыд.

Әрәджиау куы раңыд, уәд әм Заремә нызгъордта:

— Мисурәт, куыд дә?

Уый йәм бахудти:

— Рынчын уыдтән әмә мә уый тыххәй абәрәг кодтай?

Заремә раздәр ницы сдзырдта, стәй дын уыңы әңгәгхуызәй афтә:

— Омә, Мисурәт, мәхи кукла дәр рынчын уыди...

Уыл азтә раңыд, ныр мә чызгән йәхицән дәр цот ис. Йә хистәр ләппу Зауырыл ىышпәрәм аз цәүү, йә мады хуызән дзы-харәхст у. Әз сәм Дзәуджыхъәумә куы сәфтын, уәд ын уымәй хуыздәр маңы радт: мемә әмбәхсынтај хъазын. Сә дыууәуатон фатеры цас агуринағ вәййы, фәләй йә барәй нал әмә нал фә-арын. Куы йә ссарын, уәд әм мә амонән әнгүйләзәй бавзидын:

— Гъей, мәхи гыщыл жулик, кәм та бамбәхстә?

Әрәджы сәм уазәг әрбаңыд әмә Зауыры фәрсы:

— Зәгъ-ма, әңцәй кәй ләппу дә?

Уый йәм хәрдмә скаст әмә ракъәр-къәр кодта:

— Әз дән дедуиды гыщыл жулик!

Уазәг, дам, зәрдиаг худт фәкодта.

Хаттай, нае сывәлләттә гыщылтәй цавәртә уыдисты, уый куы әримысәм, Индира Гандий кой куы скәнәм, уәд Заремә йә мидбылты бахуды, әвәңгәгән, йә кәддәрү сабидуг әмә нае сыхәгты фәлмәнтәдзураг ус Мисурәт йә цәстытыл ауайынц...

* * *

Аңы «къуыппән» зардҗытә алы рәттәй райхъуысының:

*Дулатә, Дулатә,
Уә чызджытә къудатә.*

* * *

Хуымәлләг, Хуымәлләг,

Уә чызджытә фыдмәлләг.

* * *

Ис Джызәлә Торчынта

Сә чызджытә чыындытә.

* * *

Заманхъулы чызджытә къәйныхтә,
Сә уәздан ләгты ныссадзынц сә ныхтә.

Дулатә ацы фидисыл не сразы сты. Кәд, дам, нәм ахәмтә дыууә-әртә разына, әндәр, дам, нә иннә чызджытә хәрзұынд әмә хәрзконд сты, ләппутә сыл дзәгъәлы нә хәлоф кәнинц.

Хүымәлләгтә дәр сә чызджыты уыңы коймә баҳудынц, махән, дам, нә чызджытә әғәр хәрзаст дәр ма сты, тыппыртә. Уый, дам, әвәццәгән, исчи дзырд «хүымәлләг»-ән рифмә агуырата әмә әндәр ницәуыл фәхәст.

Торчынта мын ныффәдзәхстой, чызджыты бәсты, дам, чындытә ныффысс. Әвәццәгән, уымән исты аххос ис.

Заманхъуйләгтә цы зәгъездисты, уый нәма зонын. Дзы-харәхст сты, әмә та сә дзыхай цы схаудзән, уый Хуыщау йедтәмә ничи зоны.

11 август, 2014 аз.

* * *

Нә сыхәгтәй нын чидәр хәрис уистәй быд чысыл чыргъә-ды дзаг фәткүүтә әрбахаста. Фәйнае дзы куы баҳордтам, уәд ме ‘фсин афтә бакодта:

— Фыдуынд сты, әнәуи та адджын...

Ныр ай нал хъуыды кәнин, уәд Фатъимәтәй ахъазынвәнд скодтон, әви йә ахудын кәнөн, уый, фәлә йын загътон:

— Мәнә мән хуызән...

Уый мәм әрбакаст, ныддис кодта:

— Әмә дәуән чи загъта, ды фыдуынд дә, зәгъгә?

— Әз дын сә дыккаг миниуәжды кой кәнин... Адджын...

Мән хуызән...

Нымдзаст мәм, худы мәм, әңәг, цәуыл хъуыды кәнни, Хуыцау йә зонәг. Ацы сылгоймәгты кәронмә кәд чи бамбардзән...

12 август, 2014 аз.

* * *

Уыдис мын иу әрдхорд, рагәй нал федтам кәрәдзи, фәлә дын зон Әзәүдҗыхъәуы нарәг уынгтәй иуы мә тәккә размә фәсис. Куы мә ауыдта, уәд йә къухтә фәйнәрдәм фәхаста, йә ныхас хъәры хуызән рауад:

— Хуыщауы хатырәй, ды дәр ма аегас дә, Дамир?
Әрбахъәбыс мәе кодта.

Зонын ай, уый йын хъазән ныхас уыд, чи зоны та әмгары уайдзәф, рох кәнүн ай кәй райдыңтон, уый тыххәй йәз загъята, фәлә уәddәр, уәddәр...

Мәе хурхыуадыңдә мын ахтәдта йәз фарстәй, мәнә мыл цима исчи сусәгәй уазал доны къәрта әрбасәххәтт кодта. Әз дәр ыл, цы гәнән ма мын уыди, әфсоны цинтә бакодтон, бамбәрста мәе, әви нае бамбәрста, уый йәз җастәнгасыл нае фәбәрәг...

2 декабрь, 2014 аз.

* * *

Иу дзураг таксист мын йәз усы мады тыххәй цы радзырдта, уымәй иу скъуыдзаг әппәтәй тынгдәр бадардтон мәе зәрды:

— Хаттай наем Дауджыхъәумә суайы, фәлә наем нымад са-хатәй фылдәр никуы фәстиат кәены. Йәз гыщыл хәрәфырты йәз хъәбисәй дәләмә нал фәуадзы, стәй катай сисы: мәе хъуг әнәдигъәй куы баззай, нае гогызтән нартхор куы ничи акала...

Фәстәмәе йәз хъәумә мәхи ласын фәхъәуы.

Зон сәйраг базары рәэты куы әрбацәйцыдистәм, уәд ба-ураңтон. Йәз чызг дәр ын йемә цыдәртә атыкта, аз та йын, зәгъын, мәе мәгуыр зәрдәйә, иу дидинджыты баст балхәнон. Марадз зәгъай, бакома мын сәе. Цы, дам, сәе кәнүн, ахәмтыл, дам, нае хъомтә дәр куы не ‘рвәссынц. Кәд дын де ‘хцатә дә дзыппытә судзынц, кәд мәе әнәе барәвдаугә нае ләууыс, уәд мын уа-ар-тә къуулы әңцой әвәрд бәрз уисәйттәй иу равзар. Нә сыйы мәнәй хъалдәр нал уыдзән. Се ‘ппәтән дәр әппәлдзынән, мәе иунәг сиахс мәе афтә сбуц кодта, зәгъгә...

Цы гәнән ма мын уыд?! Уәдәе ма уый горәттәг ус уыдаид...

* * *

Мәе иу хәларән мәе мәгуыр зәрдәйә йәхи хуызән иу абадгә чызджы нымыгътон, әмәе мын мәнә афтә загъята:

— Уыцы чызджы аз дәүүй хуыздәр йеддәмә әвзәрдәр куы нае зонын, уәд мын ай куын кәнүс? Уый уәртә нае цъайы был цы бедра ис, уымә фондз минуты бәрц куы фәдзура, уәд, йәз мидәг цы уазал дон ис, уый куы рафыцдзән...

11 август, 2013 аз.

* * *

— Аэз, зоныс ай, Дамир, хуийәг дән әмәр арах мәнә афтә фәзәгъын:

Аэз мәнә ацы дыууә къухәй худтә кәмән бахуыдтон, сә сәртыл сә чи арсагъта, уыдан иууылдаәр әңгәр нәлгоймәгтә куы уыдаиккөй, уәд аборн нә Ирыстон ләгхъуаг не ‘йиафи...

* * *

— Мәнә ма аәфсинтә кадджын куы уыдысты, уәд аэз мә тәккә ног чындзәй уыдтән. Мәнә әгад кәннын куы райдыдтой, ныры чындзыты куы нал хъәуынц, уәд та мәхәдәг әәфсин дән.

* * *

— Ме ‘взонг азты мә дәндәгтә дзәнгәлтә куы кодтой, уәд мын бахәрынмә ницы уыдис, ныр нә уазалгәнән ракәл-ракәл куы кәнен, мә бон хәринәгты хуыздәртә әвзарын куы сси, уәд та мыл дәндаджы мур нал ис...

* * *

— Ирон театры мә дард хәстәджытәй иуыл сәмбәлдтән. Кәрәдзийырагай нал федтам, стәй әрәдҗы юридикон наукәты докторы кадджын ном райста әмәр йә уым адәмы аәхсән мә хъәбисы акәнон, раарфәйин кәнон, зәтгәгә, йәм мәхи баивәзтон. Иу ныхас дәр нәма загътон, афтә мын уый йә амонән әнгүйләд мә билтыл авәрдта, мә хъусы мын бадзырдта:

— Хуышауы хатырәй, цәй тыххәй мын арфә кәнинағ дә, уый хъәрәй ма сдзур, ныртәккә ахәм нәмттә бирәтә аәлхәнгә кәннынц әмәр мән тыххәй дәр ам исчитә афтә ахъуыды кәндзысты...

ÆНÆВДÆЛОН

Уацау-новеллæ^{*}

Йæ

зærдыл нырма хорз лæууы, æвзонг куы уыдис, уæд Джиуæргуыбаты размæ йæ хистæр æфсымæримæ, – мæрдты дзæнæты бадæд, æхсарджын лæппу уыдис, – куыд æрымысыдысты, сæ кувæн къуыри нард кусарт æмæ сырх сæнæй зæрдæзæтгæйæ арвитын. Уадз, сыхæгтæ сæм хæлæгæй мæлæнт. Фенын сын кæндзысты, адæймаг йæ зæдыхайы ном куыд фæары, уый.

Галуæрдон байдзаг кодтой равзаргæ шыхт, картоф, къуымбил æмæ афтид лалымтæй. Сæхицæй, æхсæв бонырдаэм куы фækъул, уæд рухсзæрдæйæ рааст сты джауырты быдыры цæрæнтæм. Рагъы нæууыл арс дæр федтой. О, нæхи хохаг, бур арс.

Æхсæв мæйрухсмæ боны хуызæн уыдис. Фæлæ дыууæ æфсымæры фæй-нæрдæм гудзицæтæ кæнныныл нæ уыдысты. Сæ зæрдæ сæ балцмæ æхсайдта, æмæ æхсæв-бонмæ хуыссæджы цъынд нæ федтой. Ныр уæрдоны рæдзæ-мæдзæ кодтой. Галтæ сæ зонгæ фæндаг цыбыр кæнныныл уыдысты сæхæдæт. Фæлæ Рагъы нæумæ ахизæны цæхгæр ныллæууыдысты галтæ. Футтытæ кодтой. Цæмæн, уый хуыссæгцүх æфсымæртæ нæ фæфиппайдтой.

* Кæрон. Райдайæн ацы азы 7 номыры.

Хистәр әргәпп кодта уәрдонәй. Ахәңид галты сәрбосыл. Афтәй йәм фәкаст, кәй рәдзә-мәдзә кәнинц, уый тыххәй сәм галтә хәрам фесты. Әмә, зәгъгә, уый охыл әрләууыдысты, ома, махничи уал стәм. Куыд нае ферох кодтат әмә куыд дзор-дзор кәнүт, Дзудзуйы бәлонай?

Ләппуйы фәдил галтә, зивәтгәнгә, сә къах айстой, фәлә, нәумә ахизгәйә дәр, се знәт хуыррыттытә нае фәсабырдасты. Сә зул тарст цәстәнгас ныссагътой нәууы. Әмә әфсымәртә бәлвирдәй ацахстой әнәразылы мәсты гуым-гуым. Уәрагмә кәрдәжджы фемдзаст сты нае хәхбәсты сәрвәтты, уәлвәзты әлдар – стыр бур арсмә. Уыдоммә мәйрухсы сау арс фәкастис.

Нә хәххон сырдты паддзахән йә дзыхәй цыдәр кәрдәжджы бындзыг әрзәбул, афтәмәй ләгәмбәрц сләууыд йә фәстәгътыл. Дисгәнгә сәм кәсү йе уәхсчы сәрты, ома, ацафон уә ардәм цы уә хәйрәжджытә әрбахастой, цәмән мын исут ме ‘нцойад.

Ләппутән се ‘фсәртә ныуудысты. Бандзыг арс дәр. Стәй мәстыйә әруагъта йәхи нәууыл. Йә раззаг дзәмбытәй нытъяпп кодта нәуу, әмә гуым-гуымгәнгә, зивәтгәнгә, араст тары тарфмә, ома, ме ‘хсәвы әнцой мын уә Джиуәргүбаты тыххәй кәй исут, уый хатыр уын фәуәд.

Галтә куы ‘рсабыр сты, уәд сәхи әрәмбәрстой ләппутә. Фәлә нал уыдис фәстәмә здәхән. Ноджы арс, мәсты къуырттытәгәнгә, тарфы уыдонардәм ацыд. Уәлладжы фәндонмә гәсгә әмбәлд размә цәуын. Галты уәрдҗыты дәр цы магъз баңыд! Аходәнафонмә «тъетъиатәм», – нае фырдоны дәлзутъяг сыхәгты афтә цәмән хуыдтой хәхбәсты, уый никәй уал зәрдым ләууы, – баләууыдысты.

Әлхәнәг әмә уәййаг сә кәрәдзийл баст сты. Уәййаг куы бәзза, уәд ын әлхәнәг дәр фәзыны. Әгас сых дыууә ләппуйы алыварс къордә, тымбылтә кодтой. Алчи дәр сә ивазы йәхирдәм. Нә, мә сән хуыздәр у; нә, мә сән хуыздәр у. Әңгәгай та-иу, йәхи сәнәй йә сыхәгты сәнтә бирә ад-джындарап чи нызта, уыдан дәр царвәмдзаг, хохаг бур-бурид цыхтытә, уылынджы бәрц уәргүүн әмә ләхурәг картәфтыл әрратә кодтой. Сә уындаї сә зонд зыгъуиммә кәнен.

Сә иу – уылынджыйас, әрдәграсыг (уый – ахсәвүцъәхәй!), фәлә дәрзәжджытә арәзт сау ләг нал фәләууыд:

– Уада... Глаха амалад, аз ма джуарбони бурку куна баканон!..

Галты сәрбосыл йәхи андәгъта. Тыхласәгау сәкодта йә фәдыл. Ләппүты батәгәнгә скүсі кодта самандурәй амад сәндоны. Фенүн сын кодта, конд биркуы йәм кәй ис. Боцкъа дәр фегом кодта. Фәлә ма, дам, кәсүт, аз уын мә дзуарәнәвәрд биркуы куыд бакәнөн! Әз, дам уә мә бадт, сыйғдағ сәнәфсиры гагайә дыгъд сәнәй дисы куыд бафтауон!.. Уәд, дам, мә мард фенут! – сомытә кодта.

Әмәе, әңгәдәр, хохаг ләппүтә сәнән уа диссаг ницы зыдтой, фәлә гәзәмә туаггонд, фынккалгә, туджы хуызән сән комы къулты сәкәрәдзийл ныхәста амәе сыл тайәгау кодта. Скъефта йә зәрдә. Әмәе дзы куыннә байдзаг ласттаиккой сәлалымтә. Дзәкъулты ныккодтой дыргұтә. Галтән нартхоры сыфтәртә әркалдтой амәе хәрзнылләг бандонгондтыл әрбадтысты, биркуыйы бын ма цы сәнни цырытт аззад, уый алыварс. Цәхджын пъәмидортә амәе торне цәрвдҗын цыхтимә сәнни фәдыл хорз фидыдтой.

Фәлә ма фысым нозтдзәфәй иу-дыууә куы анызта, уәд йә калд әрфгуытә амәе йә рәссыд былтә цыдәр зылынта кәнин райдыдтой. Мә дзуары сән, дам мын кәдәм ласут, ирон абырдҗытә?! Цы ми, дам, кәнүт мә хәдзары?! Мә усән, дам, мын афтә-уфта кәнинмә әрцидыстүт?! Нә, дам, ивын мә туг уә тугәй – фелвәста сәм џондже дәргъян алмасиый хуызән цыргъ кард. Уә мәрдтә, дам уын, куытты мәрдтау, дзәмсәфт фәкәндзыннән.

Куыд ыл фәзында, афтәмәй сайгә нә кодта. Бахаста сәкъуыммә. Хистәр әфсымәр кәстәрүил йә чылдымырдәм хәңцид, амәе карды фындузай йә уәлармыл туджы тәлм аззад.

Цы ләппу уыд! Мәстү кәнин-иу куы райдыдта, уәд-иу йә буары бәзджын хилтә, әрцитау, сләууыдысты. Ныр дәр ын Цуцури фемдзаст йә уәләрмттәм. Базыдта, ныртәккә цыдәр сау фыд цәүдзәнис. Әмәе йәхи әрцәттә кодта намыссәфт фысыммә багәпп кәнинмә.

Фембәрста йә хистәр. Бахуыфыд. Мәстыйә. Уынгәт хұрхысәртәй. Дуры гуыбынәй әлвастә дзырдыуагәй бакодта йә кәстәр әфсымәрән:

– Сабыр. Галтәм акәс.

Йәхицән йә рахиз армы феррттывта йә сау, дыкомдҗын фарсылдаргә кард. Күйннә йын зына, афтә йә фәсчылдымәрдыгәй

дардта. Ныр Щуцурийæ дæр айрох. Аерцьыкк дзы кодта уæлдæф. Кард түгмөндагæй ныккодта стонг æмæ мæсты æхситт.

Намыссæфт фысым уый куы ауыдта, уæд, галы хурхы кард куыд атъыссай, уыйай ӕбæрæг бօгъ ныккодта. Фæлæ мæсты лæппуйы уый нал баурæдта. Дæлзутъаг карды комы тъæпæны фыццаг дзæхстæй ахаудта дæлгоммæ намыссæфт фысым. Йæ кард атахт йæ къухæй.

– Ма мæ амар! Ма мæ амар!.. Да уажаг!.. Да факъяу!.. – цыдье ‘рдиаг. Фæлæ ма мæстыгæр лæппуйы уромæг урæдта! Ноджы цалдæр сæны кæхçæй ие уæнгты туг сизмæлыд. Афтæ йæм фæкаст, цима хохæй уырдæм æрмæст дæр уыцы цъаммараы нæмынимæ ӕрцыд. Карды фарсæй иын хоста æмæ хоста йæ чъылдым, йæ смаггæнаг ӕрбадæнтæ. Йæ бօгъмæ дæр нал каст æнаккагæн. Фæлæ уыцы ницæйаджы, æнаккаджы телогрейкæ æмæ бæмбæджджын хæлафы рыгæй рæстмæ ницы уал зынд сændonы.

Йе ‘фсин, ныллæг, уæззаугомау, пыхçылсæр сылыстæг, йæ фенддаджы бæркады цинил уыдис. Сæ ныллæг, кæрдæгæй æмбæрзт самандур къæсы иу къуымæй сæ иннæмæ раскъæфбаскъæф кодта гуымбылгай, сæргай. Ацæгæй сæхицæн бæззайдысты, уый йæ нæ уырныдта, æмæ сæ тъыссæнтæ кодта алы бызгьюрты. Фæлæ йе ‘мкъайы тæригъæддаг ӕрдиагмæ балæууыд сæ цуры. Рыджы, цы цæуы, уый рæстмæ нæ ракатыд. Уæддæр, карды фарсы тъæпп-тъæпп æмæ телогрейкæйы рыгæй фæхатыд, йæ уæгъæдзых лæг та цы уавæры бахаудта. Ноджы иыл сцагъта йæ цыбыр ӕрмттæ:

– Афта, афта!.. Амарут! Нал у ма бон... Алкаима бога кани!.. Ия мард ма уд фена... фидиссан! Амарут!.. Амарут!..

Аффымæртæ сылгоймаджы дзырдæй иуыл дæр нæ фæдызæрдиг сты. Уыцы зæрдæбынæй сæ згъæлста, сæгъы багатау. Фæлæ кæй фæнды исказей туджы йæ къухтæ æхсин? Уымæй дæр кæйдæр ницæйаг куыдзы туджы!

– Йæхæдæг нæ уыд маринаг дæлæ йæ кардæй æмæ ууыл хæцæд! Кæд æм фаг нæ фæкæса, уæд ам стæм! – уыд хистæры мæсты ныхас.

Лæппу иын карды фарсæй аккаг куы фæцис, уæд гарз нытътъыста йæ кæрдзæмы. Сæ бæрц кæрдзыны къæбæртæ æмæ цæхджынта, сæ дон сын акалдта, афтæмæй ӕд æлыгын къус батыхта, цы гæппæльыл æвæрд уыдисты, уым. Нозт сæхимæ уыдис. Цима, никуы æмæ ницы – сбадтысты уæрдоны, галтæм бавзыста кæрз уисæй.

Сәхи дәр чи нә уырныдта, сә кәрәдзи уыңы диссәгтә әмәе ‘мбисәндтәй ирхәфсәг дәлзутъәгтә иу мәстү каст, сә тыхлағ сыхаг кәм ныссабыр, уырдәм кодтой, иннә – уәрдоны фәдыл. Фәлә – «нә федтон» иу дзырд у, «федтон» – әнустәемы фыдәбайнағ әмәе, хуыйы сыстау, сә кәрәдзи аууэтты әмбәхсгә, ныссабыр сты. Аффсон сә уыд – исты фәдисаг дзы куы уыдаид, уәд сылгоймагән ие ‘взаг нә ныуудаид. Зәгъгә, маҳ ын цы зонәм, цы ‘р҃цыд.

Тыхлағән федтой сә ҃цәстыдзаг. Зымәгон-зымәгдәргъы къумбил дарәсы тыхтәй ҃цәрвдҗын цыхт ләхурәг картофимә куы әвдәрза, уәд-иу ын әddәмә, йә дәндәгтә къәцәлы цыргъәй сыгъдәг кәнгә, әнәрахизгә нәй. Әмә-иу ын сә исчи мәстәймарынаң әнәмәнг әрымысдәзәнис, ома, әвәцәгән, дә дзуарыбоны сән раивтай – ие ‘хон ад сәndonәй әddәмә ләбураңтә кәны. Афтәмәй йыл сусәг-әргом худәгәй артәнхәлтә кәндзысты. Сә зымәгон бонты йыл ирхәфсәдзысты сәхи.

Адәмән исказ афхәрыны, исказуыл ахудыны фадат фәуа, әндәра йә уайтагъд аууәрдынц сә къәхты бын. Уымән дәр уд әмә зәрдә ис, уый дәр туг әмә стәгәй у, уымә дәр чидәртә кәсынц, уыдаттә рох дәр фәкәнәм. Әрмәст нәхиуыл әрцәуәд исты әхцион хабар.

«Кәй хәдзар фехәлд?!. – Цуцури фемдзаст, арвы цъәхмә здыхсгә куыд ләбуры фәздәг. Тәккә цәугәдоны биләй. – Чи нә судзын кәны сәумәцъәхәй арты зынгән? Уый цух ма уыдыстәм. Әндәр алцәмәй дәр әххәст стәм. Әмә ныл чидәр арт бандзәрста».

Сосәфәндагәй донбылтыл туләг цалх рәстәгмә цы фәд акодта, ууыл фәзылд. Цәугә нал, згъоргә ныккодта. Кәсы әмә, горәтәгтә сәхицән рәстәг әрвитын әмә әнәуаг митә кәнынән факт фәйнәгәй цы ‘мбәрзт ахстон сараэзор, уый тәккә раз арты әвзәгтә бәләсты цъуппыйтәм хәецә кәнынц. Арты әртәхтә судзынц, сәгъы цәстистау, ирд арвы риу. Ноджы йә алыварс гуыбыр-гуыбыр уыңы разәнгардәй рауай-бауай кәны иу чидәр. Арты сыллынджытәгәнәт әвзәгтыл калы хус сугтә. Цыма искуындаәм лидзинаг у – әвдисы уыңы әнәвдәлон хуыз.

Цуцури йәм ныккаст бәстондәр: ацафон хәйрәг у әви адәй-маг? Әмә йә базыдта – районаг хуыскъастәу, гуыбындаәл Джоджыкк. Цывзыдҗын судзагәй иунәг цыртты тыххәй

авдәнбәттәнмә дәр хәхты сәрты агәпп кәндзәнис. Авдәнбәттәнмә нәлгоймагән цәугәйә нәу ын күң зәгъай, уәddәр аудадзән йә күх. Судзажы хуыпп ын йә мадәйзынаргъдәр у.

Ләг дә, әмәе әркәс дә хәдзармә – де ‘мкъай, дә уәрццы ләппынты хуызән кәстәртәм. Сә иуәй иннәе – фәкәсинаңдәр. Баназ, мә күңдә ыл амәләд, ныр әнә нуазгә чи у; фәлә йә мидәг кәдәм хаусы, йәхәдәг дә кәдәм нуазы? Дә ахсән де ‘ккөй кәдәм скодтай? Әнәмәнг дын сывәлләттә дә быны къәцәлтә тъиссын райдайой? Әмәе ма уәд кәй кәдәм әнда-выс кәнәе цы у дә цард, бецау дә бон?

– Ай мәе чи дә, әмәе нәе цәмән судзыс? – Цуцурийән йәхи күңдә фәндыд, йә фарст афтәе карз нәе рауад. Зынджы әвзагәй хызт сты, уый күң фәхатыд, уәд йә зәрдәе цинырызт бакодта, әмәе йә уый фәсаста.

– О, уә рынтәе ахәрон, фәзындыстут?! – Джоджыккыл ра-кастысты хуртә әмәе мәйтәе. – Кәм уыдыштут, кәе, нырмә? Әз та, зәгъын, әгәр раджы күң рацәуат, ам мә күңнәе әрбайя-фат, әмәе күң адымат – әхсәвьцъәхәй мәе күсты сәр уыдтән. Ләг йә дзырдәй ләг у. Ныхас загътай, уәд йә сәрты мауал ахиз. Әмәе мын әгәр раджы цыд фәцис. Тарстән, зәгъын мәе уәд та арс ныңцъәл кодта – кәсүт, кәуылты арт скодтон! Ахәм ләппу у, гъе, Джоджыкк!

– Джоджыкк, – фәфидарадаер Цуцурийы дзыхы дзырд, – кәрдәтгә күң аххәсса арт, хусбыныл күң аныңдзәва, уәд цы ми кәннын ис дә зәрдә? Уәд ма йә исты хуызы бауромдзынә?

– А-а, ды күң дә, – фенкъард Джоджыкк. – Зәгъын-ма, мә хәстәждытә әрбахәецә сты. Зәгъын ма... Цәгатмә лиздынц. Ам, дам, тагъд цард нал уыдзәнис. Хуытә, дам, змәнтдзысты әмәе змәнтдзысты. Чи, дам, смуддәнис уыдан смагмә! Фәстаг хатт ма, дам, абадәм ацы дзәнәтү күүмы. Сә къах сә нә хәссы ардыгәй. Ирыстоныл мәрдтәм цәуынц, – йә зәрдәе суынгәг Джоджыккән. Уәддәр нә ләууу йә дзуринәй. – Скувәм, дам, нә фәндаджы тыххәй... нә зәйтәм... цалынмә хуыты тәф не скодта, уәдмә. Тагъд кәннынц. Нә бацыдмә, дам, нын физондҗытән хорз цәхәр скән. Фәлә әз, күңд кәсисин, афтәмәй әгәр раджы цыд фәдән... Нырма, күңд кәсис, афтәмәй никүңцәй зынынц.

Фәфәсмөн кодта, йә дзуринаңты ком кәронмә кәй байтыгъта,

уый тыххәй. Уәд та йә хәстәджыты нә фәнды сә фәннаджы кой, сә царды фәндтә дзурын. Фәлә ма цы – дәр арм байтыгътай, уәд цъиу атахт.

– Мацы басудз, Джоджыкк! Арсы ацы кәрдәжджыны куыници фәджиз дарай, уәд әнә артәй дәр адәймаджы тәфтыл нә ацаудзәенис. Адәймаджы цәхджын фыдәй йын цъозатә, саджы къах аджындәр сты.

Джоджыкк куы федта, Цуцури әрләууинаг нәу, уәд йә фәдым уайәгау ракодта: фәхатыд, йә фендәй йыл хуртә кәй нә ракаст, уый? Искүс та уыдоммә дәр баләудзән – бәрәгбоны, уәд та. Әмә, уадз, йә цәстом зәронд ләдҗы раз әксад уа. Цәмән ыл акъуыра йә былтә?

– Цуцури... ләууыдаис? – йәхийая, ие ‘взаг дәр зивәг кодта, уыци дзырдтә әууильтынмә. Уәддәр йә сомбоны тасәй йәхицән арәзта тыхми.

– Нә мә ‘вдәлы, – уый хыгъд фәндидалар уыдис Цуцури. – Тагъд кәнен. Сәумәцъыккәй мәм районмә сидынц. Хицаудад.

– Цы дә ферох хицаудамә? Сәфт дәр – сәфт, әмә – уыдон дәр! Районәй дын зәгъын. Алчи сә әндзары әрмәст йәхи гуылы бын. Сә муртә фәфале кодтой. Хидты бын минәтә әвәрүнц. Кәд, дам, дәлзутъягтә бырсой, уәд, дам сә срәмудзәйсистәм, әмә Цәгатмә – лидзгә!

– Әмә сә куы срәмудзой, уәд ма фаләмә цәмән лидзынц? Уый фәстә ма дәлзутъягтәй цәмәй тәрсынц?

– Әй, дә хәдзары бындырыләй, Цуцури! – худәгәй бакъәңәл Джоджыкк. – Хидтә, дам, срәмудзәйсистәм, хидтә. Цъиу дәр, дам, куынна уал ратәха нә фәстә. Сә бонәй уой, цима хидтә уыдон сарәсткой.

– Әмә стәй Чъреба? – әңгәр фәтарст Цуцури.

– Чъреба, дам, цыфәнды кәнәнт! Ләууыдаис... – Джоджыккән мәнә ‘хызыгон уыдис, әгас комыйаргъ ләгимә уәддәр иумәйаг әвзаг кәй ссардта. Әгайтма дзы цъаҳдәндагәй нә цәуы. Әгайтма йәм йә фәндәгтә нә сәхгәдта. Хох хохыл не ‘мәбләлы, әндәра адәймаг адәймагыл – алы хатт дәр. Әмә зәрдәңцой уыдзәенис.

– Хицауд мәм йәхәдәг сиды. Растаныл әм куына фәзынно...

– Әй, әнәрай скән дә хицаудәй... Кәм цы бахәрой әмә рәстәг кәм арвитой, әндәр сә зәххы цъарыл никуы ници әндавы... Бынтондәр! Хуыцауыардыстән. Калхозы муртә хәрд

фесты. Уәddәр, дам, хәст уыдзәенис. Йә быны – сә сәртә. Бынтон нәм куы ници цәуа, уәddәр сә уыдон тыхәй әрбабырын кәндзысты, цәмәй сә фәдтә фесафой. Күйд ныххафтой әмә фесәфтой советон хицауады, уыцы фәдтә.

Ләг ын рәестмә нал ахста йә дзырдтә. Джоджыкк баназа әмә бахәрайә кәуыл худы, уый – сәфт әмә сәфт, әндәр дзы ницы уал зәгъән ис. Ныр дзы Джиуәргуыбатәм әнәмәнг цәу, цалдәраздзыид цәу агурдзәенис, әндәр әм, уәдә, цәмән сиды? Әвәццәгән, комбәсты әмбүдәнтыл цыдәр дәлгоммә ныхас аныдзәвд, әндәра йын ай иууыл цы ‘мбарәнтә кәнынц?

Сагъастәгәнгә, районы хидмә куыд фәцәйхәецә кодта, уый нае фәхатыд. Фәлә иу хәдтулгәй йә иувәрсты ахәм фәдисәй адзәхст ласта, әмә йә фәстә кәсгәйә бazzад: кәдәм хабар кәны? Сә комбәстәм әвзәр фәндаджы тыххәй туләт цалх куынә цәуы, – ма сын ныңъцъәл уой, – уәд уымәй цы айрох сәумәцъыккәй?

Ахәм сагъастәгәнгә, йә фәндагмә куы раздәхт, уәд кәсы әмә, кәуылдәр йә нымәтхуд цәстомырдәм бынмә ныззәбул, ье ‘ккой – әфсәддон дзәкъулы цыдәр даргъомау, тымбыл әвәрд, афтәмәй стыр къаҳдзәфтәй әруад нәууәвәрд фәндадыл. Йә зәрды уыд поствәндаг фәлыг кәнын. Цуцурийы рәэты фәндаджы иннә фарс къаҳвәндагмә ахизын.

Цас базонинағ ын уыд Тутила. Горәты цәры, фәлә йә фыды хәдзар нае федзәрәг кодта. Ныр та дзы бынтондәр әрбәестон. Пенсийы рацыд әмә хицауадимә бадзырд сарәзта: радтой йын Дәлвәзы цад, самал ын кодтой иу рәсугъд бәләгъ, мызд ын фидынц әмә, дам уын иу азы фәстә цалдәр тоннәйы рат-дзынән удәгас кәсәгтә. Сәхи Дәлвәзы цадәй! Дон әргомәй кәмә не ‘фты. Дон әргомәй әддәмә кәмәй нае цәуы! Цалдәр тоннәйы удәгас кәсәгтә!.. Уәдә! Адәмы дисәй мары.

Рагәй дәр ай хәйрәг, стәй сәрән ләгәй зыдта Цуцури. Хицауады әдымыйә кәй пайды кәны, уый йын чысыл цыма әхсyz-гон уыди. Фәлә, уәddәр, тоннәтә удәгас кәсаг кәм ссардзәнис, күйд фәсайдзәенис хицауады, уый нае ахста йә зонд.

– Дәй рабын хорз, Тутила. Кәдәм фәдис кәныс?

Тутила йәм не ‘рләууыд. Диссаг дәр уый уыдис. Иәхицәй әнәвдәлондәр куы ници у әмә ма уый дәр «Дәй бон хорз» зәгъыны фадат куы ис. Уанцон әнәвдәлон нәу. Тутила йын цәугә-цәуын раарфә кодта:

— Кәй райсом у, уый хорзәх дә уәд. Зәгъын, сывәлләтты абәрәгәт кәнон. Горәтмәе уайын, горәтмәе.

Цәй сывәлләттә! Йә ләппутә – усгуртә, йә чызджытә – чындызыңыд. Сәхәдәг – цотджын. Уәддәр – сывәлләттә! Ныйярәдҗы зәрдә күйтән аппаринаң у, әндәр ницы. Нә кәстәртә әртыккаг къәхтәи әххуысәй райдайдыстың ңауын, мах сәм уәддәр дзиңдиздайтың ңастәй қәсдзыстәм. Скүлбадәг сә кәнәм әмә, сә астәутә күң ницәмә уал фәтасынц, уәд диссәгтә фәкәнәм: «Афтә лодырәй қәмәй фәци? Исчи ма йәм қәсәд, йә астәу күң ницәмә тасы, гормәттә!»

— Уә Падо! – хәстәг хәдзармә дзырдой дыууә әвзонг ләппүй. — Падо, хәдзары нә дә, хәдзары?!.. Уәдә кәм дә асафон?!..

Цыма, цыдәр сәхиадыл нә уыдышты. Нылләгдәр, къәс-хуырдаң чи уыдис, уымән-иу йә сәр рәстәгәй-рәстәгмә әрхайдың даңыл. Йә даргъ дзыккутә-иу йә цыргъ ңаестомыл әркаладышты. Хәрдмә-иу сә уыцы сәртәг тъәпп скодта. Йәхәдәг дәр-иу йә тәнәг беңччы уәзәй фәцүудың даңыл. Уәддәр-иу сә бәрзәйирдәм афаста йә лыстәг әнгүйләдзтәй.

Рахызт сәм сәхицәй чысыл кардәр ләппу, әмә йыл сә фендәй сәумәрайсом бонрағты хуртә ракастышты. Ныццин сыл кодта:

— Мәнә ма қәй федтон! Мидәмә, мидәмә!..

— Гъориайән йе ‘фсымәр амард, әмә дәм райсом зианмә дзуры.

— Рахизут мидәмә, рухс ын зәгъәм, мәгуыр, – ныттыххәй сыл фысым.

— Нырма раджы у. Алы хәдзары күң нуазәм... – тыхст бәрzonndәр.

— Знагимә рәстәгыл әмбәләи схәңли!.. Стәй үын мә хәдзар кәд сис алы хәдзар? Цыма уә нә фәнды!..

— Америкәйи күң ңаерис, Падо... Уәд дын голладжы дзаг улуупа фидиккй, – къәс-хуыр уайтагъд сразу ңемә.

— Стәй – цъәхтәй! – уыцы ‘хсызгон уыдис фысымән.

Цуцури сәм дардта йә ңаест, фәлә ныхас Тутилаимә кодта:

— Әмә кәдәм зыгъуыммә ңауыс, фәндагыл дә ниши уадзы? – азамыдта ын горәтү фәндагмә.

— Уадзгәе, ома, ңәмәннәе, фәлә уәлә бәләстү аууәттү

рæгътыл бауайдзынæн, æмæ ныртækкæ Чъребайы дæн. Ды кæдæм цæус?»

– Районмæ. Хицауад мæм сиды.

Туила хицауады коймæ ницы уал сдзырдта. Рагæй зонгæйин уыдысты хицæутты хабæрттæ. Фæлæ сæ йæ зæрдæ никуы барухс. Стæй сæ кæд кæй зæрдæ барухс йæхи хуызæттæй дарддæр? Фæзылд, æмæ фæцæуæт хæдзæртты иувæрсты. Уæддæр Цуцури хорз ауыдта, йæ дзæкъулæй кæй зындис цыдæр къæртайы хуызæн. Эмæ бамбæрста хабар. Эрбалæууыд йæ зæрдил, цады, дам, кæсæгтæ сусæгæй ахсы, æмæ сæ ноджы сусæгæйдæр хæры.

«Иунæгæй сæ кæм хæрдзæнис. Йæ фарсыл та куыд бахæцдзысты? Күйннæ сæ хайджын кæндзæнис йæ бинонты дæр», – худæгau бакодта лæг.

– Хицауад никуыдæм ирвæзы, – йæ фысымты кæрты дуарыл дыууæ къухæй ныххæцыд дзыккуджын лæппу, æмæ йе уæхсчы сæртты дзуры дыууæ лæгмæ, – фæлæ... Гъориайæн йе ‘фысымæр амард æмæ хистмæ хуынд уыдзыстут. Бамбæрстат?

Нichi сæ ницы сдзырдта. Туила бæлæсты æхсæнты фæяу-уон къахвæндагыл. Цуцури араст, йæ къæдз лæдзæгæй хиды асфальтрагъ хойгæ. Гъориа ном йæ фыны дæр никуы æрцахста. Цы ма сæ фарстаид.

Æгас районы адæм ын цъиуæй-бæдулæй зындгонд уыдысты. Эмæ цима æмдзылд бакодтой – иууылдæр æй амыты-уымыты фарстой, кæдæм цæуы, уымæй. Цæмæн, уый йæм дызæрдыггаг кæсын райдыдта. Цæй тыххæй йæ фæдзæхста йе ‘мкъай: куыстæй дæ куы исой, уæд-иу?.. Кæцæй ракъахта, куыстæй йæ куы исой?.. Чи йæм фæхæцæкæ кодта уыцы ног хабар? Стæй адæм афтæ кæд цымыдис кодтой йæ балцмæ? Исты дзы æмбæхсынц?..

Тымбылфындз, тымбылуадул Сириноз æм лæугæ не ‘ркодта. Йæ галиу къухæй рæхысбастæй йæ фæдыл тыхæй ласта дыууæ къæбылайы. Йæ рахиз къухы цы пыхс уис уыдис, уымæй та сын фæстæмæ сæ мукъутæ тъæпп кодта.

Йæ национ идеяæ æгас районы арæнтæй дарддæр уыд зындгонд: «Адæмæн æддагон знаг куынæ уа, уæд, бийайау, мидæгæй æмбийынц. Эмæ йæ къæбылаты ахуыр кодта лæбурын. Адæмæй сæфт куыд уыной. Къæбылатæ – сомбоны арцдæндаг куытæ. Куыд сыл хæцой. Адæмыл. Куыд сæ хæрой. Куынæгмæ сæ куыд тæрой... Цæмæй адæм куытæй тæрсой æмæ æнгом хæцой

сæ кæрæдзийыл. Әндæра сæ туг ныууазал. Знаг сын нал ис, амæ уымæ гæсгæ сæ кæрæдзи хæрынц».

Әмæ йын йæ идеяхæсджытæ йæхиуыл дæр нæ ауæрдынц. Кæдæм баххæссынц, уым ыл ныззезелæг вæййынц сæ зæгæлты хуызæн цыргъ дæндæгтæй. Йæ бæмбæжджын хæлафы кæд се ссыртæ нæма хизынц, уæддæр æй фæринкгай хæссы, зæбул-зæбулгæнгæ. Фæлæ уыдæтты тыххæй ской кæнын никæй уадзы. Йæ сæры цы ныффæнд кодта фидарæй, уый æнæмæнгæй ахæцæ кæндзæнис кæронмæ. Стæй кæсут æнæсæттон адæммæ. Йæ цæсты фаг сын цæмæ бæллы, уый сын æнæмæнг фендзæнис. Байрайдзæн йæ цуанонтæй, уæдæ цы. Йæ ныфс уыдоныл æфтыд у. Цуцурийы фенгæйæ дæр нæ райхæлд ие 'рфгүүты æлхынцъ. Цыма йыл фæрсæгай дис кодта:

- Ай мæ Цуцури нæ дæ?
- Цуцури дæн.
- Әмæ кæдæм цæуыс?
- Хицауад мæм сиды.

- Куыйтæ... – Сириноz æм йæ фæлдæхт æрфгүүты бынты уæлдай каст нæ бакодта. Цы бакæсыны аккаг ын у?! Нæдæр йæ къæбылатæм акаст. Уæддæр сын йæ пыхсусай фæстæмæ атьæпп кодта сæ мукъутæ. Әмæ лæг нæ бамбæрста – кæй схуыдта куыйтæ: йæ къæбылаты æви?.. Әви?..

Уæдæ, амæ хицауадмæ хæстæгдæр чи вæййы, уыдон сын хуыздæр уынынц сæ митæ амæ сæ дзинæдтæ. Сабийы йæ мад хуыздæр фæзоны. Се 'взаг дæр сæм уый тыххæй суадзынц. Сæ фарсмæ чи вæййы, сæ фæлхортæй кæмæ нæ хауы, уыдон. Фæлæ, гормæттæ, уанцон куыйтæ амæ?..

«Нæ, йæ къæбылаты кой йæм уыдис», – Цуцурийы нæ фæндыд Сиринозы ныхæстыл æууæндын. Әнæуый дæр хур бæндæнбæрç суадис арвил амæ батæвд йæ зæрдæ. Адæмы хынц-фарстæй дæр йæ цæстытæ тартæ кæнын райдыдтой.

Кæд æм хицауад, æцæг, йæ Джиуæргүүбайы, йæ зæды хайы номыл кæй рахицæн кодта, уыцы цæуы тыххæй дзуры, уый йын йæхирдыгæй фækæнын ис йæ зæрды, уæд уый цы хуызы йæ зæрды ис саразын куыдзы фыртæн?.. Хицауадæн. Тыхæй йын æй байсдзæнис?

«Куыдзы...» – лæг йæ фырмæстæй никæмæ уал каст. Йæ цæстæнгас зæххыл хафта, афтæмæй, зивæтгæнгæ, балæууыд хицауды хæдзары. Нæ йæ фæндыд, ныр æй бынтон нал фæндыд сæ

фенын, фәлә фәстәмә дәр күйд аздәхтаид. Стәй цы хузызы, уый нә зыдта. Күйд ис афтә гәнән, фәсәпп-сәпп кән кәңәй-кәдәм сә сидтә, фәлә сәм цәугә мауал бакән. Цыдәр әфсәндәтә ссар – «ую-у, уоу-у» мә гуыбын срыст, мә къахы сындың фәнүхст», афтәмәй фәзил әмә дә хәдзармә ныйтарц у.

Нә-ә, кәд ләг дә, кәд де ‘ргъом кәронмә хәстә у, уәд дәхи ма радав-бадав кән, фәлә ныгтуыбыр кән әмә әдәрсгә цу дә развәрст фәндагыл. Нә каджын фыдәлтә-иу афтә кодтой. Фәрнджын уый тыххәй уыдысты.

Цыма йә къәхтыл дуртә баст уыд, афтәмәй йә исчи бәндәнәй ласта йә фәдыл, раст уый цыд кодта. Стәй – ноңкы зивәгәнгәдәр.

Дуаргәсән «Дә бон хорз!» загъта, райста йын йә къух, фәлә йәм не ‘рләууыд. Цыдәр мадзура, суццагонд ләг у. Йемә уый тыххәй никуы уыд хәлар. Уәддәр ыл цәмәй уый зәрдә маңәмәй баҳудтаид, афтә ма зәгъя, ома кәфтәй-кәсәгмә цыдәргүр архауд, уый тыххәй бақодта:

– Хицауад мәм йәхәдәг сиды, – әмә схызт асинтыл.

Хицаумә баҳизәны әддаг уаты адәмәй къухбакәнән нә уыд. Иууылдәр уыцы туаг цәстәнгас ләвәрдтой. Иу-стәмтәй дардәр сә Цуцурийән әнәзөнгә ници уыд. Уәлдайдәр, нәлгоймәгтә. Әмә сын зәрдиагай иста сә къухтә. Фәлә дзы хицауы дуаргәрон бадәг чызг ныссагъта йә фәрсәджы цәстәнгас. Стәй уыцы-иу гәпп фәкодта:

– Фәләуу... Ныртәккә йын зәгъон... – әмә йә хицауы арттивгә дуар цыма йә риуыл атылдта әмә йә атыхта йә мидәг – фәтары.

Хицауы дуаргәрон чи хус кодта – искуы сә айсдзәенис, сә зәрдәты судзәгтә йын суадззысты јви нә, уыдон, мәгуыр сә бон, дисгәнгә, иу каст хицауы арттиваг дуармә кәнинц, иннә – Цуцуrimә. Истәмәй йә афәрсой, уымә дәр нал хәссынц сә ныфс – афтә стыр ләг сси, әмә йә хицауы дуаргәрон аләууын нә уадзынц?

Хицау – ныллағ, къәсхуыр, тәнтъигъәг. Йә лопъо сәры хилтә дыууәрдүгәй стымбыл кодта нарағ тылы астәумә, әмә сә уым балхынцыгтә кодта сә кәрәдзимә. Йә гуыбыр фынды ыл уәз кодта размә. Әмә йә, чи зоны, әппаргә дәр ракодтаид. Фынды. Чи зоны, йә сәрты йә размә раппәрстаид. Фәлә йә нә уагътой, фәстәмәй йыл хәңзыдысты йә рустыл ауыгъд

хәлынта. Йә сау костюм әмәй йыл хәнтурс хәдон дәр цима ауыгъд уыдысты. Зәбул-зәбул ыл кодтой, гормәттә. Худгә раңыд Цуцурийы размә. Ныджджыгъитт әм кодта йә аразгә урс-урсид дәндәгтә...

Дәндәгтә сәхенәм... Әмәй уый цас раст уыдзәнис, нә зонын... Ныртәккә ахәмтә саразын кәнынәй хәдзар скәнын бирә, тынг бирә әңциондәр у, фәдзурынц. Уыдаттә, зәгъынц, әңгәм бонкалды къухы әфтынц. Йә цард йә къахәй чи ассон-ассон кәны, ахәмты къухы. Әмәе, дам, хынджыләгән фәдзурынц: «Мә дәндәгтә мә хәзна сты».

Уый дын хицауад! Кәңгәй-кәдәм әй фәңгәуын кодта ахсәвүцъәхәй! Дард фәхәсс әмәй гыңцыл куызды фыртән комкоммә ие ‘рттиваг дәндәгтән иу зәрдәйи фәндиаг дәнг ратт... Иуәтгай сәх куыд... Әмәй йыл, мәстәймарәгау, ныххырх – «Уый дын, кәйдәр къулбадәджы сәнныкк, Джиуәргүй-бамә зилгә цәй!»

Цуцури зыдта, горәтаг хицәуттә, дам, сәх дәлдәртән сәхицәй әвзәрдәрты әмәй дәлтъурты февзарынц. Әмәй уыдон та, әвзәрдәртән, дәлтъуртән... Сәх фәйнә мадән... Адәмыл... фәтәрән кәнын вәййы сәх зәрды – кәсүт, әз сымахәй хузыдәр, тыхджындәр, бонкалдәр дән, зәгъгә. Әмәй, зәгъгә, зонут, адәм, уәх куызды бынат.

«Куызды фырттә! Куызды фырт! Сириоз адонәй дзырдта, уәдә, әндәр кәмәй! Әндәр, уәдә, кәмә бадзырдтаид ахәм номәй?!»

Бынтон уәлладжы шофыр, дам, уыдис. Ацы хицауад. Далә кәд әмәй кәд уыдис уый! Уәд ма нәм нә фыдбоны сыйгәттә әвзәрдтой хицәуттә. Стәй әрмәст хицәуттә цәмән?!. Цыфәнды бынаты кәйфәнди әвәр, уәддәр уыдонәй разыйы ныхас куынә уыдаид, уәд дә гал – әгәвдәс. Исчи әрәхснырста, зәгъгә, уәддәр ын цәр зәгъыны тыххәй уыдон куынә афарстаис, уәд дәм зулмә кастаиккой. Дәлләгтә. Сәх зәрды нәм кәсисин та рагәйфәстәмә уәле бынмә ис. Табу сын куыд кәнәм, уыдон та ныл алы худәг ныхәстәй сәхи куыд ирхәфсой. Уыдон цима уәздәттә сты, мах та – әххуырстытә цима. Ома, нә рагон бынәттә фәивтам. Уәдә, уәдә.

Уыцы зул цәстәнгас цы нысан кодта, уый нә алчи дәр хорз зыдта әмәй зоны. Куыстәттәг... әви, куыстмәисәг, йәхи куыстәй дәр кәд фәхаяүеггаг уыдаид, хәйрәг – йә зонәг.

Омә, дам, ацы куызды фырт, бынтон уәлладжы шофыр уыд. Йә ләттадгәнәг. Әмә та иу бон сә калакаг хицәутты раз куы баләууиккөй сә къәхты әлгүтүл... Дәрдтыл әркафғә... Цәмәй сын әхсыйд стәг раппарой.

Уыданән та... Сә дәллаг... дәллимон хицәуттән... цәргә-цәрәнбонты, цинтә-цинтәгәнгәйә дәр, мах афхәрынәй хуыз-дәр маңы ракән. Цәмәй ныл дәләмә хәцой. Уәләмә скәсүнәй әфсәрмы кәнәм. Афтә нәм кәса, уыдан уәлбикъон-тә сты, мах уыдан цур, хәхты хуызәнәй – дәләмәдзыдтә. Әмә сә чидәр ацы дәләмәдзыдил баҳудт:

– Ирәттә иууылдәр бәрзәндтә, бәзәрхыгтә, уәнгджынта куы сты, уәд ды кәмәй фәдә, мәгуыр дәе бон?

Ай, дам, дзурәгмәй үәхи фәгәмәл кодта:

– Дәхәдәг ирон! Әз дәлзутъаг дән!

Әрмәст дә цәстыйл ауайын кән, цы хуызән фәуыдаик-көй мах кадмондаг әппәлойтә! Әргомәй сәхи фәтар кодтой, әңгәгәй та фырцинәй сә зәрдәтә сә риути иннардәм рафәл-дәхтысты.

Хицәуттә иууылдәр кадыл мәлынц. Әмә дәлләгтән цыма исчи сә цәсгәмттыл, чи сын най, уызы цәсгәмттыл, әвзәр... цыыф батъәпән кодта, раст афтә фесты. Әвиппайды ма сә дзырд, хуымәтәджы дзырд исчи сәппәрстаид, уый сә никәй уал бол уыд. Бандзыг, бампылд, бадонзоныг сты. Ирәттүү цәстүү нахәдәг нахи ныххудинаң кодтам, зәгъгә.

Уый, дам, цы ‘хсызгон уыд нах хицәуттән! Уыдан дәр сә кәрәдзимә сусәгәй ком күйнә фәхәссынц. Хицәуттә. Әмә сә шофырән – нырма, дам, нын нах удәгасәй дә хуызән ниши баләттаджы кодта! Ракодтой йә, әмә къахаей-къухмә цыдәриддәр хуыздәр дарәсыл йә цәст әрәвәрдта, уыдан ын фелхәдтой. Фәндагыл равзаргә рестораны йә номыл сәрмагонд фынг сәвәрдтой. Факуывтой йын. Әмә сын сә куывдиттә Уәллаг айста – йә дзырдарәхтүү тыххәй сисис районы хицау!

– Мидәмә! Мидәмә!! Мидәмә!!! – Цыма йәм Цуцури арвәй әрхаудта, уымәй зәрдәзәгъгәдәр уазәг әм никүйма фәзындиц, ахәм цин ыл ныккодта. Баскъәфта йә кусән хатәнмә. – Мәнә ам әрбад.

Ләг нах фәхатыд, куыд ай авәрдта даргъ, әрттиват фын-джы фарсмә. Абадын ай кодта, къух авәрынән дәр әвгъяу чи уыдис, ахәм бандоныл. Йәхәдәг дәр ныууагъта ие ‘рттиват,

сәрак къәләтджын. Әрбадт йә ныхмә. Үыцы, гәды худтытәгәнгә, йә фәрсы йә хәдзары хъуыддәгтәй, йә күистәй. Цыма йын йә рыгтә цәгъды.

Цуцури йәхинымәры райдыдта тынгдәр мәсты кәнин: «Хәсгә цәуы кой ма скән, күйдзы фырт! Үйй кой ма скән! Уәддәр дә гәды митәй ницы руайдән! Дәуәй Джиуәргүбайы зәд-дуаг уәлдәр ләууы аәмә дәхи ма ныххудинаң кән!»

Йәхимә дәр диссат фәкаст, Сиринозы әфхәрән ныхас, «куйдзы фырт», цы ныффидар йә сәры? Скъахын мауал ба-кома, цәхх ыл акән аәмә, бирәгъы хайау, күйтән адигъгуытт кәнинаң зәрдәйә? Әви йын хин – арвы хин аәмә зәххы кәлән счынди?

Ләджы сәры уыцы фарстытә куы ‘взәрдысты, уәд нал ахста хицауы гәды митә, әрмәст та-иу йә сәры февзәрд цы ракәноны фәздәхст. «Нард цәуы кой ма скән, күйдзы фырт!»

Аәмә йыл Джиуәргүбайы зәды номәй бандәвта уыцы фәздәхст. Хицауыл. Йә фәсонәрхәдҗы дәр нал әрцахста уыцы цәу нә, фәлә хүымәтәдҗы цәу, цәукъайы кой дәр. Үйй нә, фәлә Цуциримә ноджы ныххатыд – иу кофе, дам, нә банаңдзынә мемә.

Зәронд ләт ай рәстмә нә бамбәрста: цы йын нуазын кәнен? Фәлә йә ахәм уагәй загъта, аәмә уыцы нозт әвзәр кәй нә уыдаид, уый бәрәг уыд. Ләт дзы ноджы уымән бафсәрм. Йә зәрдил әрбаләууыд, йә ахуыр күйд у, афтә райсомәй фәндаг-тагән йә дзыппы иу гыццыл дзулы къәбәр кәй авәрдта. Хәрынән нә! Сывәллон у, аәмә әууилгә цәудзәенис. Нә-ә! Уәд та йә исчи федта... иунәгәй цәхдҗын хойрагәй аходгә. Хуыцау бахизәд уый. Фәлтау иу къуыри дәр стонгәй ләудзәнис.

Афтә сахуыр. Райсомраджы бахәры. Кәд ын ие ‘мкъай Чермены цәссыгәй дурыны йә разы әрәвәры, уәд ссары йә Хуыцауы хай, йә зәдты ном. Аназы иу-дышууә, цәмәй фәзәрдәдҗын уа. Әмә цы кәнен. Йә бирә фыдәбонәй цәй тыххәй ма уа цархуыз? Хуыцау зәрдәдҗын адәймагмә әндәр цәстәй кәссы. Йәхимә йә фәхастәгдәр кәнен. Хуыцауы дәлбазырмә та алкай дәр фәнды. Цуцирийы дәр. Йә цәрәнбынаты номәй дәр уымән у сәрыстыр – Хуыцауы дәлбазыр! Табу йын.

Әмә йә дзыппы дзулы къәбәр нывәры. Йә папиты йә разәй

акәны, әмәе араст вәййы йә күистмә. Саубон-баизәрмә, кәд искуы кәрдәджы хал кәнә дыргы мур акәны йә дзыхы, – әфсәдынән нае, уанцон нае, йәхи фәсайынән, – әндәр йә зәрдә хәрд агургә дәр не 'ркәны.

Үәddәр рәстәгәй-рәстәгмә йә дзыппәй сисы кәрдзыны къәбәр. Басмуды йәм. Әмәе йә цардәттәг тых аңауы ләджы уәнгты. Бафсәды хойрагән әрмәст ие 'хон адәй! Афтә – бон ңалдәр хатты. Стәй, изәрәй хәдзармә күы фездәхынц, уәд йә зилгә, даргъбоцъо, зыхстсы ңәу, йә сыйтәй әвзиңгә, уырыссаг афищерау, йә фидар къәхтәй къәрц-къәрцгәнгә, баңауы ләджы размә. Әмәе къәбәр уымән баҳәрын кәны.

Цуцури йә дзыппыл аивәй әрхаста йә арм. Уым ис йә зәрдәләууын хойраджы ныфс. Үәдә, әндәр цы фәуыдаид. Стәй батагъд кодта ңауыныл:

– Нырма ңафон нуаэст у!

Хицау нае фәтыхст:

– Уәд та – ңай?

– Әдде дәм адәм ләууынц.

– Уыданән ницы у, – әмәе та йә фәурәдта дуаргәрон. –

Фәләуу-ма...

Цуцурийи нуәрттә сәхимидағ ризын цима райдытой. Ныккаст әм әмәе йә фәдзәхста... әви йын ләгъстә цима кодта: «Цәуы кой ма скән!..» – уый бәрц рәвдауын, әппәлдүтүти фәстә зәрөнд ләгән хицауы йә ңәст нал бауарзта «куызды фырт» схонын. Үәддәр әй յәхинимәры фәдзәхста ногай ногмә. – «Фәлтау дын иннә ңәутәй кәңзыфәндыйи дәр әркәндзынән мәхәдәгү».

– Цы, уый зоныс... – Әфсәрмы нае кәны, уый йә дзырды уатыл зынд, үәддәр фәссырх. – Знон, наугәрон күү уыдыштәм... Чызгимә. – Ацамыдта йә хатәнә әрбахизәнмә. – Искәмән әй загътай, мыйиаг?

Ләджы зәрдыл әрбаләууыд, знон, изәрдалынгты хәдзармә күү здәхт, уәд күүд бамбәлд иу ләппү әмәе чызгыл. Нәууыл тыгъд фынджы фарсмә сә кәрәдзиимә... алы цинтә, мондәгтә кодтой. Ләг, – арвы ңәхәр аңауәд әвзәр хурхы сәртү, – ңалынмә йә хурхы сәртә нае ахгәдтой әмәе не схуыфыд, уәдмәе йә уыдан үиңгә дәр нае фәкодтой.

Адаймаг зәрырдәм ңәстәй хорз нал фәуыны, әмәе уый зәгъ. Әндәра, знонәй ардәм иу фәкастән күүнә, күүнә

ацахста, йә тәккә раз сә кәрәдзи билтә чи сдаердтой... пуй, куызды сыл макуы амәла... Күйннәс сә базыдта?! Ныр хицауды раз, чи зоны, афтә тынг наә фефсәрмы уыдаид.

Үәддәр фәцарәхст дзурынмә:

— Ай, куыд амардтән, гъе! Әмә дәм чи зынын? Цуцури афтә фесәфтиң, афтә, әмә, кәйдәртау, цы уыны, цы зоны, уыдон адәмымыл заргә цәуып! Ай, йәй-йәй! Үәд мын мә судзгә мард наә федтай! Үәд мә хистмә не ‘рбацыдтә, гормон?!.. Ай, йәй-йәй, мә сау табәтыл мын куыд схәцыдтә!.. Әз, дзырдә чи хәссы, ахәм ләг дәм кәсүн?..

Йә цәхгәр ныхасәй ныр аәцәг фәкъәмдәстүг кодта «хицауды». Уәлдай суләфын, уәлдай сдзурын әм нал сси йә бон, ома, ай мәнәй йәхәдәг, искәй чи афәдзәхса, уыдонәй куы у:

— Йе ‘мкъайә фәтарст, — хицау ацамыдта, әрбахизәны цы чызг бады, уыйырдәм, — ома, дам, маңы фәхата. Ма йын смаст кәна. Әндәра әз!.. Әз царды алцәуыл дәр сфәлтәрдтон. Уый нырма әвзонг у. Әвәлтәрд.

— Ай, куыд амардтән... Мә зәры бон ма кәнин афтәтә. Уый гәнән куыд ис?!. — «Хицауды» йә фәдым кәсүн дәр нал рауагъта. Тәргайгәнәгтәу, дуар рассыдта йә фәдым.

Фәлә та йәм хус назы аәкснығы әнгәс чызг нымдаст. «Уый у», — йә фәрдигдҗын бикъәй йә базыдта. Әмә дзы фефсәрмы зәронд ләг. Цы акодтаид, уымән ницы уал зыдта. Йәхи раст кәнини тыххәй дзы схаудта:

— Үәд Цуцури наә амард, искәй куы нымудза! Цы мә уәлфад гал ләууы, чи кәй усимә... ләгимә цәуы, уый мәнмә кәңәй хауы? Үәд Цуцури наә амард, Цуцури!.. Искәмән куыд кәндзынән уый кой?!

Ләг фәхатыд, цынә йын әмбәлы, цыдәр ахәм ныхас кәй кәни әвзонг чызгимә. Худинаң чи у, ахәм ныхас. Йе ‘фәрмдәстүг цәстәнгас аәрцәйуагъта зәххырдәм. Фәлә йә скъуырдта уыцы әдзәстом къәбәдайы гом буарыл. Чызджы гом тәнтыл. Афәстиад бикъцәгыл. Ләджы цәстәнгас.

Зонн дәр аәм зәрәхсиды хуры фәстаг тынтаем фыццаг уый цәст ферттывта. Хицаудәй үәрдәхаша здыхстәй йә риуыл куы рафәлдәхта... Фыццаг уый судзгә тын баҳаудта йә цәстү. Бикъцәдҗы судзгә тын. Әмә йын йә цәст цыма къахгә акодта... Чи зоны...

Чи зоны, цәмән? Әнәмәнг мондәгтә кәндҗыты рәстмә уый рухсәй нал ацахста йә сау сыйджытәнхәринаг цәст. Әндәра сә ныр күйнә базыдтаид иунәг фәкастән.

Ләг фылдараЇай фәтәрсгә фемдзаст чызгмә. Уый та хатәнү ләууяг адәмым ахаста йә къәйных, дисгәнәджы цәстәнгас, ома, ацы зәронд сәлхәрән йә зонд бынтон фәңдиц әви цытә ләхүрү?

Әмәе алгъгәнәджы, уайдзәфгәнәджы, дисгәнәджы рыйт бакодта ләджы зәрдә: әппәт адәттә цәстсайәнтә сты, уынгәджы сә макуы фәуа әви фынта? Әмәе цыфәнды фестәнт – йәхи бамбарыны афон ын наәмә у? Цы наә фәччы әргом дзурын, уйдон цәмән згъалы?

Нә, кәд ма исты зоны, уәд уый у, знон «хицаудимә» сә кәрәдзи чи дадтой, уыңы сылы къах. Уыңы фәрдыгбикъ... бәгъниәт сылыкъах. Уыңы гыңцыл... адәмымы бынылзад мәлинаң. Дәлдәр фәуой. Ай тәрсы, йә ләг әй күы базона, уымәй? Йә хицауд уый фәдзәхсынмә әрхәудта, әндәр сын маңы бантыса?!. Әмәе йын әндәр күист ницы ис? Уый уәртә кәй быны абыра, кәй сәрү астәумә сгәпп кәна, ууыл күү у.

Хицаудмә баирвәзыныл сә мәрдты быщыныәт тонәт адәм та йәм цы кәләнү әмдзаст ныйисты? Арвы дуар дзы томәй ауыдтой? Әви сә хицаудимә сә судзаггаг фарстытә скъуыд-дзаг кәнинәй Цуцурийы ныхас тынгдәр әндәвү? Әмәе уәд уым бадынәй Хуыцаүай бонсафән цәмән кәнинц, хәдзарәй – къәбәр?

Ныр әй рафәрс-бафәрс кәндзысты... Сә чъизи әвзәгтәй бирдзысты йә зәрдәмә. Әмәе йә ацы әнәвдәлонәй уйдонәй дардәр ницы мәт ис? Уәлдайдәр, кәйдәр къулбаджыты хәлд миты тыххәй!

Цуцури фәзылд дуарырдәм. Уәлдәр, йәхи растрәнәгаяу, бакодта тыхстәй: «Ә-ә-ә, Цуцури наә амард, искәуыл дзырдтә күү хәссә!..» – уайтагъд феддәдуар. Уыңы мәстыхуызәй, тәргайхуызәй, йә къәдзләдзәгәй асфальты рагъ хойгә, йә фәд йә фәд фәраст фәстәмә. Ферох дзы искәимә фәйнә бәгәнйиы банаңын, исты хабәрттәй йә афәрсын. Кәцәй-кәдәм кәйдәр хәлд митә әмбәхсыны тыххәй фәцу!

Әмәе йә зәрдыл цәмәндәр гәсгә әрбаләууыд Гомер. Районәй йын алы хатт дәр аслам тамако фәхәссы йемә. Әмәе сә дыууә дәр сә кәрәдзийә фәвәййынц иу галы бузныг. Гомер

– Цуцурийэ. Тамакойы тыххэй дзы уыйбэрц райгондэй нэ бazzайы, йэ зэрдыл кэй лæууы, уый Ын куыд вэйийы æхсызгон. Цуцури та Гомерэй бazzайы райгондэй, афтæ зэрдæбынæй ийл кэй бацин кæны.

Ныр фырадæргæй фæцæйраст кодта афтид дзыппæй. Äмæ фæзылд цæхгæр. Балæууыд, фæндаджы был цы зестæхгæд дукани уыдис, уый цур. Йе ‘нæвдæлон зынд йæ цæстгомыл. Цыма йæ фендмæ рагæй бæллыдисты, уый пыррычытæй йæм кæнныц дуканийы гыщыл, гом рудзынгæй рахауынæввонг дыууæ æвзонг чызджы:

– Цуцури, цы дæ зэрдæ агуры? Афтæ раджы хуымæтæджы не ‘рхæццæ уыдаис хохæй ардæм?

Цы син зæгъя? Цы агуры йæ зэрдæ? Стæй исты куы ‘рцагура – зæгъяэм... уæд та, тасгæ фынг; уæд та – галуанты цæрын; уæд та... – уæд ын уыдон бон исты баудзæнис йæ фæндаг ын арæсугъд кæнныны тыххэй? Цы къух ын ратдзысты къулбаджытæ, хынцфарст æй куы кæнныц, уæд?

Афтæ сæм кæсы, Цуцури ацæргæ кæй у, уыдон – æвзонг, Цуцури хохы кæй цæры, уыдон – районы, уый тыххэй цыма алцы дæр зонынц, Цуцури та цыма къуырма, къуытты, æнæмбаргæ у. Нæдæр син сæ дæлгоммæ дзырдтæ æмбары. Йæхи раствæнæга син уымæн бакодта:

– Хицауад мæм фæсидт. Знон изæр йæ цумагæнæн чызгимæ Тлийы хуымты уыдисты æмæ, дам æй макæмæн зæгъ. Цыма дзæгъæлдзых дæн.

– Куыд, куыд, куыд?!.. – Чызджытæй йæм рацæйхаудтой гыщыл дуканийы гыщылмур рудзынгæй. – Max æй æнæуый дæр тынг хорз зыдтам, сæ цæгæвæрд бикътæ, сæ цыннæдзæст пыррычытæ нæ тынг хорзмæ кæй не ‘ркæндзысты! – чызджытæ ныхас, цингæнгæ, скъæфтой сæ кæрæдзи дзыхæй. Лæджы цæстыты раз æфтидтой дидинæт. Фæлæ, ныр цæуыл цин кодтой, цы хорз сыл æрцыд, уый Цуцури рæстмæ нал æмбæрста.

– Äэз син ницы зонын. Кæйдæртау уæгъæлдзых нæ дæн. Никæй кой кæнинаг мæ ис. Кæй кæм хæры, уым æй ныхы, – Цуцури тамакотæ уыцы æнæвдæлон тъыстытæ кодта ѹе стыр дзыппыты.

– Äмæ цы ми кодтой, цы? Кæмыты цытæ ныхтой? – Чызджыты бынтон схордтой се ‘взæгтæ. Бæлвyrдæй сæ чи кæцы ныхæстæ дзырдта, уый æрцахсын нæ уыд тыхст лæджы бон. Тагъд кодта. Рæхджы – хосгæрдæн. Йæхи ма кæд сräвдз

кәндзәнис. Йә бәрәгбон, Атынәгмә дәр. Хосгәрдәнмә дәр.

— Цы ми кодтой... Мәнмә кәңәй хауы? Ацы әнәвдәлонәй уырдыгәй ардәм искай... тыххәй цу!. Цыма дзәгъәлдзых дән.

Цуцури, мәстү гүым-гүимгәнгә, цыбыр къаҳдзәфтај цид, митү Җәуәгай. Фәлә тагъд зәрдәбынәй кодта. Әгайт-ма йын йә нардәйхәлгә ҇ауы кой не ‘рәфтыдта уызы... «Хицауад»!

— Цуцурийы зәрдыл әрбаләуыд Сиринозы әрхуым дзурын: «Күйтә...» — Иннә ми кәнинәгтән истытә кәндзәнис. Йәхи къухты не сты. Уәddәр ахста дзырдмондаг чызджыты зәрдиаг, фәлә әлхыскъәнән пыррычытә.

Хицауады дуаргәс йә бынаты нал уыд, фәлә йә Цуцури фиппайгә дәр нә фәкодта. Ныр уәртә йә мардәнхәринаң уәныг ракәены бәндәнәй бастай. Цуцуrimә йә ҇аестытә ның-цавта фарсты нысанән, ома, куыд тагъд сәе ссаерибар дә. Хицауадай. Сәхәдәг кәмә фәсиның, уыдан сәе афтә әнцәнтты әмә афтә тәгъдты нә фервәзынц.

Диссаг сты ацы районты ҇аергәс адәм. Афтә сәе фәнды, горәттәг, уәздан, әнәфыдәбон, сыйғыдәг цара дәр сын куы уаид, әмә бәрәгбонәй, къаты бонәй сой бырынкъәй дәр куы ҇ауыккой. Әмә иу гәпп хицауады күистмә кәнинән, дыуаң гәппи — сәе фосы бынта хәфынмә, сәе хуымзәххытә рувынмә. ҇аергә-цәрәнбонты бazzайынц дыууәты әхсән.

Уый дәр, хицауады дуаргәс, цалынмә йә хицау әрцагура, уәдмә йәхи раппәрста йә уәныг искуы хуымгәрон абәттынмә. Фәлә, хистәр Цуцурийы ҇аемән агуырдта, уый базонын дәр ай фәндыд.

Цуцури, горәтәгтә хабәрттә базонынмә ҇ымыдисдәр кәй сты, уый йә сәр нырмә кәй никуы әрцахста, ууыл йәхинимәры бадис кодта. Уәddәр ын уазал зәрдәйә рахабар кодта йә маст:

— Знон изәр Тлийи хуымгәрон... йә цумагәнән чызгимә дәлә-уәлә... уыдысты... Әмә, дам, макәмән мацы сräди, дәлдәр фәуа. Цыма ацы әнәвдәлонәй дзәгъәлдзых дән. Уыдәттәм мә ‘вдәлы? Стәй мә куы ‘вдәла, уәддәр уый заргә ҇аудзынән?

Дуаргәс ницы сдзырдта. Йә ҇аестытә әркодта әрдәгцүйнц, афтәмәй бандзыг. Цуцури куы араст йә фәндагыл, уәд уый дәр йә уәныг, цыма йын дугъон у, сәркестырај фәласы йә фәдил.

Цуцури, рәстәгыл дзы кәй фервәэт, уый тыххәй, зәгъгә ницы кодта, әндәра дзы фәцис иу ифтыгъд галы бузныг. Әмә

цыбыр кодта йæ фæндаг. Фæлæ йæ фæскъæбутæй ацахста, дуаргæс йе ‘лвæст дæндæгты æхсæнты куыд ракодта тыхлæмæрст:

– Цъукънайы хæлд митæ уæддæр æргом кæнынц...

Цуцури бæстонæй næ бамбаærста, «цъукъна» кæй хуыдта: лæджы, – лыгтæ бауа, – æви йæ рахизæны, кæуыл багæпп кæна, ахæм лæудæй чи хус кæны, уыцы æнафоны бикъцæгджын гаццайы?

Уæдæ! Макæмæн мацы зæгъон, æндæра, мæгуыр, зæххы скъуыды абырдзæнис. Фырæфсæрмæй цъæх арт суадзdzæн. Йæ лæджы цæстæнгасæй, дам, хизы йæхxi! Мæгуыртæг. Сылгоймаг, – сылбындар æй Уæллаг фækæна, æмæ сæ мыггаджы рæхыс йæ галиу уæхсыл фæхæсса, – уæлдайдæр, уый карæн афтæтæ фækæнys?! Кæнæ йын кæд, æцæг, лæг ис, уæд ын адæмы æхсæн цы кад кæны, мæгуыр йæ бон, мæгуыр йæ бон уыцы лæгæн!..

Лæг! Уый лæг куы уаид, уæд йæ усы æмбæхсинæгтæ адæмы стонг цæстытыл næ ауындзид. Лæгау-лæг йæ сылыстæджы бикъцæгтæ хурмæ калын кæны, ноджы дæр æй дæлдæр Хуыщау фækæна?

Лæгæн йæ цæстытыл ауад, Сафиат йæ бикъыл фæрдыг куы бакæнид æмæ афтæмæй куы æрцæйласид цъыхырытæ. Хах-хаха!.. Худæг æм фækаст. Æмæ йæм кæй нымдзаст, уый тыххæй фækъæмдæстыг йæхицæй.

Йæ дарæс фелвасынмæ нæлгоймаджы цур чи не ‘фæрмæ кæны, йæ буар дзы чи не ‘мбæхсы, уый æндæр истæуыл дæр мæнæ-мæнæ фæстæ næ фæхæцдзæнис. Æмæ йæ дæ хæдзары дар – мæнæ мын цы ис! Цы йæ ‘рвитыс кæимæдæр алы нæууытыл æмæ хуымты къуыкъуыриццытæ кæнынмæ.

Пуй, лæджы ном худинаггæнджытæ! Æмæ йын хицауад йæ усы... кæдæмыты не ‘мбæлы, уымыты уый тыххæй ралас-балас кæны, уый тыххæй. Хицауады цæстæй фердæхыны фыдæй æввонг фæллой аирвæздзæнис?! Уайтагъд ыл сæ рахауинаг цæст андæдзы, сæ бон ныккалой. Фердæхыны фыдæй сын фæсвæд мацы аzzайа.

Куыннæ стæй! Уайтагъд æй хæдзыкъайæ сæхимæ ærbateу-теу кæнынц. Ома, фæсвæд аzzайынæн æвгъяу дæ. Æрхæцынц ыл, куыд зонынц, афтæ – мондаджы, кæрæф, æнæфсис хæстæй. Æрмыыдул æй кæнынц сæ дæрзæг æмæ сой æрмтты бын. Йæ къах атилынæн куыннæ уал бауа. Æрмахуырæй æрмахуырдæр куыд феста. Уас адæмы тæригъæд сæ фарсы тæнæгæй акæлæд.

Нæ, Цуцури фидарæй цы зоны, уый зоны: худты нымæцы бærц никуы ма уыдисты лæгтæ. Сæ фылдæр нæма систы худы аккаг, æндæра, сылы къах, лæджы номыл чи уа, уыцы сылы къах ахæм митæ кæнин йæ царды кæроныл кæй нымайд, уыдæттæ Цуцурийæн ничи бацамондзæн. Мæсты дæр уымæн кодта. Æмæ, Сириноз йæ разы уыцы бærнджынæй, уыцы тæрхонгæнæджы хуызы куыд æрбалæууыд, уый нæ фæхатыд.

Къæбылатæ йыл уыцы цы ракæнонхуызæй къæу-къæу кодтой сæ хицауы дыууæ фарсæй. Сæхи йæм бæргæ æууынdziдтой, фæлæ йын йæ цым лæдзæгæй æдас нæ уыдисты. Иу къахдзæф размæ кодтой, инна – фæстæмæ. Æмæ кæдæй-уæдæй Цуцури æцæг баходæнбыл:

– Гъы, гъы, гъы... Дæ бæллиц æххæст кæнин райдыдта, куыд уыннын, афтæмæй, Сириноз.

Сириноз ын байрад йæ зонды фæллойæ. Алкæй бон нæу уыдæттæ ахсын. Бирæтæ йæ æмбаргæ дæр нæ кæнинц, æмбаргæ. Лæгæн цы стыр фидæн тæлфы йæ сæнтты, уый æрцахсын алкæй бон нæу. Сæрыстыр æмæ райгондæй йæ къæбылаты былтæ ба-къуырдта цъыхыры уисæй.

– Цы дын æрцæттæ кодтой?

Цуцури бамбæрста, Сиринозы дзæгъæлы хынджылæгмæ не ‘вдæлы. Гæнæн ис, йе ‘нусон mast æвиппайды ууыл акала. Адæй-маг стыр нысанмæ куы фæттырны, куы ничи йæ фембары, уæд йæ нуæрттæ хæлаг сты. Йæ ныйярæг мады бафхæрыныл дæр фæстæ нæ фæлæудзæнис. Уый та ныртæккæ ахæмтæм не ‘вдæлд æмæ батагъд кодта дзуаппыл:

– Нал мæ ныуугътой! Дысон изæр Тылийы хуымгæрон йæ цумайы чызгимæ гæботæ кодтой æмæ, дам, мыйяг, искæмæн исты загътай? Цыма мæ ацы æнæвдæлонæй уыдæттæм æвдæлы кæнæ дзæгъæлдзых дæн.

– Күйтæ... – Сириноз æнæвдæлонæй дардæр кодта йæ фæндаг.

«Күйтæ, күйтæ, уæдæ цы, – Цуцурийæн йæ иузæрдыг цуанон Буртуз æрбалæууыд йæ зæрдyl. Куы йæ ракодтаид йемæ, уæд йæхи аирхæфстаид. Буртуз. Фæлæ, нæ-æ, цуанон æмæ æвзонг адæймаг калактæм куы аftyнц, уæд дзæгъæлкъах кæнинц. Пайды сæ нал ис. Буртуз хæдзарон цуанон у. Хæдзармæ йæ цæст дарын – йæ хæс. Стæй йыл афонмæ фæсвæндæгтæй цас күйтæ къæу-къæу кæниккoy, хæйрæг йæ зонæг. Буртуз

дәр дзы куызд әмәе, Сириоз кәй кой кәны, уыдон дәр. Әниу, куызды ном дәр цы худинағ кәнынц, әндәр ницы. Куызд йәхицән рәстәгмә әмкъайән кәй әвзары, уый – әргомәй. Адон та әвзаргә иуты кәнынц, бәгъдуләг, кәуыл әрбамбәлынц, уыдонимә. Нә митә адәмы «зәрдәмәдзәугә» уый тыххәй сты, наә бонәй наә уа», – ләг хидмә куыд бахәццә, уый наә фәхатыд. Әрәңцой йын кодта йә гәзәнхъәдыл. Размә азәбул әмәе йын, куыд йә бон уыд, афтә цәстәнгасәй бәрджытә кодта хиды бынта – фәндицис әй базонын, кәм дзы нывәрдтой минәтә, кәуылты йә ис сә зәрды спырх кәнын? Чъреба әмәе дәлзутъәгтән Цәгатмә кәуылты әрәхгәндзысты сә фәндаг?

– Уә Бимбол, Бимбол! – хиды уыцы фарсәй ахста хистмәхонәг, – о, о, хонәг, ныр хистмә, мыггаджы куывдау, хонгә фәкәнүнц, – ләппуты цины ныхас. Уә Бимбол, кәм дә, уәдә?

– Цы хабар у?

– Гъориайән... Офф, әрцәй мын хауд. Гъориайән йе ‘фсымәр амард, әмәе дә райсом хистмә хоны. Бамбәрстай мә?

Әнәмәнг-иу рацу! Кусарт... изәры кәнынц. Дә бон у, изәры дәр фәзынай. Офф, әрцәй мын хаудта...

– Ә, дә хәдзар макуы фехәла, әмәе мард де ‘ккой куынә рапхәсс-бахәсс кәнай, уәд дә ныхас никәй бауырнәнис? – уый йә Бимбол фәрсы.

Цуцури йә къух ауагъта нозтылмard Джоджыккы ныхасыл. Чи сын уадзы хид пырх кәнын. Деттәе нозтфәлладәй йә цәстытыл цыдәр ауад, зәгъгә. Араст хидыл. Стәй йә сәрә фестъәл-фыд; чи кәй мард рапхәсс-бахәсс кәнен үе ‘ккой’

Хиды уыцы фарс кәройнаг хәдзарәй фәлладәй, цуттытәгәнгә рацәйцыд Гъориайы «хонджытәй» бәрzonndәr. Ныzzылын, афтәмәй үе уәхскыл тыххәйтى рапхәссы йә дзыккуджын әмбалы. Йә къехтә размә ныzzабул сты, йә къухтә әмәе йә дзыккутә – фәстәмә. Йә цыппәртә цәугә-цәуын цы змәлынц, әндәр ыл удәгасы бәрджытәй ницы уал рапатән ис. Ләппу куы акуды, уәд әм, чи кәсы, уыдон баризынц, ныртәккә зәххыл сә тъәпп фәцәудзәнис, зәгъгә. Фәлә хаугә наә кәнүнц. Әвәцәгән, ахәм уаргъимә фыццаг хатт наә цыдис. Йә уәрджытә йә уәрәттой.

Уәддәр әрләууыд Цуцурийы цур. Нымдзаст әм. Гъориайы «хонәг».

- Дәу... фәхуыдтон, Цүцүри? – афарста йә әрәджийау.
- Ойы, ойы, фәхуыдтай мә, уәдә мә цы кодтай!
- Әмә дәм ңәмән дзырдта хиңауд?
- О, – дзуаптыл батагъд кодта ләг. – Деттә йә цъукъна чызгимә зони Тлийы хұымғәрон дәлә-уәлә кодтой... әмә, дам, макәмән маңы зәгъ. Цыма сәхи хуызән дән. Цыма уый адәмым заргә ңәүдзынән. Мә рәстәт мын Хуыңауы ниңәй тыххәй байстой.
- Гъе, гъе, гъе!.. – ныңцин кодта ләппу. – Уәдә... Махән дәр дуәрттә байтом сты!..
- Җәй дуәрттә, – наә йә бамбәрста ләг.
- Әнәуый дәр... Ныр ай уромәг нал бауромдзәнис. Әмә дзы кәд махмә дәр истытә әрхаяид! Гъориайы ‘фсымәры уал фәдәлсүджыт кәнәм!.. – байрад ләппу, әмә ие ‘мбалы ие уәхскыл баппәрста арфәр. – Офф, әрқәй мын хаудта... фырцинәй!..

Се сәфт цы адәмән әрқәуы, уыдан удәй райдайынц хәлын. Адәймагән йә уды әвәджиагәй куы ницы уал баззайа, уәд әм хорзәй маңәмә уал кәс. Фәлә сәдә-сәдә, әрдзә-сәдә әнусты йә цин әмә йә масти иу къәссайы чи фәхаста, адәй-маджы фарн йәхи удәй бәрzonдdәр чи әвәрдта, уыңы ирон йә царды ләджы фәд ныгуадзын, фыст дзырды тых әнкъарын куы райдыйда, уәд кәм фәкалд? Кәңәй йәм ңәуы хи уды әхциондзинадән искәй әнамонд кәнны? Әви уый әмткәй адәмс сәфт у? Уый әмткәй у адәмс сәфт.

Әмә, Хуыңау мын хо әмә әфсымәрән кәй радты, наә цард мын кәй фарныл хәссын әмбәлес, уыдан наә иу уысмы цинтыл аивәм. Стәй диссаг цы у: наә иубонон әхциондзинады тыххәй чидәр йә цард-цәрәнбонты ныфссаст, сәркүләй кәй баззайы, уый зонын наә фәндәгә дәр наә фәкәнелес.

– Цүцүри, дә къахайст фәрәвдзәр кән! Әви фәллайын райдыйтай? – уыңы фарс фәннадажы былыл йә размә къәдзәх дурыл бады Тутила, әмә иын кәсеси йә баңыдмә. Җыдәр ын әрқәттә кодта.

– Рәвдз әй кәннын, рәвдз, – бакодта, фәлә йә дзырдтә, фыңғаг миты рәдзә-мәдзәгәнәт бындағытуау, йә рихиты бын тадысты.

Ноджы йә зәрдыл әрбаләууыд, Тутила райсомәй куыд әнәвдәлонәй тағъд кодта сәхимә, Чыребамә. Машинәмә дәр

нæ лæууыд. Уæлæты, дам, рæгътыл бæлæсты аууæтты сындæг-
гай бауайдзынаен. Афтæмæй дугъ кодта. Йæ фезмæлдыл цæст
нæ хæцыд. Аэви ма уæдæй ардæм ам бады?

Бадт, бадт. Ныр. Касть Цуцуримæ. Цыма йæ ныртæккæ ауыд-
та, уый цин ыл бакодта. Афтæмæй йын райсом йæ фенд цыма
æхсизгон нæ уыдис. Лæугæ дæр æм не 'ркодта. Ныр ын райста
йæ кьюх. Райгæ фæраст йемæ. Аэмæ йыл бадис кодта бæллцон:

- Тутила, афтæ нæ загътай, Чъребамæ, дам, цæуын?
- Аэмæ уыдтæн!

Цуцурийы цæст андæгъд лæджы тæбækк дзækъулыл. Бам-
бærста, райсом дзы йæхи цæмæн тылиф кодта, ныр та йæ разы
цæмæн бадт – хуыснæггæй фервæзын удыбæстæ у. Йæ мид-
былты йыл уый тыххæй баҳудт.

– Уыдтæн, Цуцури. Уыдтæн Чъребайы. Мæ фыртыл бакуыд-
тон. Мæхицæн мæнæ иу-дыууæ кæрдзыны ракастон æмæ
раздæхтæн. Дæлæ хиды цур æрхызтæн машинæйæ. Иу лæппу
мæ авæрдта. Фæрнæй йыл фæцæуæд.

Цуцури æрлæууыд. Күйд бакуыдта йæ фыртыл? Хуыцау ба-
хизæд, исты ын ыл, мыйиаг?.. Аэмæ уæд фæстæмæ цæмæн
тæгъд фездæхт? Уымæйдæр, «иу-дыууæ кæрдзынимæ»?

Тутила ын бамбærста йæ сагъæс:

– Ацафонмæ фынæй чи кæны, Цуцури, уый мард у, мард.
Уæдæ, æндæр цы у? Мардыл та нæ Ирбæсты рагæйфæстæмæ
кæугæ æмæ додой фæкæнынц. Ай диссаг нæу: æхсæв-бонмæ
дзæгъæл цу, уынгты нозтдзуан зил; бон-изæрмæ та, сæйгæрын-
чынау, фынæй кæн!

– Фынæй кæнын цæмæй æвзæр у, рæстæг дын куы уа, уæд, –
Цуцури, ома, йæ масть ын фæкъаддæр кæнон, уый тыххæй дзырда-
та афтæ. Фæлæ ын ыл ноджы айзæрста цæхх.

– Рæстæг – цин дын фенон! Кусгæ куынæ кæнай, хæдзары
мæт дæ куынæ уа, уæд рæстæджытæ иууылдæр дæу не сты?!
Иуырдæм асенк кæн, аннæрдæм асир. Дæумæ цæмæн фæсиdt
хицауад? Дæ пъагæттыл схæцыны мæт сæ нæй, мыйиаг?

– Тутила, бæсты сæфт цæуы, – йæ дзырд фæнyllæг кодта
Цуцури, – æмæ йæ нæ хатæм. Адæм, æфсæрмы, фарн цы сты, уый
нал зонынц, нал! Аниæ уыдон та адæм адæм нал вæййынц. Зонон
хицау Тлийы хуымгæрон йæ цумайы чызгимæ... кæйдæр усимæ...
табу дæ фарнæн... фæлæ дæлгоммæ-уæлгоммæ кодтой... Пуй, мæ
куызд амæлæд ахæм цæсгомы! Кæйдæр усимæ... Кæйдæр лæгимæ...

Аз мæ күисты уыдтæн, уæдæ цы. Мæ цæст сыл... дардмæ уæддæр күинæ ахæссон, уæд мæ цæстытæ кæрæдзийыл күид авæрдзынæн! Мæ арæнтыл цытæ цæуы, уыдон күинæ зонон, уæд мæ мæлæт хуыздæр нæу? Аз мæ сæ афтæмæй күы байя-фин. Здыхстытæй. Сæ кæрæдзийы былтæ цъиргæ... Пу!..

Ныр мæм фæсит. Макæмæн, дам, мацы зæгъ. Цыма сæхи хуызæн дæн! Цыма уый заргæ цæудзынæн! Мæ мард фенæд, раст чи нæ зæгъя. Айбærц кæрæдзи зонæм æмæ мæм искуы дæ зæрдæ фехсайдта дзырд ахæссынæй? Уæд дын æй аbon райсом дæр нæ загътаин?! Стæй, адæм задыны хæлд күы фæкодтой, уæд æз æрвylбон ахæмтæй фылдæр цы уынын?! Горæтæгты... уæрагæмбæрзæнтæ цы бæлæстыл не сты, уыдон рæмпæг хæры, рæмпæг.

— Цытæ дзурыс, Цуцури, æмæ дæ нæ зонын?!

Афтæ, ныхæстæгæнгæ, иудзæвгар сæ фæндаг цыбыр кодтой, стæй фæхицæн сты. Тутила поствæндагæй фæзылд сæхирдæм. Аз мæ та нæ бæлццоны зæрдыл æрлæууыд, күид æнæвдæлон у. Бакатай кодта, йæ рæстæг дзæгъæлы кæй сафы æмæ фæцырдæр йæ къахайст.

Уалынмæ йæ иувæрсты расыиффытт кодта иу хæдтулгæ. Лæг йæ фæстæ акаст, фæлæ риджы къуымбили ницы уал ауыдта. Йæ зæрдыл æрбалæууыд, райсомæй дæр йæ иувæрсты кæй адзæхст кодта иу ахæм хæдтулгæ. Фæлæ йæ Цуцури уæд ницæмæ ‘рдардта.

Йæ сæры фестъæлфыд: «Уыцы хæдтулгæ та уыд, мыйтай? Райсомы уон?» — фæлæ йын ницы уыйбærц нысаниуæг радта. Йæ чъылдыммæ йæ къæдз лæдзæгъыл йæ къухтæ сæ фæкъæдзгæнæнтæй акодта ауынdziзæгау æмæ, йæхи нымæры заргæ, æхçon зæрдæйæ цыбыр кодта йæ фæндаг:

Зæронд лæг арасты хохæн йæ рæбынмæ,
Хохæн йæ рæбынмæ, ой.

Мæгуыр лæг раирвæзт бирæгъты лæгæтæй,
Бирæгъты лæгæтæй, ой.

Мæгуырæн бæззади йæ зилгæ стыр нæл сæгъ,
Йæ зилгæ стыр нæл сæгъ, ой.

Йæ зарæгæй йæхæдæг фефсæрмы. Цæй бирæгъты лæгæт? Цæй зилгæ нæл сæгъ? Цæй тыхми æмæ цæй цыдæр? Афтæ нæхæдæг нæхицæн тыхæй цыдæртæ бауырнын кæнæм, æмæ сæ

искәй сәры дәр тыхтыст фәкәнәм. Уыдәттә сәрмәхәсси-
наг бәргәе не сты. Чи йын йәхимә хәссы тых, чи йә зилгә
цәумә? Цәй тыххәй ныффәдис?

Цуцури йә цәстәнгас, афсәрмытәгәнгә, ахаста йә алышарс. Цы сәгъ, сәгъ кәнү? Иу цәу сын нырмә никуы радта? Науәд дзы кәд бирәгъ сәныкк никуы ахаста, уәд уымәй цәй фосдарәг ләг ис? Кувынән дәр күү бazzад: «Нә уазәг әмә
нын нә бирәгъы хай Хуыңау макуы байсәд».

Уазәг кәмә нә цәуы, уый хәдзар нәу. Бирәгъ, фос кәм ис,
уырдәм ләбуры. Нә хәхбәсты уазәг әмә бирәгъ кәй фәрсынц,
цард дәр уым агур, цард. Әндәр рәтты никуы ницы ис.

Әмә уымә, Цуцури мә та тыххәй уазәгуаты дәрничи цәуы...
Ләбургә дәр әмничи кәнү... Табу – Хуыңауен. Күү йәм
ләбуруй, уәддәр дзы тыххәй цыманичи ницы ахәсдәзенис,
сәхищән цы смаст кәнной әндәр. Фәдзырдата йәм ләг... Далә
районы хиңау... Ләг...

Лыгтәй йә Хуыңау макуы бакәна... Кувыдзы хуызән. Йәхин
ус нәу йә фаг, кәйдәр усмә цы гәппитә кәнү? Фәлә уымәй
дәр Цуцурийы уәлфадыл гал нә ләууы... Комкоммә. Нәдәр
уәгъдәзых кәнәе дзәгъялдәзых у. Күүнәй йәм фәдзырдатаид,
уәддәр хәңцид, хәңцид йә дзыхыл. Бон-изәрмә цас ахәмтә
уыны, гормәттә!

Йә зәрдыл аәрбаләууыд Сафиат. Иухатт колхозы хосгәр-
дәнты сихоры уләфтыл ногкарст уыгәссыл йә сәр бакъул код-
та, афтәмәй афынәй сыйыстәг. Чи зоны, йә саударән бонты
цы тыхст әмә фәллад уыдис. Чи йын фәрәуәг кодтаид йә
къух. Йәхиицәй дардәр йә сабитәй дәр фезмәлынәнничи
ма уыдис. Йә митә сәрәй кәронмә иууылдәр йәхимә касты-
сты. Әмә фәлладәй фынәйә адаргъ кодта йә къах әмә йә
къабайы бинәй разынду уыңы... урс-урсид зән!

Ләг йә сәннтәй фефсәрм. Адәмән цәстомы цъар нал ис.
Йә буар цы сыйыстәгән фәзындаид, уый хәдзары даринаң
сүлгоймагыл нымад нал цыд. Ныр сә фәрсәг нәй. Кәмән күүд
йә къух амоны, афтәй йә пырх калы, кәм ай фәнды, уым.
Уымәй дәр, уыны сә Цуцури, сәхи әппарынц сатәг уәлдәфмә.
Фәлә сын сә хәлд митә искуы исқәмән цыд заргә?

Цыма зарыны коймә каст, донырдыгәй ацахаста кәйдәр
фәсус иләләй:

*Ай йæ дарæг бур мыстæн,
Рафтыдыстæм фыркуыстæй, ой!
Ай йæ дарæг рувасæн,
Кæрæдзимæ 'рæввахс уæм, ой!
Ой, йæй, йæй-йæй-йæй!..*

Лæджы зæрдыл æрбалæуыд Джоджыкк. Районаг нозтыл-мард Джоджыкк. Зарын кæцæй цыд, райсом æй уым ныууагъта арвмæ гуыр-гуыргæнæг арты фарсмæ. Ныр йæ фæздæг нал кæлы, фæлæ, кæмæ каст, уыцы лигъдæттæ йын кæм сты? Нæма йын фæзындисты? Амæ уæд кæм фæрасыг, ие 'взаг йæ дзыхы куын-нæ уал арæхсы?

– Ай, бæрzonдбадæт хыщау!.. Аtt, астырджи!.. Утт, Ирсто-ны зæдтæ, дауджытæ!.. – йæ зæрдæйы фаг аскъæрдта былцъыр куывдтытæ, фæлæ йын омменгæнæг ничи зыны. – Кæм стут?! Акæсүт мæм! – Стæй чысыл фæсабыр, æвæццæгæн, йæ агуывзæ нозта, æмæ ныккæрзыдта зæрдæбынæй.

Йæ кæрзынмæ барызт Цуцурийы зæрдæ.

«Ай, дæ хуымы гæппæлæй дæ къухы куыд бафтыд, кæд дыл бегара нæй. Дæхи дзы куыд марыс, гормон?!.» – бауайдзæф ын кодта йæхинымæры. Фæлæ дисы дæр бахауд – ие 'мвын-гонтæн се 'взæтгæ сæ комы аирвæзтысты? Гъе йын «оммен» куыннæ зæгъынц, гъе йын уайдзæф куыннæ бакæнынц? Гъе сæ йæ был куыд ничи базмæлын кæны? Нæ йæ уынынц йæ хурхы уадындсты тæригъæд куыд хæссы фырзард æмæ фыркуывдæй?!

*Ай йæ дарæг бирæгъæн,
Нуазиккам авд иу рæгъæн, ой!
Ай йæ дарæг сай сæгъæн,
Макæмæн æй ма зæгъæм, ой!
Ой, йæй, йæй-йæй-йæй!..*

Лæг бæлæсты хихты 'хсæнты ныккаст Джоджыкмæ. Цыма иунæгæй у. Йæ цуры нæдæр змæлæг зыны, нæдæр – хæдтулгæ. Йæ цæстытыл æркалдысты йæ ихсыд беңчычы иуæггай лæзæрд хилтæ. Лæууы хæлиу. Йæ галиу армæй «Водкæ»-йы авгæй су-дзаг уадзы, рахизæй фидар цы цайцымæн агуывзæйыл хæцы... ома, уымæ.

«Уадзы» зæгъгæйæ у. Анæуый та, лæг хорз уыны, Джоджыкк агуывзæйы ком не сæф кæны авджы дзыхæй. Водкæйы авг фæрæтæй амад фынгмæ кæны тыхлæмæрст. Стæй йæ мæгуыр

зонд куы ‘р҃цахсы, зәгъгә, агуывзә байдзаг уыдаид, уәд хәрдмә схәцы йә сәрыл, йе «уәхсчы сәрты фәстәмә атъәпп кәны йә даргъ дзыккутә» әмә уыңы зәрдәбынәй раног кәны йә былцыйр куывд:

– Әй, бәрzonдбадәг хыщау!.. Әтт, астырджи!.. Утт, Ирыстоны зәйтә!..

Цуцури дыууә къухәй әрәнцой кодта йә къәдз ләдзәгыл. Фәкастис әм, фәкастис әм.. Әмәй иян цас базонинаг уыд, Хуыщауы әлгъистән йә авг афтид кәй уыд. Цыма-иу дзы судзагәй байдзаг кодта йә агуывзә. Акуывта-иу афтид агуывзәйә, «анызта»-иу әй... Ома... Әмәй иу ныккәрзыдта зәрдәбынәй.

Йәхимә марән карды бәсты райста «Водкә». Уырыссаг, судзаг, дыууссәдз градусәй къаддәр кәм нәй, ахәм «Водкә». Архайы, җәмәй иян аласын кәна... Кәнә дзы ныргәвда йәхи. Фәлә әнамондән къәхтылхәцәг нәй әмәуджар кәны иунәгәй. Ләг әм нал баурәдта йәхи:

– Уыңы рәгъгәнджытәй дәхи бахиз! Әгәр дәм ныууырдыг сты. Әнәмәнг дә фәрасыгвәнд скодтой!

Ләппү чысыл цыма фестъәлфыд. Андзыгау. Әви Цуцуrimә афтә фәкаст? Йә агуывзә нылвәста йә нарәг риумә. Цыма иян әй исчи иста әмәй иян үйдис йә зәрды раттын. Стәй бынтон әрәджыйау, фидисгәнәгау, маestыйа нал баурәдта йә фарст:

– Уә саст агуывзәмә раздәхтыстут? Нә уын әй... аттձынән. Стәй әз... җәмәй нуазон,gormәттә? Әз җәмәй нуазон?! Нә уын әй...

Цуцурийы зәрдыл әрбаләууыд, йә фәрсты-иу дыууәрдәм, рыгкалгә, цы хәдтулгә асыфытт кодта, уый. Банымадта – әнәмәнг, Джоджыккы уазджытә кәй уыдысты. Әви Джоджыкк уыд сә уазәг? Әмә сыл иу куыздәйяс бахудт йә зәрдә: ныууагътой йә иунәгәй.

Уадз, нозтылмard дәр уәд, фәләй ие әмбисәхсәв әрбацә-уын кодтой. Физонджыты зынг сын әрцәттә кодта. Уыдон сә физонджытә әрдәгфыхтәй фәдәләмә кодтой әмә лиздынмә фесты. Фәуагътой йә тәвд фәнүчү фарсмә. Зыбыты иунәгәй. Зыбыты афтидәй.

«Әй, дәлдәр фәуат, дәлдәр, – барайдзәф сын кодта ләт. – Йә уәзәгән, йә зәды хайән дәр рәстмә хәрзбон кәнынән чи нәү!.. Стәй-иу нәм, дардыл мидбылхудгә, әрыздахут хәрынмә.»

Фәтәригъәд кодта Джоджыккән дәр. Тәппуд лигъдәттәй яә ләгу-ләгтыл нәе башымадтой. Иу саст агуывзәйы кад ын не скодтой. Афтәмәй сәхәдәг не сты ту аәмә әххыйы аккаг дәр. Ахәмтә цәргә-цәрәнбонты се ‘фсәст гуыбынтыл ныууәй кәнүнц нәе мәгуыр Ирыстон. Мах нәе туг-рондз куы фәкаләм әр҆цәуәг хәддзуты ныхмә тохы, уәд уыдон кәмдәр нард сәрвәтты фәхизынц. Уды тас нәем куынә уал вәййы, уәд та нәем фәзынынц, уыртт-уыртгәнгә. Атулынц сә сины нуәрттыл, цыма нын уыдонәй хәрзгәнәгдәрничи уал ис. Мах дәр сәм фәзәрдәрухс вәййәм. Әфхәрд, рыгъд уд хәрзхасты кәм айафдзәенис. Әмә та әrbадынц нәе мәлләг уәхсчытыл. Нә сой та нын райдайынц цъирин.

— Джоджыкк, уәхимә дә агурынц...

Уый чысыл андзыгау. Кәддәр куы уыд, уәд, дзурәг чи у, уый әрцахста яә зонд. Ныккодта фәсус худт:

— Хах-ха-ха!.. Цуцури куы дә... Цуцури. Куыд әрра дә. Кәм ис... хищауд? Йә секретаршә дәр ай әндәр... Хах-ха-ха!.. Уый дәр ай әндәр куынә әндәвид. Хищауд... Кәм, кәм?!. Хах-ха-ха!..

— Гъориайы әфсымәр амард...

Джоджыкк фәссыкк. Әвәццәгән та яә сәры магъз, зәронд компьютрау, цыдәр агуырда, агуырда... Кодта уәгъдзылд... Әмә йыл нәе хәст кодта. Әрәджыйай ай афарста:

— Әмә йын... аб... хист кәйинц?

— Абон! — Цуцури яә цәст нәе фәныкъуылтта, афтәмәй загъта гәдьи ныхас. Уадз, Хуыщауы әлгъыст ләппу баңгурал къәс. Уым куы бағынәй уа, уәд, чи зоны, цы хәйрәг — кәд аәмә цы хуызәнәй әрчъицдзәенис? Әмә яә әхсәвы, уәд та, исты фәсайдта. Кәд ма уый цух у, уәд. Гъориайы әфсымәрән та яе ‘хәвәрмә уәддәр ныххаудзәенис.

Йәхәдәг яә къәдз ләдзәгимә яә къухтә яә синтыл авәрдта, аәмә фәцагайдта дыгъуырццәггәнәг Джоджыккы иувәрсты. Нырма хур арвастау дәр нәй. Йә папиты размә уәеддәр суайдзәенис. Йә зилгә цәу ыл диссаджы ахуыр сис. Йә цурәй яә тыхәй дәр нәе асурдзынә. Изәрәй йын ىалынмә кәрдзыны къәбәр нәе радты, уәдмә йыл яәхи фәрәхад-бахад кәндзәенис. Сыйә йемә «фәхәцы»: кәм ис яә хойраджы хай әхсәвәрән? Рәстәгыл цәмәннә раст кәнис үемә?

Уыцы сойджен кәрдәг, уыцы ногдзыид, адджен хихтәй стонг-гуыбын у, цы къулыбадәг зылд ма яәм кәнен? Сәныккәй

фәстәмә йын иннәе сәгътәй уәлдай цәмән фәаддҗындәр? Фәлә хойраджы адән әмбал най, уас, – ләг йә арм йә дзыпмә әрхаста кәрдзыны састьыл, – йә мад макуы амәла! Уый ңы уәнгты ңәуя, – кәрдзыны ад, – уымәй ңы уәд уа әфсәст, уыданы тых әппүнәдзүх дзәхст-дзәхст фәкәны! Ахәм нывондмә, ахәм нывондгәндҗытәм Уастырджи, – сыгъзәрин зәддоны абада, – күяннае әркәсдзәнис дзаг ңәстәй!

Ахәм зилгә ңәуы нард фыды бәсты нә ахәриккой... хица-уад?!

Әрмәст йә қәстәртә Джиуәргүбаты куы ‘рбаңәүиккөй горәтәй. Цуцурийы қәстәртә. Ләппу уәддәр. Әгас Уастырдҗийы қууыри сә чи домы. Иу-дыууә... Уәд та – иунәг иу бон. Фәкувиккөй йын. Сә зымәдҗы хәйттә сын уәнгүүтыл йәхәдәгәр әрәппарид хуырвәндагмә. Уадз уыдан дәр ахуыр кәнной әфсондзыл. Уәнгүүтә. Уәгъд ифтыгъд сә кәна, уәдә.

Уыйиас ңәу, Цуцурийы мыттагджын ңәу, сәхицән дыууә үдәй нә, әгас сыхбәстәй дәр у қууыриваг. Әмә стәй сыхәгтә сәхәдәгәр сә Уастырдҗийыл әхсадкъухәй әмбәлдзысты? Чи сын бахәрдзән уыйиас ңәу? Әви йә ңәхдҗын скәндзысты?

Әмә кәд чи федта нывонд кусарты фыд ңәхдҗынгәнгә? Уәд фидиссаг куы кәнны. Цамел у? Уымәй фәсвәд фәсусубусу кәннынц афтә. Йә Джиуәргүбайы кусәрттаг, дам, кәд ңәхдҗын нә ныккәнүү, уәд ын ңы фәвәйи, зәгъгә. Дурракк у, уәдә, ңы. Бирәгъ у – уәнгтай йә фәдәләмә кәнны. Әмә Цуцури йә сәрмә ахәмтә бахәсдзәнис? Йә комбәстә ыйыл худинаджы зарәг куы скәндзысты, худинаджы бон байяфа, әңцой боны ңард кәннын әмә сә хәрын чи нә уадзынц, уыдан къона!

Ләдҗы ңәст андәгъдәр дәргъындаңзәг Суренты хәдзары сәрәй цъәх арвмә йәхи куыд тыдта хурәй дзәнгәлтәгәнагдәр, ләдҗы агъды стәвдән фыңцъәх фәздәгә. Әмә йә аххәст фәздәгәг схонән дәр най... уыци ңыракәненхуызәй ставд тагәй нылләууыд арвмә. Арты къәс-къәсгәнаг стъәлфәнтә йә ногджы диссагдәр кодтой.

Сә дзәргъ, фыңцагау, къох-къохгәнгә зылд Уастырдҗийы әхсәвмә сә зәды хайы әмә, сәхи кәмәй рәвдүйтой, уыци зилгә ңәуы фәстә. Әмә та-иу әм уый дәр февзыста ىе ‘хсаргард сыйтай.

– Тобә, tobә, Цуцури! Хохаг ләг дә, әмә нә иувәрсты

сусәгәй ма ахиз. Худинаг у. Баввәрс нын нә цәхх, нә кәрдзыныл. Уәздан ләг афтә фәкәны. Із та дә уәздан ләгәй зонын. Не ‘фсин ацы хуртылды дзәгъәлы нә сыйкъәрдта уыцы арвәндзырдаджы арт. Йә дзыхәй дәр нәм нал сдзурдәнис, йә армәйдзагыл ын күнәе баввәрсәм, уәд. Хорз куы зоныс, уазәджы фәрцы фысым дәр фәцәл кәны, фысым, Цуцури! Афтә! Уәдә иунәдҗытәй нуазәм әмә хәрәм? Ёмә ныл уәд адәм худинаггаджы зарджаңты куы скәндзысты. Афтә!

Ләг ай йә хурхы сәрты зәлланг, йә дзырдты әвәрдәй базында – дәргындағы Сурен у, фәлә кәңәй дзуры? Аңагуырда та йә цәстәнгасәй.

Ләууу уәлвәндаг, хәрдү сәр. Йә галиу къухы – фәрәт. Йә ком хурма фертив-фертив кәны. Фәрәтән. Рахизәй хәңци, кәронцырғъәй нәууы сагъд, йәхицәй даргъәдәр тала бәласы әндәзәм лыгыл. Ныххәлиу кодта йе стыр дзых әмә худы. Дәргындағы Сурен.

– Хуыцау дын цәлгәнән бонтә раттәд, Сурен. Ацы әнәвдәлонәй цәл кәныныл чи у? Дәхицән хәлар уәнт, дәхицән.

- Ёвәццәгән дә хищауд хорз федтой? Уыцы әвиппайды!..
- Уыдон дәр мын загътой. Иу, дам, баназ. Фәлә кәй әвдәлү?..
- Уымән дәм фәдзырдта? Фәйнә, дам, баназәм?
- Дзургә мәм уый тыххәй нә фәкодта...
- Уадз ай, кәд сусәггаг у, уәд.

Цуцури фәкъәмджен. Уанцион нәу, де ‘тәр макуы фәкалай. Хищаудамә сусәтә кәнынмә цәуу? Йә комбәстәй дзырдә хәссү? Къапеччытә йын раппар, әмә йә мады зәнәгыл дәр чи нә ауәрста, чи сә нымыгъта, чи сә ахсын кодта... Ирыстоны хуыздәртән йә рәстәдҗы Сыбыр ардыгәй кәй дамтәй аzzадис... Ёмә абоны бәстисәфты чи... цыма «раләгтә» сты – ныр та сәхиуыл әнәрцәугә хабәрттә чи мысы... Мах, дам, нә Ирыстоны тыххәй нывонд кодтам нә сәртә... Сәфтыстәм, дам. Ёмә, дам нәм ныр пенситә, гуманитарон әххүистәй, хорзәхтәй дзаәбәх әркәсүт... Ёмә Цуцурийы дәр уыдоныл нымайы?

Йә фырт ын дзырдата, Чъребайы, дам, иу әнаккаг, рәзгә нымудзәгән, – Титикъо хуында, Матикъо, Ладикъо, Баликъо, хәйрәг – йә зонәг, ном айрох Цуцурийә, – фәлә йын мард әмә дзуар нал уыдис. Фысджаңты уәрдоны ләгдыхәй бадт,

фәлә хейә-буйә ницы бамбәрста. Зәрыбонмә аив литератураһ нә, фәлә йә ном әмә йә мыггаг раст фыссын нә базыдта, әмә йә фысджытә нә уагътой сәхимә. Уый тыххәй сә ныхмә йәхи хуызаттәй сарәзта дзырдхәссәг къорд, әмә фысджытыл сусәгәргом калдтой сә марг. Троцкизмы дугәй райдыдта, әмә Стыр Фыдыбәстәйон хәсты фәстә дәр дзырдхәссинәй не 'фсәст нә хәстарыд фысджыты мәгуыр тут сусәгәй нуазын әмә оргәнты әппарәггаг капеччытәй. Нымыгъта сә әмә нымыгъта. Нымыгъта әмә нымыгъта. Кәй зыдта әмә йә чи ницәуыл нымадта, әрмәст уыдон нә, фәлә, кәй нә зыдта, иунәг сау суари йын кәй тыххәй нә фыстой, әгәрыстәмәй, уыдон дәр. Хорз у зын аразән, әндәра, әвзәр аразыныл чи фәзалх вәйиы, уый искәй тәригъәдәй нал фефсәды.

«Хицауад» дэзы сәхәдәг дәр стыхстысты әмә старстысты – тагъд сын сәхимә дәр әрәвналдзәнис. Тагъд сын сәхи дәр ныууәй кәндзәнис. Әмә, Сталин, – дзәнәтү бада, – йәхәдәг куыд зыдта: дәхиуэтты нымудзыс, уәд махыл дәр нә бацауәрдзынә, – афтә йын бакодтой. Титикъо әви...

Фәздырдта йәм йә «хистәр». Куыздзы къәбәр ын чи әппәрста, уый. Бафарста йә, мәнә, дам нын нә ирон алфавит дәлә нә сыхәтты алфавиттәй кәй аивтой, ууыл, дам, нын кәй рацарапәттәй нә фыссынад; не скъолаты нахи әвзагыл нә, фәлә, дам нә дәлә нә фыдбоны сыхәтты әвзагыл кәй ахуыр кәнын кәнынц әмә, дам, чидәртә сусәг-әргом йә ныхмә сә утдә нывондән кәй хәссынц, уыдаттә, дам, дәм куыд кәсынц, нә патриот?

Рәзгә нымудзәг йә цәст дәр нә фәныкъуылдта: «Тынг әвзәр!»

Уый та йын – цы, дам дәм кәсы әвзәр: нә алфавит нын кәй байстой әмә нын сәхи дамгъәуат тыххәй кәй тыйссынц нә дзыхты, уый әви, сә ныхмә махәй чидәртә кәй сты, уыцы «галиу» ми? Йә хицау уымәй фәлтәрддәр уыдис әмә йә ныхасәй әрцахста. Дзырдхәссәг цы акодтаид, уый бәлвырд-бәрәгәй нал зыдта.

Әмә уәгъдзых бazzад къәпдзыхәй.

Уый йын, йә хицау – мах нә адәм, нә Фыдыбәстәйы патриоттә стәм. Уый сәрвәлтау тох кәнәм. Худинаг, дам, нын уыдзәнис, нә адәм әмә нә мадәлон әвзаджы сәрыл куынә тох кәнәм, уәд. Әмә йәм радта цыдәр гәххәтты мыхуыргонд уаццаг.

Бафәдзәхста йә, стыр паддахадон сусәгдзинад ын кәй бәрн кәны, уый. Нәу искәмән зәгъгәйә. Куыдничи йә фена, афтәй ының үышы гәххәтт кәй у күхәй Җалдәр хатты рафысинағ.

Әмәе йә рафыста. Цингәнгә йәм сә баскъәфта дыккаг бон. Уыдысты мадәлон әвзаджы тыххәй Ленин әмәе Сталины ныхәстәй цыдәр скъуиддзәгтә. Хиңауды ныхмә дәр чи нә уыдысты әмәе адәмы ныхмә дәр, ахәмтә. Фәлә сә национ әнкъарәнтә тәлфыд.

Цы, уый рәестмә нә бazzад йә сәры уәләнгай магъзы, фәлә үәхицәй тынг ныббуц. Ницы-мацы, әмәе дзырдхәссәгәй, әппарағғаг капеччытә асламәй күсгә, сис үә бәстәйи патриот! Ирыстоны фәдисон! Уәздан хистәртән – рәвдауинаг, әхсарджын кәстәртән – қәвитеттойнаг.

Йә сәр әғәр бәрзонд ист фәәис, әмәе ының фәстәмә фәцу-
дыдта. Хылгәнәг ңәуы сәрау ын фәкъул галиу уәхскурдәм.
Әмәе, кәмән феппәлү үәхицәй, уыдон дзы фәтәрсынц,
зәгъгә, куы мә ныххафт кәна йә сыйтәй. Йә къәхтыл мәнә-
мәнә нә ләууы, фәлә уәддәр...

Әмәе үе ‘нтыстытә уыдәттыл нә фәуд кәнынц. Цы гәх-
хәттытә рафыста, уыдон уыдысты къултыл, телцәдҗынәндзтыл
бакәнинаг. Цәмәй сә исчитә федтаиккой. Адәмы ‘хсән сусәг
сусу-бусу куыд ацәуа.

Куы сә бакодта, уәд дыккаг бон уәлахизхуыз, фәлдәхт-
сәрәй баләууыд йә хәрзгәнджытәм, Ирыстоны патриот әй
чи рахуыдта, уыдонмә мидбылхудгә, дидинәфтаугә. Әмәе үыл
бацин кодтой. Сәвәрдтой йә машинәйи әмәе йә аластой Ка-
лакмә.

Үым ын радтой фәндзай сомы. Уәды ‘хәйә! Әппынкъаддәр
дзы авд, аст сәнүччы уыдис балхәнән. Кәд фылдәр нә, уәд.
Ацу әмәе, дам, дәхи аирхәфс горәтү. Ды, дам нын буцдаринаң
дә, «патриот».

Уый дәр бон-изәрмә йә зәрдәйи дзәбәхән фәзылд фен-
даг бинәттыл. Аслам хәрәндәтти аивта йә къәбәр. Фәнозта
аддҗын дон. Бәгәнәмә дәр асдәрдта йә билтә, фәлә үәм
зынаргъ фәкаст. Әмәе изәры, цингәнгә, баздахт фәстәмә.
Бафидзысты та ының йә кады митән зәрдәзәгъгә аргъ, әмәе
йә аласдзысты, кады хистәрау, сәхимә, Чыребамә.

Фәлә ләг фәндтә фәкәны, Хуыцау, табу ыны уа – лыг.

Æмæ Уæллаг рахаста йæ рæсттæрхон, куыд æмбæлд, афтæ. Нымудзæг «патриоты» ныккæнды куы ныммидаæг кæниккой. Æхсæвы цъæхыл та йæ цæнгтæбастæй тæрхондоны балæууын кодтой. Ды, дам, кæй уынаффæты ныхмæ дзурыс; ды, дам, кæй ныхмæ хуыфыс æмæ тъизыс? Афтæмæй йæхи зондæй иу сым дæр не скодта. Нæдæр сым-сымгæниаг уыд. Арв – уæле, зæхх – бынаэй. Алцыдæр йæ хицæутты зондæй арæста. Æмæ фæсæцçæ.

Бæргæ ма бoggь-богъ кодта: «Æз ницы ахкосджын дæн; «листвæтæ» мæм уый æмæ уый радта; нæхимæ мыл стæрхон кæнүт æмæ мын базонат мæ рæстдзинад», – фæлæ йæ сым-сым дæр нал суагътой.

«Ды дæ нæ агент, æмæ нæ кæм фæнды, уым дыл тæрхон кæнæм, сֆæлдыстадон националист!» – ныххуырста йыл сæ чидæр. Нæ фыдбоны, æхсæны дурæймаринаг сыхæгтæй.

Сфæлдыстадонæй йæм куыд ницы уыдис æмæ ис, афтæ йын йæ фæсонæрхæджы дæр национæй ницы ссаrdtaис. Фæлæ уый, «сфæлдыстадон национализм», йæхицæй йæ сай æрцахсджыты тынгдæр æндæвтa. Адæмы номæй йæм дзырдтой. Хабæрттæ хуыздæр чи зоны, уыдон фæсусу-бусу кæнынц, хæсты фæстæ, дам, нæ цыппарцæстон Берияйы зæрды, Кавказы бирæ адæмтæу, нæ фыдæлты зæххæй фæхæссын уыд Азербайджаны цыдæр хус быдырмæ. Ирыстоны хуссар хай сын цæмæй æввонгæй базза-даид. Суинаг дзырдхæссæджы æрцахст дæр уый тыххæй уыд – ома, кæсут, се ‘взонг фысджытæ дæр националисттæ сты. Фæлæ, дам, Сталин гæххæттытæм куы ‘ркаст, уæд сыл иуварс ахæцыд æмæ Берияйæн афтæ: «Иди и работай».

Фæлæ «патриоты» ныйяраæт мадмæ та йæ æхцайылмard фырты маst æрмæст йæ хæдзары трагеди фæкаст. Уæрæсемæ йæ хистæр фыртмæ ныщæвта тел: «Хæцæ кæн, мæ ныифс. Фесæф-тистæм!»

Лæппу банимадта, чидæр сæ рафæлдæхт. Фæлæ сæм чи уыд ахæм, кæй рамардæй фесæфой? Уæддæр ныуугътa йæ ахуыр. Тæвдсурæджы æрхæцçæ сæхимæ. Сæ уынджы адæм дзы сæ цæст куы хызтой, йæ ауынгæйæ-иу куы амбæхстысты, уæд донзоныг кодта. Ноджы йæ мад кæугæ рацыд йæ размæ: «Фес... с... сæф... сæфтыстæм, мæ... лæпп... лæппу – ... икъойы нын... æрцахстой!.. Фесæфтыстæм!..»

Лæппуы зæрдæ ныррызт: «Уыцы куыдзы тыххæй йæм ныиф-фæдис?»; «Уыцы дзырдхæссæджы тыххæй дзыназы йæ мад?»

Сыгъдәг, әнәхинзәрдә ләппуйән, мәгуыр, ницәйаджы тыххәй йә фыдәбойнаг фәндаг, фәндаджы билетыл йә фәстаг къапеччытә күйд акалдта, уыңы судзгә мәстытә әрбаләуудысты йә зәрдил. Әрбауынгәг йә зәрдә әмә ныббогъ кодта:

«Ай йә мады кады, кәд әй әрцахстой, уәд! Уйй кәй ахсын кодта, уыдан мадәлтә нә күйтой? Ныр дзы йәхәдәг бадәд!»

Цуцури баҳудәнбыл: «Афтә у – әвзәры йә мады зәнәг дәр нә уарзы». Стәй әвзәр, уымәй дәр, дзырдхәссәг цы уарзинаг у. Искәмән ингән куы къахай, уәд дзы дәхицән дәр әнә ныммидәг нәй. Ныр та, дам, сә дзырдтә кәмә фәхәссынц, уыдан дәр дәлә нә фыдбоны сыхәтты әвзагыл «бози»-тә хонынц, ома, хәтәгтә, хәлд... удгоймәгтә. Ләг, чысыл ма, әмә сә адәймәгтә сәйхуытда. Фәлә фәхәцыд йәхинуыл.

Әмә, дам, ныр цард иннәрдәм куы афәлдәхт, хицауад фыдгәндҗыты къухты куы бафтыд, адәмы сәрыл сә утә нывондән чи хаста, уыдан адәмы знәгтә хонын куы райдытой, адәмы знәгтә та адәмы «сәрүлхәндҗытә» куы систы, уәд уыңы әвзәр дзырдхәссәг ныр, цәваг дзыгүүн галау, зылын бәрзәйә рацу-бацу кәнү Чыребайы уынгты. Йәхи хуыз-әттимә сусәг-әргом домы стыр кад, стыр пенси, нә мадәлон әвзаг, дам, быны сәфтай әз фервәзын кодтон. Ахәм цыдәртә уырнын кәнү йәхи хуызаттә әмә мәгуыр, әнахуыр адәмән.

Әмә, цы ‘взаг тулы, уйй әмбулы, – хуымәтәдҗы нә акәннынц. Чи нә йә зоны, уыдан ыл әууәндыйнц. Афтәмәй та уәд уйй фәрцы нә фыдбоны сыхәтты чекисттә ныппырх кодтой Хүссар Ирыстоны Фысджыты цәдис, журнал «Фидиуәдҗы» редакци, чингүүтү рауагъад... Уыңы сഫәлдистадон бынәттә, дам, ирон сഫәлдистадон национализмы ахстәттә сты. Дзырдхәссәг, сәхи әвзагыл та «бози» нырма дәр кәнү йә «куист».

Бынтон уәлләгтәй, дам, разыйы дзырд нә райстой, әндәра нә Калакәй әрвист хәддзүйән йә зәрды уыдис әгас нацийә фесафын. Нә дзыгүүн галты фәрцы нә адәмы монон тых ныммарын уыд сә зәрды.

Фәлә Цуцурийы уыңы сусәг уәйгәндҗытимә, – «кәд сусәттәг у», – цәмән абарста Сурен? Ләгау-ләг ахәмтә хәссы йә сәрмә? Әви йә комбәстагән әндәр нә аргъ кәнү? Әмә, дам, мын мә цәхх, мә кәрдзыныл баввәрс, Цуцури.

Бустәгәнәгау ын уымән загъта:

– Цы дзы ис сусәггагәй?.. Сусәг митә, ацы әнәвдәлонәй

мәм хохәй – быдырмә чи фәсилт, уыдан кәнүнц. Тлийы хұым-гәрон ай йә цумайы... әрдәгбәгънәг чызгимә... Быгъдуләг кодта... Әмә, дам, макәмән маңы зәгъ. Цыма сәхи хуызән дән!

– Тобә, тобә, тобә!.. – ныддис кодта Сурен әмәй йә даргъ къубал ноджы сивәзта арвы цъәхмә. – Амәй размәй йә... сә... әз дәр цыма... Фәлә, бауырнаң дә, мә рахауинаг цәститыл наң баууңдытән. Хищауд!.. Әғас районәй йә къухы стәм!.. Нә сәргъы ләууы! Әмә, зәгъын, ахәмтә әмә ухәмтә йә сәрмә куыд бахәсдзәнис! Афтәмәй, кәсис? Фәләуу, бәласы бын аууоны фәйнәе назәм... Афтә. Аныхәстә кәнәм.

– Цытә дзурыс?! Ацы әнәвдәлонәй... – ләт ай сыйыртт дәр нал суагъта. Фәңгәүәг. Нырма йә цас ауаинаг ис! Стәй цас адәмил сәмбәлдзәнис! – Цызызитты куывды цәмәннәе дә?

– Тобә, тобә, Цуцури! Уәздан ләгәй дә зонын, әмә куыд цәуыс мә рәзты кәйдәр цызызитты тыххәй... Ту, ту, ту!.. Афтә. Исчи ма йә чынды... Ту! ...куывд кәны, дәлдәр фәүой? Ныуудаң сә! Ме ‘фсины цәсты мә ма бафтау, Цуцури! Ахәм сәрмагонд уәлибыхтә кәны ногахст цыхтәй!.. Нә фәфәсмон кәндзынә. Афтә.

Цуцури фәтарст, әңгәг ма зәгъя, Цызызиттәм тағъд кәны. Хуыцау бахизәд ахәм куывды ракувын. Хойрагмә фәңгайын. Йә ахсән йә сәрәй уәлдәр у?! Фәлтау фәсвәндәгты, пыхсынты афардәт уыдзәнис. Чысыл ма йыл, зәгъгә, аңархайдат, уәд сразы уыдаид. Уәддәр ын ныссомы кодта:

– Мә мард фен, Сурен, кәд уызы джидзәггаг куывд мә фәсонәрхәджы дәр ис! Мә ахсән мә сәрәй уәлдәр у?! Цытә дзурыс?! Гомеры иувәрсты куыд ахиздзынә?! Бон та хуры скаст әмә ныккаст у.

Гомеры коймә Сурен фенкъард:

– Мәнмә зулдзых у. Нозджын уыдтән. Цы мә уәлфад гал ләууыди, хәйрәг йә зонәг... Афтә. Зәгъын, куырм кәй дә, уйын хорз у – ацы царды цъаммар митә наң уыныс. Фәхәрам мәм – әххәст ма, дам, къуырма дәр куы уаин, уәд, дам дын де ‘дылы ныхәстүл наң дис кәнин. Хистәрән смаст кодтон ме ‘наңсәрфаты аххосәй. Афтә.

Ныр мәймә әввахс йә тәфтыл нал ауәндүйтән. Хорз ма ракән әмә фыд ма ссарай, – катай кәны Сурен. – Зәгъын, йә зәрдәйын балхәнон, йә уавәр маңәмә дара... Әмә, гъа! Уйын дын зәрдәлхәд. Зоныс, цы? – Цыдәр февзәрд йә сәры. – Гомеры

цур-иу мәем фәгәдзә кән. Уәddәр дә исты хабәрттәй фәрсдәзәнис. Исты хабәрттә дын дзурдзән. Иу уысмә дә сәййафдзынән. Әмә-иу ды дәр мә фарс фәү. Йе ‘нәраны ны-хасыл, зәгъ, йәхәдәгәр дәр катай кәны-иу ын зәгъ мәнәй. Афтә.

– Уәд та Цызызитты куывды ис?

Цуцурийән йә зәрды уыд афсон кәнын, зәгъгә, чи зоны әнә нозтәй рәстәгыл нәхимә аирвәзон, фәлә йын Сурен йә дзыхы батутә кодта:

– Тобә, tobә! Уый дзы ма зәгъ. Гомер йә гуыбыны тыххәй... Цызызитты куывдмә нә бацәудзәнис. Фәлтау стонгәй амәлдзән! Афтә. – Сурен тагъд-тагъд сәккәй кодта йә суг.

Цуцурийы дәр нәма бауырның та, фервәзт дзы, уый әмә хуырвәндаг, йә къәдз ләдзәг әмәй йә батинкәты цәнгәты хуызән бинтәй хойгә, фәцәуағт йә фәндагыл. Фәлә ацахста дзәргъы уынәргъын. Әвәццәгән та йә цәу әрдаудта уәле бынмә.

Цәу уәddәр әндәр у. Цыфәнды кусартимә дәр әй наә абар-дзынә. Йә фыд – хәрзад, йә сой – әвдадзы хос! Уәлдайдәр, йә риу кәмән фәриссы, ахәм адәймагән. Искуы йәм низ уыдис, уый хаттә дәр нал фәкәндзәнис. Фәлә ныры адәмән ницы бауырның кәндзынә. Чындын дә уәзәджы кой ма скән, әмәй йә аргәвд. Сәхи чындынә. Йә ләппүйә әмкъайән. Цыма Парижы райгуырд. Уартә йә кәңү комәй әрхастой!. Ныр дыууә дамгъәйи базыдта әмәй сәе Чөребайы дисы бафтауын ис йә зәрды.

Джиуәргүбаты дәр не ‘рбацәудзәнис. Цәйнәфәлтау ын йе ‘фсин кәрдзын кәнын бацамона, фәлтау стонгәй схауәд ье зна-джы уд. Әмә сәм йә сындытылцәуинаң къах фыддәрадән не ‘рбавәрдзән. Ләппүйән сәе бындары уәддәр куы рауадзид үемә. Фәлә үә дада әмәй йә нанайы цурәй горәтмә нал фәкомы. Фәкәуы, йә дадайы уд ахәра. Йәхи къултыл фәхойы. Әмә уый тыххәй къухы уырзыйас сывәллонмә ных кән, уый диссаг у, уәдә цы. Фәлә дә бон ницы у. Йә сабийы ын тыххәй куыд исыс.

Ныры нәлгоймәгтәй ләдҗы тәф нал кәлы. Хәдзары сәр нәлгоймаг нал у, фәлә – сылыстәг. Мә фыдгул-фыдзәрдә та уыданы зондәй цәра. Әмә фесафдзысты сывәллоны. Афтәмәй комыаргъ кәстәр у. Уыцы цыдәр әнәуынгә тых дзы фәцәуы адәймагмә. Сбаддзәнис дә къахыл әмәй дә цәмәй наә фәрсдәзәнис: «Ды дәр мәнйиас уытә, дада?» «Уытән, уытән,

мæ хуры тын», – фæдзуры йын Цуцури. «Æмæ дын уæд дæр афтæ стыр рихитæ уыдис?»

– Æ-æ, хæр-рæ! Гыццыл бæппуйæн рихитæ нæ вæйыы, фæлæ гыццыл бидзола. Бамбæртай? Æмæ фæмизы йæ быны, стæй...

Диссаг у адæймаг! Хæрз гыццыл ма куы уыдис йæ уды къæртт, уæд-иу æй Цуцури нæ уагъта йæ риуæй рахизын... цалынмæ-иу ыл бынмæ не ‘рмызта. Стæй-иу сæ дыууæ дæр бафсæстисты худæгæй. Гыццыл лæппу-иу, йæ дадайы риуыл кæй фæмизта, уый тыххæй. Зæронд лæг та... Абон дæр ын бæльвырдæй ницы зоны, уымæй цы ‘хондзинад иста, йæ буары-иу дзы цы тых ацыд. Фæлæ йæ фæмисы мидбылхудгæйæ.

Æмæ йæ нæ раудаздзæнис йæ дзыргъан мад, – скъуыны фæлтæрты ‘хæн баст тæгтæ. Фæлæ йæ уæддæр лæппу йемæ куы ракæнид Джиуæргуыбайы бонты... Цæст кæй нæ уыны, уый зæрдæимæ куыд бæттын ис дæ зæрды? Иу тут æмæ стæг сæ кæрæдзиимæ æнгомæй фидар кæнынц. Сæ кæрæдзи куынæ уыной, уæд... Æмæ сæ афтæмæй искуырох дæр фæкæндзæнис, уæдæ цы. Кæстæр йæ дада æмæ йæ нанайы гыццылæй куынæ уына, уæд сæ туг æмæ стæг уыйбæрц нæ бабæтдзысты сæ кæрæдзиимæ.

Лæг ахсын райдытта, удыл чи тайынц æмæ ‘руайынц, ахæм æхçон зæлтæ. Куы фæннымæг вæйынц, куы азæлынц бæрæг-дæрæй. Цыма йыл арвæй уарынц. Фæлмæн, сæрдигон къæвдайау. Æмæ йын уыдон, уыцы æхçон зæлтæ, бæрæг фæрæвдзæр код-той йæ къахайст.

Цас базонинг ын уыдисты Гомеры фæндыры диссаджы зæлтæ. Йæ тæнтæ, дам – фæндыры тæнтæ Уастырджийы бæхы къæдзилы æрдутæй конд сты! Афтæ фæдзурынц адæм. Æмæ, чи зоны, диссаг у, фæлæ дзы диссагæй дæр уадиссаг ницы ис. Иу хатт кæуыл аныдзæвьинц уыцы, адæймаджы æнкъарæнтæ бæрzonдисæг зæлтæ, уый сæ никуы уал ферох кæны. Æнустæм æрцæрынц йæ зæрдæйы. Лæг, Гомер, йæ дзырдæ афтæ тасгæ-баргæ фæивазы, гормæттæ, æмæ сæ фæдыл фæцæйскъуыйынц адæймаджы зæрдæйы тæгтæ. Удгоймаджы уымæй æрцахсы тынгдæр.

Ныр дæр фæндыр æмæ Гомеры кадæджы æхçон зæлтæ Цуцурийы зæронд, фæллад уæнгтыл уарыдисты сæрдигон фæлмæн къæвдайы æртæхтау. Сагътой йыл æнæуынгæ базыртæ. Йæхæдæг дæр æй нал хатыд, афтæмæй йæ цыдæр тых скъæфта размæ, Гомеры цурмæ:

Аеркæсут, хорз адæм; æркæсут, кæстæртæ!
 Адæм дæр ма кæм ис.
 Гъы, гъы-гъы.
 Гъы, гъы-гъы.
 Аеркæсут, бæлæстæ; æркæсут, къæдзæхтæ!
 Уæ фарн – нæ ис, нæ бис.
 Гъы, гъы-гъы.
 Гъы, гъы-гъы.
 Уартæ-ма ‘гас адæм алы лæгдзинадæй
 Дардмæ куы сырдтой маст.
 Гъы, гъы-гъы.
 Гъы, гъы-гъы.
 Гъе, уæд нæм, хорз адæм, ацæргæ, суинагæй
 Не Стыр Хуыцау дæр каст.
 Гъы, гъы-гъы.
 Гъы, гъы-гъы.
 Фаг ын æййæфтам йæ рæвдыд, йæ цинагæй,
 Хуры бын чи уыд раст.
 Гъы, гъы-гъы.
 Гъы, гъы-гъы.
 Ацы кадæг нын æрдхæрдты мысинағæн
 Уыңы дугæй æрхаст.
 Гъы, гъы-гъы.
 Гъы, гъы-гъы.

Цуцури фæндагыл куыддæр фæзылд, афтæ йæм хорз разында
 Гомеры Ныхас. Къæдзæх-лæг бадт йæ дур къæлæтджыныл. Йæ
 фæндыр ие ‘рмтты зында чындытæй хиирхæфсæны хуызæн. Йæ
 тæнтæ кæугæ кодтой æви худгæ, уый бæрæг нæ уыдис. Фæлæ йæ
 фæйнæ фарс бандзыг сты поэт Хуыдже æмæ Гомеры цард æмæ
 бон сыхаг, къæсхуыртæ, пыхцылсæр Джуджу.

Аңдзыг цæмæн бауыдаиккой, уый сын æнæдызæрдыгæй
 уыдис:

Фарны зæхх Чысаны, Сантхойы дæлбазыр,
 Гауыз нæуу дардыл – цъæх.
 Уд дзы ысулағы, уый тыххæй ализær
 Хастой йæм хæрд, сæ цæхх
 Икъя ‘мæ Абайы сагсур дыууæ фырты
 Уарига ‘мæ Уæрхæг.

Кодтой тыхфәлтәрән. Қәрдтә – уәларв куырды
 Раңғылдағы – ‘взистәхгәд.
 Уыданы цыычтыай, фәттән сә әхситтәй
 Стыр дзуары фахс-иу рыст.
 Ләппутә – ‘рвадәлтә хох-дуртә әхсынәй
 Не ‘нкъардтой уәз ‘мә рыст.
 Никуы сын уыдис әмсәр хәстон а бәсты,
 С’ алы фезмәлд – нәртон.
 Худтис уәздан туг сә риутә, сә къабәзты.
 Хорзән та ис кәрон.
 Ломисы бардуагән хохрагъыл – карст мәсүг,
 Чысаны зәд-чызг әрд.
 Бон-иу қәл-қәләй худт, згъәлста ‘хсәв сау цәссыг –
 Амонд әм дард уыд, дард.
 Кастис дзы худгә хур, худтис дзы худгә мәй,
 Афтәмәй ‘намонд уыд.
 Чи наә ыыл ысдзыртта, фәлә йә усгуртәй
 Йе ‘мәрән ниши уыд.
 Алы уәздан гуыртта, алы фылбондышынты
 Зәхта ‘мә сәфт сә кад.
 Никәмә сә баҳудт. Қадджынтаай, онгджынтаай
 Ничи ыын кодта ад.
 Сау әффәрд усгуртә иуәттәй, мингәйттәй, –
 Кардышын уыд, гье, уыд сонт, –
 Исчи сә ракъахта раст цыма ингәнтәй.
 Афардәг-иу сә зонд.
 Уалынмә рагсәрды наууытыл бонрағты
 Иу ләппу маргъдзуан уыд.
 Цагъта хуыргәрчытә карст хуымты уәрәхты –
 Фатәй сыл, найау, цыд.
 Чысаны саураесугъд фемдзаст әм мәсүгәй –
 Уарзты цәхәрәй ссыгъд.
 Ләппу фәкуирми йә хуры цин-цәссыгәй,
 Зондчухау, чызгма хылд.
 РАЗЫНДИС УЫЧЫ ГУЫРД АРТЗАРДАЕ УАРИГА.
 Чызг әм йә мидбыл худт:
 Байсай қәд, – гье, уәд әмсәртә ысуаиккам, –
 Ханты рувасдзарм худ.

Цуцури ләугә не ‘ркодта, фәлә сә нал фәхицән йә цәстәнгас. Сә алыварс фәндыры зәлтәй дардәр цима нал дәр зайдхал уыдис, нал дәр – змәләг. Хүйдже йә бәх сахсәнәвәрдәй ауагъта, фәлә ийн йә бәрзәй кәрдәджы халмә нал тасы. Йә барц сләууыд, афтәмәй йә хицауәй тынгәр нымдаст Гомер әмәй йә фәндырмә.

Фәндырәй фыццаг Гомеры цәстәнгас фәхицән.

Йә кадәг нә ныууагъта, афтәмәй йә цәстыты урсытә са-рәста Цуцуримә. Уый цәстәнгасы фәдыл әм азылд Хүйдже дәр. Әмә галы къәләтты йас аисты йә цәстытә. Фәсәццә цәмәйдәр. Стәй ийн тарстәй, йә къухты змәлдәй тагъд-тагъд дзуры цыдәртә.

Әмә йә бамбәрста Цуцури. Әрләуу, дам. Ма, дам, ызмәл. Бауда, дам, әй йә кадәг фәуын. Гомеры, зәгъгә. Фәтарст, ома йә кәронмә күнә фәуа, Уарига әмә ийн Уәрхәджы хабәртә кәронмә йәхи дзыхәй күнә базона, уәд цы фәуыд-зәнис?.. Афтәмәй йә хәдзарыл күйд сәмбәлдәзәнис?..

Фәлә Цуцури не ‘рләууыд. Йә къахайст фәцыбырдәр, фәсабырдәр кодта, фәлә не ‘рләууыд. Гомер кәй райдытта, уый Цуцурийы къахуынәр нә, фәлә хәст дәр нал бауромдзәнис, хәст. Далә нә фыдбоны сыхәттә күы әрбабырсой, бынсафт кәнүн нә күы уа сә зәрды, – бынсафт фәуой! – уәд уыдан хәст дәр. Йә кадәг әнәмәнг фәуыдзәнис кәронмә.

Әмә, әңгәдәр, цима никуы әмә ницы – кадәггәнәг кодта йәхион:

*Фарны зәхх Чысаны Сантхойы дәлбазыр
Гауыз науу дардыл – цъәх.
Уд дзы ысуләфы, цима пакъуы базыл,
Ацу, йә цин ын зәгъ.*

Гомеры сыхаг Джуджу, күйдәр Цуцурийы ауыдта, афтә абадт дардәр, ссәрибар ын кодта бынат. Фәлә уый не ‘рбадт. Фәранкау сәм арәхстгай бацыд йә къахы әлгүтил. Йә бәзджынбын батинкәтә дәр хуырбыныл нал уынәр кодтой. Аивәй әрәнцой кодта йә къәдз ләдзәгыл. Йәхинымәры ныгъылд йә сәннты. Йә сәримагъзы зәлыдисты әхсәрдзәнты сәх-сәх, топпы гәрәхтә, кәрдтү цыыччытә... Күы-иу арвы цъәхы цәргәс бандзыг, күы әртәх кәрдәгыл – саг... Цъәхснаг кәл-кәлы судзгә цәссигтә ивтой, цәссигтә – мидбылхудт...

Гомеры кадәджы чызг дыууә әфсымәры дәр бауарзта сусәгәй. Фәлвәрдта сә алы фыдәвзарәнты, фәлә сәничи саст. Ёрратә йыл кодтой ләппутә дәр. Фәлә се ‘нкъарәнтә нәма аргом кодтой сә кәрәдзийән.

Чызг, зәгъгә, әфсымәртә, уадз, сәхәдәг аскъуыдзаг кәной, цардәмбалән сә кәй равзара, уый. Мәйдары сә арвыста сә кәрәдзимә нә хастой кардәрцыччы онг. Уәд уыдан аргәеппитетә кодтой се ‘фсургътәй... Әмә бафтыдысты сә кәрәдзийә кәрдтыл.

Сә ныгәнән бон сәм баңыд чызг кәугә-тъизгәйә. Ёрләууыд дыууә табәты астәу дзынаизгә. Йә фыдохмә адәм сә цәссыг нал ураәттой. Цәссыгдастәй сәничи ауыдта, чызджы зәрдү цы фәнд уыд. Ники йәм фәцарәхст фыдбылызәй йә бахизын. Әмә йә зәрдәйи йә бирә әнәдзуапп усгурты цинән ныссагъта цыргъ кард. Бавәрдтой сә иумә хо әмә әфсымәртә әвәрдәй, чызг – сә астәу, афтәмәй.

– Ох-х, Гомер, амардтай мә!.. – Хуыджејән йә цыбыр халас зачъемә уадысты йә цәссыгтә. Рызтысты ие уәнгтә, фәлә йәхі әрсабыр кәнын нә уыдис йә бон. Цәссыгтә уадысты йә хұрсыгъд уадултыл әмә сәфтысты йә зачъейи. Уырдәм сә ие дыууә дәрзәг армәй фәйнәрдәм кодта мәстү сәрфт. – Иннә Гомер... дә цуры рыг дәр нә калы! Фыщаг Гомер дә ды! Уәд Хуыдже амәләд, Хуыдже... кәд дә сайын!

– Цуцури, сбад. Исты хабәрттә әрбахастаис? – Гомер та уымә бауырдыг. – Цәмә дәм фәсидт хицауд? Тасгә фынгтә дын әрәвәрдтәиқкөй, әнәмәнг?

Бадыны коймә Хуыдже фәгәпп кодта:

– Кәд бадгә, уад – фынгы! – бауад Ныхасы фәстә әвәрд чысыл, дәргъяццион, сәрфт фәйнәгәй араәт фынгмә. Әнә уый сә цард нә рәстмә кодта. Дардмә йә нә хастой. Әмә раст кодтой. Йә Хуыцау кәуыл ауды, уымә йә фынг әмә йә сынтағ хәстәг вәйиынц. Фелвәста йә әд хәссинәгтә. Авәрдта йә Гомеры раз. – Кувгә дәр, дзургә дәр – иумә. Адон Цызыззытты куывдәй фәфос кодтон! Мә уды фәрцы!..

– Цызыззытты куывд... – мидбылхудгә, цыдәр сцәйдзырдта Джуджу, фәлә йә Гомер нә бауагъта йә ныхас фергом кәнин. Фәурәдта йә.

– Фынг фынг у, әмә йә алы хабәртты тыххәй фәарәзтәуы

хорзәй дәр әмәе әвзәрәй дәр. Фәлә цәхдҗын хойраджы фарн алы хатт дәр бәрzonд ләууы. Уыцы фарн хойрагән йә разәй цәуы. Әмәе йәм әрмәст әвналгә күң кәнай, уәddәр ын әмбәлү күвүн. Цәмәй дзы әнәхай макуы фәүәм. Цәхх әмәе хойраджы фарнәй. Стәй нын ай чи дәтты, уымән дәр – табу. Афтә әмбәлү. Нә царды сәйраг у цәхдҗын хойраг. Цәхдҗын хойраг әмәе фарн. Уыдон кәм уой, уырдәм амонд йәхү къахәй цәуы. Хойраг фаг кәм нәй, фарн кәм не ‘рбынат кәна, уым сыгъзәрин дәр нә ләууы.

– Хах-ха-ха!.. – Хуыджейы-фырт ныххудт йә зындгонд хәл-хәлгәнаг худтәй. – Нәма ракуывтой, афтә сын батухын кодтон хәйттә. – Амоны, фынгыл цы кәрдзынтә, къуыдырфых фыдызгъәл әмәе нозт әвәрдта, уыдонмә. – Зәгъын, Гомер йә сәрән нәү. Райсомәй йә федтон, әмәе уәм, зәгъын, не ‘рбацаудзәнис. Нә хәйттә нын иумә авәрут, әмәе аз ацыдтән. Сә сәртә уый не ‘рцахстой – Гомер ма кәдрынчын кодта, ницәйаг цызыззытты ләппынта!

Цызыззытты цот ныцчин кодтой, мәгуыр, мәнәй чи ирвәэст. Фырцинәй хәрдмә хаудтой әмәе-иу сәзәхмә әрьиздәхын нал фәндүйд. Хах-ха-ха!.. Ома та ныл ам цыиутысайды худтыйтә кәндзәнис. Сызмәнтдзәнис нын нә кады күвүд. Сә фынджы әрдәг сын күң хастаин, уәddәр мын «нәй» нә загътаиккой. Не сты фәсивәд! Әмәе, дам, нәм нәргәе, кады ном әмбәлү! Әй, цызыззытта, цызыззытта!..

– Фәләуут, фәләуут, әнәе мән ма ракувут!

Се ‘ппәт дәр базыдтой Сурены. Уыцы әмдзаст әм фесты. Гомерәй дарддәр. Уый әнәразыйә ўе ‘гром азылдта иннәрдәм. Фәлә йәм чи каст, уыдон Цуцурийә дарддәр нә бамбәрстой, кәдәм хәссы хүүн?

Суренәй зәгъын. Йә галиу къухы цы тыхтон уыдис, ууыл зынд – әртә уәливыыхы сты. Сә уәлә дәр ма, цыма, цыдәр ис? Йә рахиз къухы та әнәмәнг Чермены цәссүиджы дурын хаста, уәдә цы. Кәдәм рааст, уый не ‘мбәрстой. Ау, цызыззыттәгтәй ахәм хәсджын у, сә худинаджы ном сыл уый сәвәртта, уәзгә цыд сәм кәдәм фәкәнү? Әви сә ног номәвәрәг уый уыдзәнис әмәе сәм афтид армәй цәуын нә хәссы йә сәрмә?

Уыдон та уәд нырма цәмәннә уадзы ракувын?

Фәлә бирә ракә-бакәйил нә фесты. Алцы дәр сын Сурен йәхәддәг адзырдта тагъд-тагъд: йә мәйы размәйы әнәууылд

ныхасы тыххәй Гомермә әрбацыд хатыргур. Хатыр кәм вәййы хистәрәй, уым та фәйнә сыйкә сисын тәригъәд нәу. Әмә нуазгә дәр күйнәе акодтой. Нозт кәм вәййы, уым худт дәр вәййы. Әмә фәхудтысты хицауды әнәсәрфат митә әмә йә хыңджыләггаг фәдзәхстыл. Йе ‘нәсәрфат мийил ын дзырдтой худәг ныхастә. Сурены әнәраны ныхасыл дәр кодтой артәнхәлдә.

Хуыдже судзагәй цалдәр агуывзәйи фәстә рамәсты. Әмә срәтыгъта, әнцой йын чи нә ләвәрдта, йә зәрдәйи уыцы риссаг:

— Кәсүт?! Мырзә зәронд ләт у, фәлә ныууагъта йә хәдзар, йә бинонтә әмә әд карабин адзәхст кодта Чыребамә. Джаярты ныхмә әрләууынмә! Нә хицауд та цы ми кәны?... Хохы дзуәртты раз ирон чызджыты бәгънәдҗытәй ратул-батул кәнынц. Әнакәгтә! Уәдә әмә нә бынсәфтмә әртәрдзысты! Мә мард фенут, фыццаг уал адонмә райсын әмбәлы хәцәнгарз! Әнәхицауәй сәфәм!

Әгәр-әгәр куы ахызт, уәд әй әрсабыр кодта Гомер:

— Тәрсгә ма кән, мә хур. Мә карән дур нал ис, әмә дә зәрдым бадар мә ныхас: Ирыстон цәргә-цәрәнбонты уыдис әнәхицау, фәлә нә фесәфт. Ныр дәр нә не сфәлдисәг Хуыцау кәд нә фесафиid. Йә рафәлдисгә адәм стәм, әмә нәм далә нә фыдбоны сыйхәгтә цыуәй-бәдуләй куы бырсой, уәддәр иронән сәе бон ницы бауырдзәнис! Хуыцауы фәндоны ныхмә никәй бон ницы бауырдзәнис. Афтә уыд, афтә у, афтә уыдзәнис.

— Гъы, гъы, гъы... — йә иуәггай згә дәндәгтә хурмә ракалгә, йә картоф фынды бын райгә худт Джуджу.

— Хорз-ма ләууы мә зәрдым, мә хуртә...

Гомер әримысыд, сә дыккаг хәдзәртты чызг, мәгуыр, алы фезмәлдү дәр зынгәвәрдау куыд уыдис. Әгәрыстәмәй, нәлгоймаджы күистыты дәр. Донимә йә банизтаис, фәлә амонды гуырд нә фәци. Райгуырцәй къуылых рахаста, әмә йә уый тыххәй ничи куырдта.

Дәлә уыцы хусастәуәй әппәлойтә та уымә бәллыйдисты, ирәттән къуылых чызджытә куы гуырид. Дзәбәхтәй сыл чи аеввәрсыд, фәлә-иу сә къуылых ирон чызг әмкъайән кәй фәцис, уый хәстәдҗытә дәр-иу сәхицәй амондҗындарыл никәй нымадтой. Сә ницәйаг туг рагәй фәстәмә уәздан тугәй

иwyныл хәрынц сә уdtæ. Імә уый тыххәй фәстә ницәуыл фәхәцынц. Бәрzonдtæ, ræсuгъdтæ uæwyн kæй næ фәнды?!

Иу уый, амә ирон сylгoимаджy фәрцы йæ туг куы раивтайд, uæd ын сыхәgtæ йæ ræсuгъd цотмә хәләgæй мардаиккой. Annæmæй йæм йæ каисты тасæй сæ ныхыдзуар дæр тызмægæй бакæсын нал бауæндыдаид.

Стай, ирон чыздjы ракуырдæй, dæлdзutъag йæ царды хабæртæ dæр кодта. Цыфæнды мæгуыр каистæ йын уыдаид, uæddæp æм aфæдz иu хatt баласdзænис iу-dыууæ лалымы сæн, амæ дын mæлlæg кусарт uæddæp aкодtaиккой. Сæ сыхбæсты, сæ адджын адæмы фæхуыdtaiккой «oцхаримæ», амæ дын сæ алчидæр, йæ къух æй куыд амыдта, aфтæ aрбахастаид цыхт, царв, картоф, мыд, къуымбил...

Кæс-кæсgæнаg дзаг uærdonыл куы æryзdæхтаис dæ хæдзармæ, uæd dæm цыбыркъух сыхægtæ цæстытæ куыннæ хаудaиккой хæлæгæй? Уыдон dæр куыннæ фæндыдаид, ирон къуylых чызg uæddæp исчи ракурдзænис». Імæ-иу ницæйæтæй kæй фæхуыдаид, uуыл-иу сæ уды быçыннæг скъуыдтой.

Махmæ dæp-иу къуylых чызg куы райтуырд искаmæн, uæd-иу сæ къух ауыгътой: «Цæй, ницы кæны. Dæлæ йæ uуыл xæдgуырдтæй uæddæp исчи ракурдзænис». Імæ-иу ницæйæтæй kæй фæхуыдаид, uуыл-иу сæ уды быçыннæг скъуыдтой.

Чызgæn тa чyндзы ænæçæугæ næ uыd. Dæ фыдгул-фыдзæр-дæйы сylыстæт йæ фыды артдзæсты базæронд ua. Adæm uуыл xæдzарвæндагмæ зул цæстæй кæсын райдайынц, ænamонd сты, zæгtægæ. Чызgæn-иу йæ туг-стæджы сæрыл йæ ud нyвондæn ænæрхæсgæ næ uыdис - фæнды dæ ævi næ, dæлzutъagæй dæр smoy kæn, mæguыr йæ bon.

Імæ сын Гомер дзырдta, йæ сыхægtы чызg kæд uдæй fидar uыdis, uæddæp ua бирæ næ фæцард. Næ сæ 'rævвахs кодta йæ зæрдæмæ. Dæлzutъagæты. Суанг йæхи туг-стæг кæстæрты dæр mænæ-mænæ... Сагæn хуыдон цы ad kæna, uымæй йын фыддæp uыdisты. Ræstægæй-рæстæгmæ-иу йæ кæстæртæй kæд искаj барæвdyдta, цæгатырдыгæй-иу æм kæд исчи aрхаудta, æндæp æй йæ цæсgомы хуыз равdisgæ никuы nichi федtaид. Dæлzutъagæты æхsæn ахæм tærigъæddadжy бонтæ 'rwyста sylгoимаг.

Adæymag тug æмæ стæг u. Цас баfæрæзtaид aftæ цæрын! Імæ йæ цæгатыл иu зyмæгон bon сæмbæлdis комы йargъ sylгoимаджy адзalы хабар. Іегас myггаджy хуыздæртæ, хæстæгæй-

хионәй йә ныгәнән бон әфсургъифтыгъдәй баләууыдысты йә фарсмә, се ‘намонд хойән фәстаг хәрзбон зәгъынмә. Йе ‘нусон фәндагыл әй кад әмәе радәй арвityнмә.

Фәлә Гомермә, кәд уәд Гомер нәма уыдис, уәддәр диссагцы фәкаст – аходән афонәй дзәвгар ахызт, зиан йе ‘нусон фәндагыл арвityны рәстәг тагъд уыдаид, афтәмәй зианджынта кусарт нәма акодтой. Сә цуайнәгты чырын артмәдон сур кодта. Әмәе уыцы знаёт уыдысты.

Куы сә афарста: «Кәм ис фыдызгъәл?» – уәд ын азамыдтой, чысыл дәрддзәг, мәлдзгуытә цъыс-цъысагыл күйд ныттымбыл уой, афтә, цәхджын кәнинаң джитрийи ёнгәс, ёмхуызон гыццыл ләтгәндәк күйд разгъор-базгъор кәнинц иу стыр, баст галы алыварс. Исчи йәм сә куы фәәшәйщәуы, цәмәй йә ацахса, уәд әм гал фәзиле йә сыйкъатә, ныффутт кәнен, әмәе ләдҗы ном худинаңгәнджытә әгас бардәй митыл акәлынц сә кәрәдзи сәрты. Әввахс бацәуын әм нә уәндынц. Дәләмәдзыдтә худинаңжы ном әвәрынц нәлыштәгыл.

Гомер ма уәд әвзонг уыдис. Әвзонг әмәе әнәрцәф. Сә ницәйаг удты тас цыма йәхи худинаң уыд, әвиппайд әм афтә фәкаст. Зәхх куы аскъуыдаид әмәе уым куы ныххаудаид, уый дәр әй бафәндәд. Фырмәстәй йә фынды базыртә адымстысты. Иу тъәлланг сыл фәкодта:

– Ту, мә күйд фәлдыст уә мыггагән!

Йәхәдәг мәстәйдзагәй феппәрста йе ‘үүәрст фысдзарм кәрц. Бахста йә, хәстәгдәр әм сә чи ләууыдис, уыдлонмә. Йәхәдәг, йә быд хәдоны дыстә мидәмә тулгә, фәраст галмә. Әмә... йә туг-стәдҗы хисты әңгәгәлон... адәймаджы ном худинаңгәнджытә дәр фестәнт... Фәлә адәмән се ‘хсән кодта әлгъыстаг.

Кәрц кәмәе баппәрста, уыдон әртәйә фәңудыдтой. Кәрцы бын фесты әгуыдзәгтә. Сә цыбыр къәхтә әмәе къухтә ма бәргә тылдтой, фәлә, чысыл ма, фәңәйхүүдүгү кодтой Гомеры кәрцы бын. Фыртәссәй сә зәрдәтә фәңәйскъуыдысты. Кәрцы бынәй ма сә тых әмәе фыдәй скъахтой. Скъахтой цы, раластой сә, сә цәссыгтә сәрфгә.

Гомеры уыдон не ‘нәвтой. Цыма йәм ратәй цәттә уыд, фәңъортт кодта йә фарсылдарән цыргъынди кард. Гал әй куы ауыдта, уәд әрхаудта йә уәрдҗытыл. Йе стыр цыргъы си йын куы ацахста, уәд әй күйддәр фәзылдта, әмәе гал атылд йә ратгъыл...

Æмæ та сæм уыdon зæрды, тъетъиаты зæрды кæд ис æрбабырсын.

- Хах-ха-ха!.. – нæрыд Хуыджейы хæл-хæл.
- Гъы, гъы!.. – дзуапп ын лæвæрдта Джуджу.

Иннæтæ дæр сæ дзыхтæ кæм баҳуыдтаиккой. Ноzт кæм уа, уым худтæн бамбæхсæн нæй, дурты быn æй куы бакæнай, уæддæр. Стæй йæ ӕмбæхсгæ дæр цæй тыххæй, кæй тыххæй кодтаиккой. Сæ зæрдæты бæрæгбонон равг. Æмæ цин, дендкызы сабыр уылæнтау, ивылдис кæрдæджы халæй кæрдæджы халмæ, бæласы хихæй бæласы хихмæ.

Уæлдай тынгдæр, бæх чи сырдтой, уыцы Ныллæг æмæ Раstастæуыл фæхудтысты. Кæд Раstастæу уыд мидæттаг коймаг. Йе ‘мбалы æрбакодта горæтæй кæсаг ахсынмæ. Токдæттæн генератор Ныллæг йæ сыхæгтæй дзырдæй ракуырдта – иу бедрайы дзаг сын æрласдзæнис ногахст кæсæгтæ. Раstастæуæн та уыцы мæллæг бæх уыд йæ сыхæгты. Йæ бæндæн ын йæ кьюбалæй никуы раппæрстой, æмæ йæ сæрды тарфы стонгæй маrынц.

Гъемæ мæлæты кæсагахсджытæ æхсæвьцъæхæй куы æрæвналиккой сæ куыстмæ. Милицæйы къæсæртæ кæй тыххæй ихси-йын кæнын сыл æмбæлы, сæ уыцы «куыстмæ». Бæхы рохтæ комы, цæугæдоны хæдбыл бæласы цонгыл афтывтой. Токдæттæнæй цы тел ауагътой, уый нытъттыстой доны. Ныртæккæ токдæттæн скусдзæнис... Дæргъæй-дæргъмæ барел, тæппытæ кæсæгтæ, сæ урс гуыбынтæ хæрдмæ, афтæмæй уайтагъд сæ удистæ скæлдзысты уæлæмæ... Æмæ сæ уидз æмæ уидз.

Æцæг скусыста токдæттæн... Скалд йæ удмарæн цъæх-цъæхид фæздæт. Ком ныннæрыд йæ тыххæрдиагæй. Бæх тарст мыр-мыр ныккодта. Кæдæм фæкомкоммæ, уыцырдæм фæндаг-фæндаг ныццавта йæ тых, йæ бонæй...

Мæлæты кæсагахсджытæй фeroх сæ токдæттæн бæхæй рай-сын. Скусын æй кодтой бæхы рагъыл. Æмæ мæгуыр бæх уымæй лыгъд, уый та, йæ фæздæг калгæ, гуыр-туыр кодта. Ныллæг йæ фæстæ «Движок! Движок»-гæнгæ дугъ кæны, Раstастæу – «Бæх! Бæх!»-гæнгæ. Сæ курæтæгты хицæуттæй æдас наэ уыдисты æмæ сæ алчи йæхи рагъы койыл уыд. Хуыщау сæ æрцардта æмæ токдæттæны бирæ бензин наэ уыдис, бæхы уæрджыты – бирæ мæгъз. Æмæ сæрæгасæй рæстæгыл баftыдысты кæсагахсджыты кьюхты.

Фәлә ма бәх үәх куыд бауагътаид уыцы фыдыбылызы мигәнән сәвәрын. Хаста йә, хидкалгәйә, Ныллағ. Уәddәр бәх үәх ризынаң нал әңцәд. Әмә үйл Растанау нал сбадт – исты куы кәна, уәд үәх фиддон уый у. Әмә се ‘нәхуруынд уәнгтә хиды ләсәнтә фестадысты.

Ноджы сә Хуыдже баҳаста къуыммә:

– Нә хохы цъассыты-ма кәмдәрты иуәггай цъиутә пәр-пәр кәнынц. Иуәггай уыттырытә ма дзы базмәлын кәнынц сә къәдзилтә. Әмә сәм райсәм хотыхтә! Сармадзантә сәм әрбатуулут. Фәцәгъдәм сә! Стәй сә нае кәстәртән чингүүты нывтәй амондзыстәм.

Худинаң аәмә нын мәләт нәү?! Уә мәлләг бәх сымахәй зондджындәр у! Уымән аәмә уый хохаг бәх у, хохаг! Зонды къуыбар! Уә хид уын уе ‘рбадәнты адгуытәй уымән акалын кодта, уымән! Горәтәгтә!. Кәсагуарзджытә..

– Гъы, гъы, гъы... – үә иуәггай згә дәндәгтә хурмә ракалгә, үә картоф фынды бын худт Джуджу.

Сурен-иу сә рәстәгәй-рәстәгмә басабыр кодта: «Ма хыл кәнүт, әндәра уә стәй фынгтә әвәрыны әфсәрм уыдзәнис...»; «Ма хыл кәнүт, әндәра уә стәй фынгтә әвәрыны әфсәрм уыдзәнис»...

Әмә разы кодтой йемә. Кәсагахсджытә. Хуыджеимә әнә дәлә-үәлә разы кодтой. Нә мигәнәнтә ма, дам, сә хицәуттыл сәмбәлүн кәнәм аәмә, дам, суанг салд кәсаджы фыд дәр нал хәрәм; нал дәр – салд маргъы. Не ‘мбәлттәй, дам, иу ахуыргонд – Университеты декан у, аәмә карчы фыдмә әвналгә дәр никуы фәкодта. Нәдәр ус куры: «Сылгоймәгтә мәм иууылдәр кәрчыты хуызән кәссынц», – фәдзуры. Уый тыххәй нә хәры карчы фыд. Мә зәрдә, дам, әппинәдзүх кәимә дзуры, мә уд, дам, кәмән нывонд кәнын, уыдан туг-стәджы фыд, дам, куыд батайдзәнис мә ахсәнү. Кәддәр зәгъы стонгәй карчы къалбас баҳордта аәмә әгас къуыри үә артәнбынта калдта. Нә хәры карчы фыд, фәнды үә аргәвд. Әмә үйн ницы у. Max дәр, зәгъгә, кәд бафәразиккам әнә ногахст кәсаг. Нә дарәс ма, дам, куы бафтиктәккә нә къухы, нә дарәс.

Зәгъгә, Хуыджеийә ма әнәфыдбылызыәй фервәзәм, аәмә нал хәрәм кәсаджы фыд. Карчы фыд дәр, дам, нал баҳәрдзыстәм. Нал хәрәм къәбәр дәр! Әрмәст ма нә ауадзут ацихатт. Фәцәуәг сты әрдәгбәгънәдҗытәй.

Хуыщауы фарнәй әмфынгонтә сәхәдәг сә рәгъытә әмә алыхуызон әмбисәндтәй ңыбыр кодтой сә фынг. Афтәмәй сыл хур акъул. Фынджы фарсмә бадгәйә, рәстәг куыд атәхы, уый адәймаг нә хаты. Әмә Цуцури батагъд кодта, ацы әнәвәдәлонәй, дам, мә къухтәм әмхасәнтә кәнын, афтәмәй, зәгъыг, бадыныл фәдән.

Фәндаджы иувәрсты, бәләсты аууэтты ногәй йә зәрды уыд Цызыззыттәй ңәхи фәтылиф кәнын. Ома, райсомау та сын аирвәздзынән. Фәлә дурын аләбон дон нә хәссы.

Әнәфенгәйә сә нә аирвәзт.

Цызыззыттә ләгәвзәрстәй тай-тай кодтой фәндагыл. Сә къухтә тылдтой. Уәддәр әй дардмә фәхатыдысты. Әрәвәрдтой йыл сә цәст.

Цуцури сә куыд бамбәрста, афтәмәй Маркъель нал ныуугътой. Хәдзарәй йә әд сынт рахастой әви йә ног чындызән фәхонын кодтой, хәйрәт йә зонәт, сәмбәлд сыл. Фәлә сә фынгыл кәронмә нә фәбадт. «Мәхи әвзәр хатын», – систад. Раарфә сын кодта. Йә бәх йә фәдыл раласта дзыларәй. Күй йыл сбадт, цызыззыттән уәд әрбаләууыд сә зәрдыл, цәй тыххәй йә фәхуыдтой, уый.

– Маркъель! Маркъель!.. – ракалдысты йә фәдыл. – Нә ном нын күнә аивтай... Дыккаг хатт нәм хистмә ‘рцу, күнә нәм фәләууай. Дәүәй дарддәр нын әмбәлон, кады ном ничи рат-дзәенис!..

Адәймаг ие ‘фсәрмәй сәфт у. Әрләууыд ләг. Агуывзә рахәссут сын, загъта. Әмә йәм раскъәфтой иу хәрз чысыл, къәдзәхъяис ләгән йә дәрзәт әрмтты чи сәфт, ахәм хәрз чысыл агуывзә әнә ацаходина.

Ләг әм, уыцы гыццыл... гыццылмур агуывзәмә йә галывзагу дәрзәг армы саккоммә фәкаст, фәкаст, фәкаст... Стәй йә фыйяджыйас къухәй аерсәрфта йә цъаҳ зачье, әмә сын афтә:

– Цызыззыттә уыдыстут әмә цызыззыттәй баззадыстут.

Йәхәдәг йә бәх фезмәлын кодта, әмә уартә фәсиры. Цызыззыттә, мәгуыр, сәхи әрәджиау әрәмбәрстой. Бәргә ма ныттылдтой сә тымбыл къухтә, бәргә ма йә алгъыстой, фәлә, ләг судзаг әд агуывзә цы фәкодта, уымән дәр ницы бамбәрстой. Быштъи-ма, мәгуыр, загъд-заманагәнгә, йә галиу къухәй йә хәлафы комдәлыл хәцгә, тахт йә фәдыл әмә йын рахиз къухәй йә фәдыл дуртә ‘хста:

— Уый дын — цъыzzытт! Уый дын — цъыzzытт! Уый дын — цъыzzытт!.. — Әмә уымәй бындурондәр, фидардәр кодта сәном. Цәмәй макәмәй ферох уыдаид. Цәмәй ләууыдаид алкәй зәрдил дәр.

Цуцури сын, ома, бынтондәр ницы бамбәрста, ахәм хүз равдыста. Быны-бынтон фыдрасыджы ‘фсон скодта, цәмәй йә фынгмә бакәннынвәнд макәй сәр әрцахстаид. Уәddәр аәм Быштьи фәхәрам:

— Сәрмагондәй дә фәхуыдтон, уәddәр дәхи наә баурәдтай. Дә гуыбын дыл тых кәнин райдыдта? Гъәй-йәй-йәй!.. Хицауд дәм уымә сидт, йә бон ныкка?

— Уыданәй... мә ныгуадз! — Цуцури архайдта, куыд тагъдәр дзы фервәза. — Знон изәр... йә цумайы чызгимә... Тлийи хүимгәрон уләфыдысты... Макәмән, дам ай зәгъ.

— Ә, дәлдәр фәуа, дәлдәр! Әмә йә районән сә мыстытә дәр куы зоныңц, йә бәгънәг гуыбынән ын куыд тәвд пъатә фәкәнү, уый! Кәмәй ма йә ‘мәхсү, кәмәй, хус хәрағ? Әз ай ныртәккә куывыдь адәмән иууылдәр къүхджын-къахджынтарадзурон! — ныййарц сәхимә Быштьи.

Цуцууримә афтә каст, расыг у, аәмә йә наә бамбардзәнис. Аирвәза дзы, уый охыл ын афтә бакодта. Ныр аәм диссаг фәкаст зондкух ләппүйи ахаст. Йә сәры тыщыл магъз уыдәттә куыд ахсы? Әмә, дам, зондкух у.

— Ма йә зәгъ, — афәдзәхста ма йә ләг. — Макәмән ай зәгъ! — дзырдта йә фәдыл, фәлә ма Быштьиий уый мәт уыд.

Цуцурийән йә хин куы акарста — фынгыл бадынән нал бәззыңц, зәгъгә, аәмә йә фәдыл куыничи уал акаст, куы йә ныгуагътой, уәд ныййарц йә фәндагыл. Быштьи дәр кәй базыдта, уым, дәлә кәнай, уәлә кәнай, уәddәр ницы уал ис аәмбәхсинаг. Әңгәгәй атагъд кодта йә фәндагыл. Кәд бынтон ницы, уәд йә фосы размә уәddәр скәсдзәнис. Фәлә йә уәddәр байяфта мидәгкоймаг Къынтыул.

Зәххәй къуыпп наә дары, йә бындар макуы фәуа, фәлә уыци цыбыр къәхтәй уый цы згъорд кәнү! Әйтт-әйтт, айтт-әйтт! Цыма Дәргындызәг аәмә Нылладжы курәттаг бәхаяу бензинәй кусы — цәст ыл наә хәэцы. Нәйыл кар зыны, наә — цы адәмыхаттәй у, уый. Йә цыд маңәй тыххәй фәсабыр кәна. Ныр дәр дугъ размә кәнү, кәсгәе — фәстәмә. Нал әнгом кәнү йә мысты хәрди хүзән дзых:

— Уәдә, дам, әй макәмән зәгъ?! Хи-хи-хи!..

Цуцури ахәм хүзір равдыста, цыма йын ницы ‘мбары. Цыма уый дзыхәй ницы рацыд. Ницы федта. Ницы зоны. Ныхас йә зәрды уыдис әндәрүрдәм азилын:

— Цәрәнбонты кәдәм тагъд кәңыс, Къынтыул?

— Горәтәй әрвист дән. Нәхимә бауайон. Адәм әндәр кой нал кәнның: нағылбоны сыхәттә, дам, наем ныбырысинағ сты. Әңдәг у әви нағ, уый кәд нағ сыхы устытә зониккөй. Афәрсон сә, әндәра, Чыреба дәр алы хәецә ныхасәй тәригъәд у. Зәгъын, бәлвырд дзырд ын ныххәссон.

Къынтыул дугъ размә кәнны, дзургә – Цуцуримә. Фәлә стәй уымәй дәр айрох. Къынтыуләй. Стәй Цуцурийә дәр. Куыд фәсис бәләстү аууон, уый Цуцури нал фәхатыд.

«Әгәр мын антыст әви, расыджы ‘фсон кәй скодтон, уый мыл фәзында?» – февзәрд йә сәры, әмәй йә разы хуыр фәндагмә фәкомкоммә... Чысыл, хоснуазән, авгәй агуывзәйи цъәлтә сә кәрәдзимә хәстәг цъындузәстәй ләууынц риджы змәстәй.

— Маркъел сын, әваецәгән, ам рату кодта сә агуывзә? – февзәрд йә сәры. – Ә, маңамән бауат. Уә иу худинаджы ном уын фаг нағ, уәхү ноджы адәмы цәстү цәмән әфтаут, дәлдәр макуы фәуат?! – цызыззиттәтән йәхинимәры бауайдәзәфтә кәнны уыдис йә зәрды, фәлә цыма йә уайдзәфы гүм-гүм әгәр фергом.

Адаймагән йә түг аивән ис. Ивгә дәр әй кәнның. Фәлә ийн йә уды миниуджытә фендерхуызон кәннынән дә бон ницы бауыздәнис, зәгъгә-иу акодтой нағ фыдәлтә, рухс дзәнәтү фәбадой. Уыдон цы дзырдтой, уым мәнгәй ницы ис. Алцәуыл дәр сә ис әүүәндән. Әмә нағ фәрәдиңизнә.

Ләг фәкомкоммә, райсом Сафиат, сә сыхәтты саударәг, пыхсбыны уидзгә хус цыхырыты къона кәәжәй аерхаста, уымә хәстәг та чидәр кәй ныгтуыбыр ног әргъомы бын. Йә арәхстгай къахайстәй йә базыдта – уый та у. Сафиат. Ног әргъомын уыдзәнис, уәдә цы. Уәдә, райсомәй ардәм уыцы әргъомыл кәем фыдафон кәндзән?

Цымә сә цас фәтимбыл кодта? Йә хус цыхырытә. Әвәецәгән, йә зәрды уыд, цалынмә уый районы ис, уәдмә сә йәхирдигәй фәкәна. Әмә йә афтә фыдләтәй зоны, кәфтәй-кәсәгмә кәмтты хус къәцәлы мур сисын макәмән

баудза? Әй, гормон, гормон... Әгас кәмттә бәласы хихы онт бауарынвәнд чи кәны, уыданәй күү никүү никәй фесәфта, уәд йә саударәг... чындыса сафы?

«Әй, күүд амардтән, гъе! – бафсәрмгәнәгау кодта, стәй йәхисән авәрдта ныфсытә: – Йә фырәфсәрмәй афтә у. Хорз сылыстәг йә алы къаҳдзәф дәр нымайтә кәны – макәй зәрдәхудты бацәуа. Уәлдайдәр, нәлгоймаджы зәрдәхудты. Әндәра, уәдә, уанцион нау».»

Сылгоймаг ын фәхатыд йә къаҳуынәр. Әвәццәгән ай базыда. Аләууыд уәлвәндаг. Уәлбылыл ие ‘ргъомәй банды кодта, афтәмәй ләууы аәмәй йәм кәсү әфсәрмдзәстыгәй. Фәрсәджы каст.

Аәмәй йә цәмәй фәрсү? Цы йә фәндү базонын? Къынтъулыл дәр сәмбәлд? Әнәмәнг. Әнәмәнг ын уый цыдәртә адигъал-дыйгул кодта. Аәмә ныр әфсәрмдзәстыг сылгоймаджы фәндү къуызыппайы дзырдты рәстдзинад базонын. Фәлә йә әргом нае бафәрсәдзәнис. Цәсгом кәмән ис, уый афтә кәны. Фәлтау аәм фәрсәджы каст кәндзәнис аәмәй йын кәд йәхәдәгисты рапром кәна, уәд – хорз.

Ләг уымән райдыта дзурын:

– Цәсгом никәмән уал ис, никәмән. Аәмә се ‘мбисонд – сәхи. Фәлә дәм, ардыгъай районмә ацы әнәвдәлонәй ләдҗы сә хәлд митә әмбәхсыны тыххәй фәңәуын кәнной, уый диссаг нае кәсү?! Әңгә ма диссагыл дис дәр чи кәны?

Уый фаг уыдис Сафиатән, цәмәй алцы дәр бамбәрстаид. Аәмәй йә цәстүтү фәпәртт кодтой әмбәхст артытә. Әмбәхст, фәлә әддәмә кәй тынта рагәпп кодтой, ахәм артытә. Сә зынг асыгъита Цуцурийы куйтән бауарынгәнинаң зәрдә. Акодтой йә фәлвых. Йә цәстүтә атартә сты.

Алы хатт дәр аәм комкоммә күү бакәсү Сафиат, уәд базмәлү ләдҗы зәрдә. Уәддәр, табу – Уәллаг Хуыцауән, рәстәгыл фәңәрәхсү йә цәстүтә фәңзында кәнүнмә. Сә рухс сын амбәхсынмә. Йә сәрү ацәуы дыз-дизгәнгә фыдәлты фәдзәхст: «Чынды аәгас мыггаджы хо у!»

Ныр дәр йә цәстү тъыфылтә ацахстой сә кәрәдзи. Цынәйыл фидауы, уый дзы нае сирвәздзәнис. Әнәттәу ми никүү сараздзән. Нозтджынәй дәр. Сыбар-сыбур кодта йәхинимәрү:

– Уыдан худинағгәнджытә сты, худинағгәнджытә, чынды... – афтәмәй цындиңдзәстәй ахызт сылгоймаджы разәй. Йә зәрдә

йæ урæтта, фæлæ уæддæр цыд йæ фæндагыл. Сафиат дæр ын æмбæрста йæ зæрдæйы хатт, æмæ йæм ницьуал сдзырдта. Лæг ма йæхиимæ дзурæгau бакодта: – Галтæ дзы куы ис, гормон, дæхицæн цæмæн фыдæбон кæнис... Мæгуыр лæгæн йæ уæныг гал у....

Сылгоймаджы фæлмæн цæстæнгас æмæ зæрæхсиды тынтæ уыцы дзæбæх тадысты йæ чыылдымыл. Хыыдзы-хыыдзы йын кодтой йæ фæсонтæ. Фæлæ аæгæр тæвд уыдисты æмæ йæ чыылдымыл æрбæрыдисты уазал хиды æртæхтæ. Йæ буар сæм ныррызт æгасæй. Сылыстæгмæ фæстæмæ куы акастаид, уæд цыма фæлæу-уыдаид уæнгты ризын. Фæлæ уый йæ бон næ уыд. Æмæ тых æмæ фыдæй агуыбыр размæ. Йæ къæхтæ тыхист кодта. Йæ фæдил ласæгау. Диссаг æм каст, сылгоймаг куыд хиуылхæцгæ, куыд уæздан у. Дзургæ næ, иунæг уæлдай дзырд куыд никуы рантысы йæ нарстгонд былтæй. Афтæмæй йæ цы дуаг сфæлдиста? Цы мады гуыбынæй рантыст, мæрдты бæсты дзæнæты фæбада?

Уый хыгъд дæлæсыхаг Цамел рацыд йæ размæ, æмæ бæстон бадт æркодта йæ хæдзары къулмæ æппærст хус суджы зæнгтыл. Йæ былтæ хус цъæм-цъæм кодта, цыма чыиу æууылдта. Йæ зæрды мидбылты фæхудын уыдис æви сдзурын, ацу æмæ йæ, мæ хур, ды базон æххæстæй. Йæ фарсмæ суджы дæрзæг рагъ хоста йæ дæрзæг армæй:

– Ам æрбад, ам, иу чысыл, – сфæрæзта æрæджиау. – Дæ фæллад суадз, дæ хæдзары биндарылæй. Дæ уд дын æфстай ист у æви?.. цы дыууæрдæм кæнис ардигæй районмæ? Мæлæты адæм куынæ сты, маййаг, – йæ сæнæччыты аргъ ын хæрæндо-ны куы æрнимайын кодтой, уæдæй нырмæ район æмæ йæ цæрджытæй ие сæфт уыны.

– Нæ мæ ‘вдæлы, Цамел. Изæрмилтæ кæны, æмæ мæ папиты размæ скæсон. Ныйийуæггай мын уыдзысты. Стæй мын сæ тым-был кæнын фæзындæр уыдзæнис æмæ ууыл тыхсын.

– Радзур-ма, радзур, хицауад дын сæ хæлд митæ куыд æмбæхсын кæнинц?!. Мацы, дам, зæгъ, næ? Бамбæхс, дам, нын næ митæ, и?!. Æз дæуæй куы уыдаин, дæуæй!.. Дæуæй куы уыдаин, уæд задынхæлд куыйтæн уым сæ чыизи мидæггæгтæ бæлæсты цæнгтыл æрцауыгтæн!.. Алы бæласы цонгтыл дæр! Адæм сæм уынымæ куыд цыдаиккой! Адæм сыл æххыту куыд кодтаиккой! Æнаккæгтæ! Куыйтæ æмæ хæрджытæ!.. Æмæ уыдон дæр худинаг зонынц? Уæдæ, уæдæ! Мæлæты æфсæрмдзæстыг, цæсомджын адæм! Хицæуттæ!.. Тæлл... с...й (ома, «сыфтæрæй»)

гүүрдтэй! – уый алы дзырд дэр бæлвырд æмæ комкоммæ дзырдта. – Эниу сын цæй мидæггæгтæ ауындыс?!. Эддаг дарæс чи нæ дары, уый мидæггæгтæ скæндзæнис? Стæй сæ алы къахдзæфæн ласой? Пуй!..

Цуцури баризæга кодта. Йæ дыууæ цæхæрадоныйас армйæ уадултæй авæрдта йæ фæскъæбутмæ, ома, æз ницы федтон, ницы зонын. Цыма ахæм хабæрттæ йæ фæсонæрхæджы дæр никуы æрцыдьсты:

– Мæн мачи фæдзæхсæд. Алчи йæхи митæм кæсæд.

– Тынг раст зæгъыс! Max удхарæй ма марæнт! Макæмæн, дам, æй зæгъ, нæ?! Ничи кæсы хæлд æмæ сæфт куытæм. Йæ быны мизын чи зоны, уый йын ие ‘мбæхсынмæ дæр арæхсы, мæнгæй нæ акæнынц. Фæлæ max ма фæдзæхсæнт. Max нæ сæртæн нæхæдæг хос кæндзыстæм.

– Цыма мæ кæд чи зыдта дзырдхæссæгæй?!

– Уæдæ æмæ æнæхицау уыдзыстæм, æнæхицау стæм æмæ æнæхицау уыдзыстæм! Алчи нын ие ‘мбыд куыдзы æрбаппary не ‘рагъмæ, сæ мæрдты бывтыл сын, цы не ‘мбæлы, уыдæттæ кæной! Эмæ сæ немæ афтæтæ æмæ уфтæтæ кæнын фæфæнды!..

– Цамел Цуцурийы дзуринæгтæ аиста йæхимæ. Тай-тай кодта йæ хурхыдзаг, исчитæ йæм куыд æркæсой, афтæ. Фæлæ, ома, сыхбæстæ, цалдæр адæймадджы уыдьсты æмæ хабæрттæ развæлгъяу Цуцурийæн йæхицæй къахджын-къухджындараЙ зыдтой. Стæй – лыстæггай. Уый дæр уымæн фæцæуæг. Нæдæр æй æвдæлгæ кодта, нæдæр Цамелы æмгадмæ уагъта йæхи. Эз, ома, никæмæн ницы зæгъæг дæн.

Йæ куыдз Буртуз Хуыщауы дæлбазыр йæ фæстæгтыл бадт. Дæрдтыл кастис фосы размæ. Ныр йæ хицауы дзурын куы ацахста, уæд айтæ-уйтæ нал фæкодта – уысмæмæ февзæрд йæ цуры. Цины фурттытæгæнгæ, цыма йæ рагæй нал федта, дæрдтыл зылдис йæ алыварс.

Фæлæ лæгæн райсомы сындзы бындзыг йæ хæлафы фадыгыл ныддæвдæг ногæй. Ныр мын, зæгъы, нал аирвæзdzынæ. Эрцахста йæ. Нал æй уæгъд кæны. Ахæм хæстæй йыл хæцыд, цыма йын искуыдæм алидзынæй тарстис. «Мауал мæ ныуудай?!.» – аууærста йæ ие ‘рмтты æмæ цыма алцы дæр уый аххос уыдис, адигъгъуытт æй кодта иуварс. Стæй баҳудт йæ мидбылты. Тыххудт. Мæстыхудт: «Цыма дзы иу сындзæй дардæр най æмæ сæ ныр æнустæм ирвæзт уыдзæнис!»

Буртузмæ афтæ фæкаст, уымæ худы æмæ йæм раскъæрдта йæхи. Алæууыд йæ фæстаг къæхтыл. Йæ раззаг дзæмбытæ йын авærдта йæ риуыл.

Кæй æмсæр уыд, йæ царды бонтæ кæимæ æрвыста, уый дæр – йе ‘мкъай, Цамелы æйтт-уйтмæ цинхуызæй рауад йæ размæ. Æмæ йæ уый сабыргай, фæлæ Цамелы фыдæнæн ноджы фæкарзæр кодта:

– Сæ ахсджиæгты судзgæ мæрдтæм сын фæцу уыцы районмæ. Кæм сын чи ис, уыдон сæм зæрдæхалæн додой кæнынмæ фæцæуæнт, кæд уыдон æмгад нæ дæ, уæд! Мæ уд сын сæ ахсджиæгтыл фæдодой кæнæд! Куыннаæ дæ фæдзæхсой. Кæд кæйдæрты æмгад не скæндзынæ дæхи. Уый бастьы, зæгъ, уæ бынтах хуылыдзæй ма дарут æмæ, зæгъ, адæмæй ма рамбæхс-бамбæхс кæнат. Уæхимæ, зæгъ, лæмбынæг æркæсут æмæ, зæгъ, искæмæн лæгъстæтыл уæ сæртæ ма цъал кæнат! – стæй фæса-бырдæр. – Цæй, æгайт-ма дæм куысты тыххæй нæ дзырдтой. Æгайтма дæ куыстæй нæ систой. Хæлд адæмы ‘хæн куы цæрай, уæд дæ цы фæнды? – Февнæлдта йын фынг æвæрынмæ.

– Цæмæн мæ сисдзысты куыстæй! – фæхæрам æм Цуцури.

– Хорз, хорз. Ницьуал дзурын – сылгоймаг уайтагъд сразы йемæ.

Лæг хæрды размæ æхсадта йе ‘рмттæ. Искæй фынгыл нуазгæ бакæны, фæлæ хæрдмæ йæ къух ма фæкæна. Уый йын йæ фыдæлтæй баззад: хæрдмæ – гуыххæл. Уæлдайдæр, искæй фынгыл. Ныр куысты коймæ фестъæлфыд: «Нæ ахæриккoy зилгæ цæуы фыд!» – йæ дзыпмæ йæ арм æрсæрфта кæрдзыны къæбæрыл æмæ йыл дардмæ йæ арманыдзæвд дæр уыцы æхсызгон уыд.

Афонмæ йæ цæстæнгасæй агурдзæнис цæу. Домдзæн йæхион. Хойрагæй – йе ‘хæвæры хай. Æнæ уый кæрты йæхи зæххыл дæр не ‘руадзы. Йæ цæстæнгас бандæдзы хæдзары дуарыл. Къульбадæг.

– Фосы размæ уал акæсон. Изæры иугæндзон бахсæвæр кæндзыстæм.

Ус-ма: «Къæбæр уал акодтаис», – бакодта, фæлæ йæ ныууагъта. Иугæр ныхас загъта, уæд æм мауал дзур. Уæддæр ын аппæльид – абон, дам, дæ агуырдта Быргад. Азмæгмæ, дам, хицæуттæй кæмæндæр иу машинæ хус, дзæбæх сугтæ æнæмæнг сçæттæ кæнын фæдзæхста. Ласгæ, дам, сæ йæ дæлдæртæ акæндзысты. Хус сугтæ. Хус, дам, сæ Уæллаг бакæнæд. Æрмæст, дам, рæс-тæгыл фæуæнт йæхирдыгæй.

Цуцури йын, иу-дыууæ сыкъайы, дам, ын нæ адардтай. Æмæ,

дам, уәлә саппил әрбадт, әмәе йын, зәгъы, уым йә разы науыл фынг авәрдтон. Әмәе, дам дзы аноздытә кодта, фәләе сәхимә ахсайдта йә зәрдә – тыхст, хиңауд дәм кәй фәдзырдта, уый тыххәй. Мәнәй, дам, ай маңамәй фәрсәнт, мыййаг. Исты, дам, куы срәдиа. Әмәе йә зәгъын, кәдәй нырмә зоныс афтә рәдиагәй. Мәхинымәры, зәгъын, дә хист дын ахәра.

– Афтәе йын загътай?

– Әмәе дә дзурын уагъта. Тагъд, дам, кәннын, – сылгоймаджы йә дзәбәх әрфыг нал хордта, фәләе йыл әхсәвыйцәхәй ныхын сахуыр әмәе та-иу ай ног әмәе ногәй аивәй ахырттыхыртт кодта йә амонән әнгүйләдзәй.

– Ацы әнәвдәлонәй-ма уый сугтәе цух уыдтән, – Цуцури зәгъигә афтәе кодта, фәләе йәхицәй уыцы сәрыстыр, уыцы районд уыд – адәм дә агурынц, уәд сә дардмәе ма лизд. Йә къухтә сәвәрдта йә чылдымыл әмәе, руҳс фидәныл сагъәстәнгә, араст йә папиты размәе.

Буртуз уыцы цинзәрдил уыд. Әрзылдис-иу, гәппытәгәнгә, йә алыварс. Йәхи-иу араздыхс-баздыхс кодта. Фәндыдис әй Цуцурийи зәрдә истәмәй балхәннын, йә арф әнкъарәнтәй йә фәхицән кәннын. Уый та йә сагъәсты уыд. Иугәр нае фырданыны сыхәтә фәцәуәем уәм, цәгъдәзистәм уә кәннынц, уәд тыхән йә хос – тых.

Йәхицәй уыцы буц уыд, амәйразмә сыл, куыйдзыхты бардзырдәй, сәхи милицә хәдзари-хәдзар куы зылдысты, уә хәәнгәрзтә барвәндәй раттут, зәгъигә. Рәстәгмәе, дам уын милицәйи хайады әфснайд уыдзысты, банимайәм сә, стәй, дам, уын сә фәстәмә байуардзыстәм.

Куыннае стәй! Дәхимәе чи ис, уый сәе стәй кур. Дәлеләе сәм әрбарвыстой нае фырданыны сыхәтә, сәе бардзырдәтджытә, әмәе сын сә нылласын кодтой сәхицән. Стәй сыл Цуцури йә рихиты бын худт – уый йә дынуәхстон централкә алы бызгъуырты бәстон стыхта, бабәстытә йә кодта әмәе йә холлагдоны нытъиста хосы астәу.

«Райсом әй рәстәгыл скъахон... – февзәрд йә сәры. – Базилон әм. Хәәнгәрз хәстәввонг куыннае уа, уәд уымәй ләдзәг хәссын пайдадәр у», – цыд сагъәстәгәнгә әмәе йә зәрдәйи уаг Буртузыл сабыргай әфтыдта цыдәр катай.

2009 – 2010 азтәе.

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ

*Нә равдысты фендыситут
Цәгат Ирыстоны сгуыхт
нывгәнәг **Икъаты Агуыбейы**
(1928 – 2003) күистытә.*

*Агуыбе згъәрәй арәзта алыхуызон
дзауматә: цонгдарәнтә, хъаматә,
әхсаргәрдтә: әмә а. д. Йә конд
әхсаргәрдтәй йын иу Цәгат Ирыстоны
обкомы фыщаг секретарь Хъәбәлоты
Билар баләвар кодта СЦКП-ый секретарь
Л. И. Брежневән.*

Къухдарән.

Ваза «Буләмәргътә» (фрагмент).

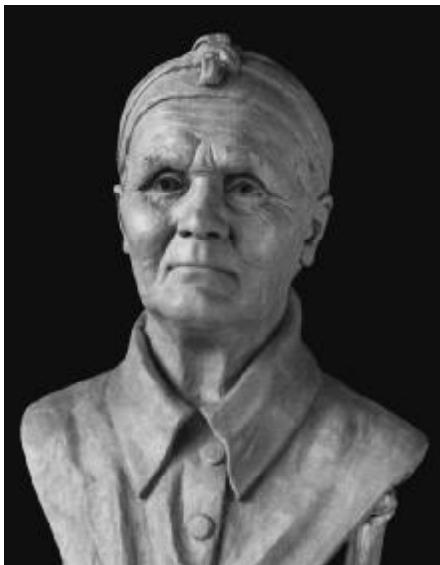

Къуыл ауындзгә тәбәгътә.

Аевзист тәбәгъ – Икъаты Серафина райгуырды 70 азмә.

*Икъаты Серафина мад
Полийы сурæт.*

Хъусцәджытә.

Цонгдарæнтæ.

Æscapgrada.

Æхсаргарды фистон.

Æхсаргард (фрагмент).

Ирон орнамент.

Кхэк.

АРВИСТОН

ЭЗОПЫ ӘМБИСӘНДТАӘ

94. Фыд әмә йә чызджытә

Иу ләгән уыди дыууә чызджы. Хистәр чындзы аңыди зәхкусәгмә, кәстәр та – дурынгәнәгмә. Цасдәр рәстәджы фәстә фыд бабәрәг кодта хистәр чызджы әмә йә бафарста йә царды хабәрттәй. Чызгын дзуапп радта, алцыдәр нәм ис, әрмәст иудадзыг кувәм Хуыцаумә, әмә нын тәрккъәвдатә саккаг кәна, әмә нә халсартә сә дойны суадзор. Уый фәстә фыд бабәрәг кодта үй кәстәр чызджы әмә уый дәр бафарста йә царды хабәрттәй. Чызгын загъта, ницы хъуаг әйиафәм, әрмәст иудадзыг Хуыцауәй курәм, әмә нын хурбонтә фылдәр радта, әмә нә дурынта афоныл хус кәной. Уәд үин фыд афтә: «Ды хурбонтә куы курай, дә хо та тәрккъәвдатә, уәд мәнән та цы кәнгә у, кәңзый тыххәй уә кувон?»

Ис ахәм адәймәгтә, уыцы иу рәстәг дыууә хъуыддагмә чи бавналы, фәлә иу ран дәр кәмән ницы бантисы.

112. Мәлдзыг әмә хъәндил

Сәрды бонты мәлдзыг хуымты зылди, гагагай әмбырд кодта мәнәуу әмә хоры нәмгүйтә, әмә нын тәригъәд кодта, үәхи удхарәй кәй мары, уый тыххәй. Мәлдзыг әм ницы дзырдта. Фәлә куы фәуазәлтә кодта әмә хъәндилән үә фаджыс къәвдатә куы фәластой, уәд мәлдзыгмә бахылд әмә нын ләгъстәтә кәнен, сидәй мәлын әмә мын дә хорәй авәр, зәгъгә. Мәлдзыг үин загъта: «Exx, хъәндил, сәрды бонты мәнән тәригъәд кәнены бәсты дә рәбйинмә исты куы баластаис, уәд ныр стонгәй нә мәлис».

Бонджынтаң бирәтә сә фидәныл нә фәхъуыды кәнинц, әмә замантә куы раивынц, уәд бәлләхы бахауынц.

113. Кәсаг әмә дельфин

Дельфин кәсаджы сырдта әмә йыл, гъа, ныр фәхәст уон, куыд загъта, афтә дын кәсаг былмәй йәхи уыциу зывытты куы нылласид. Дельфинән дәр йәхи бауромын нал бантыст әмә кәсаджы хал ахордта: хуырыл йә тъәпп фәңцыди. Кәсаг фәстәмә ракастис әмә, дельфины йә уд исгә куы ауыдта, уәд әм дзуры: «Әгайтма ме знаджы мәлгәйә уынын! Ныр мәнән дәр мәрдтәм цәуын фенциондәр!»

Хъизәмәрттә дын чи бавзарын кодта, уый йәхәдәг бәлләхы куы бахаяу, уәд дә удаен әхцион уыдзәни.

117. Теуа әмә Зевс

Теуа федта, богъ йә сыйкъатәй хъал кәй у, уый әмә йәм бахәләг кодта. «Цәй, әмә әз дәр мәхицән сыйкъатә самал кәнөн», – загъта хинымәры. Зевсмә бацыд әмә йын йә фәндөн раргом кодта. Зевс әм рамәсты, дә ас әмә, дам дын дә хъару фаг не сты, цәй сыйкъатә ма мә агурыс. Әмә йын кәй ницы радта, уый иу хъуыдаг у, фәлә ма йын йә хъусты әмбистә дәр ахауын ласта.

Адәмәй дәр бирәтә афтә сты: искај фәллоймә кәсгәйә, фырхәләтәй сә цәсты фиутә фәтайынц әмә ма сәхи ис-бонәй дәр әнәхай фәвәййынц.

118. Бобыр

Бобырән ис цыппар къахы, цәры цадты. Зонәг адәм дзурынц, ие ‘йчытәй, дам ын кәнүнц хостә. Гъемә адәмәй исчи йә фәдыл куы бафты, сурын ай куы байдайы, уәд, дам, бобыр фәзоны, цәй тыххәй йә фәсырдәуы, уый. Әмә раздәр ли-дзынта сисы, йә зәрдәй йә цырд къәхтыл фәдары. Фәлә йын мәләтәй ирвәзән нал и, уый куы бамбары, уәд йә мәхстәттә дәндагәй адзәнгәл ласы, ие ‘йчытә аппары, йәхәдәг афардәг вәййы, цәвитетон, мәләтәй йәхи бахизы.

Әмбаргә адәймаг дәр афтә у: мәләтты тас ай куы ‘рсурсы, уәд йә мулкыл дәр йә къух ауигъы.

121. Хъисфэндырәй Җәгъдәг

Мисхалы бәрц дәр курдиат кәмә нә уыд, иу ахәм «музыкант» йәхәздары бадт әмәх хъисфэндыримә зарджытә кодта. Уаты бәэзджынсәрст къулты 'хсән әм йәз зарәг диссаджы аив каст әмәх йәхицәй күиннә ныббуц уыдаид! Гъемәх йәз зәрды әрәфтиди театры сценәйә разарын. Адәм куы әрәмбырд сты, уәд ләг «Уәлвәзмә» схызт әмәх ныллағ хъәләсәй самында зарәг. Адәм әм иуцалдәр минуты байхъуистой, стәй йыл дуртәхесин байдыртой әмәх йәз агады тард ракодтой.

Иуәй-иу ритортә дәр уый халдих сты: цалынмә скъолайы вәййынц, уәдмә афтә фәзыны, цыма сәм исты дзинад ис, фәлә паддзахады хъуыддәгтәм куы бавналынц, уәд сәхи зыбыты ницәййәгтәй равдисынц.

122. Къәрныхтә әмәх уасәг

Къәрныхтә иу хәдзармә бабырыдисты, фәлә дзы уасәгәй дардәр ницы ссардтой. Рахастой йәх семә, уәдә цы уыдаид. Уасәг бамбәрста, әргәвдгәх йәх кәй кәндзысты, уый әмәх ләгъстәтәм фәци: аз, дам, адәмән пайда хәссын, райхъал, дам сәхәнин, цәмәй күистмә ма байрәджы кәной, уый тыххәй. Уәд ын къәрныхтә афтә: «Аәргәвдгәх дәр дә уымән кәнәм: адәм дә уастмә райхъал вәййынц, әмәх нын давыны фадат нал вәййы».

Әмбисонд амоны: хорз адәймәгтән пайда цы у, уый әвзәртән сәхәстүсүндүз у.

124. Сынт әмәх рувас

Сынт кәцәйдәр фыдызгъәлы кәрдих аскъафта әмәх бәласыл абадти. Рувас ай ауыдта әмәх йәх әрфәндыйди фыдызгъәльйәхи бакәнин. Сынты цур дын куы 'рләууид әмәх йәх стауынта куы байдаид: куыд стыр дә, куыд рәсүгъд дә, суанг мәргүтән паддзахән дәр сбәззис, әрмәст ма хъәләсәй ифтонг куы уаис. Сынты куыд нә бафәндыйдаид, хъәләс дәр ын кәй ис, уый равдисын! Фыдызгъәлы кәрдих аппәрста әмәх, хъуа-хъуа, зәгъгә, ныхъхъәр ласта. Рувасы ма хуыздәр цы хъуыд – фыды кәрдих фелвәста әмәх дзуры: «Гъе, уәлә сынт, дә къоппайы ма зонд куы уаид, уәд паддзахиуәг кәнинмә сарәхсис, бәгүү».

Әмбисонд арәзт у әдүлүйдзәф, әнәрхъуыды адәймәгты ныхмә.

132. Күйдз әмә рувас

Цуанон күйдз домбайы ауыдта әмә йә фәдил ныйтарц. Домбай йәм разылд әмә йыл фәбогъ ласта. Күйдзән йә уд йә къәхты бынәй ауад әмә лыгъд радта. Рувас ай ауыдта әмә йәм дзуры: «Әдүлү къоппа! Домбайы фәдил ныйтарц дә, афтәмәй дын әрмәст йә хъәләс дәр тых кәнел!»

Иуәй-иу тәрных адәймәгтә сәхицәй тыхджындәрүл цыиф-каләнтә фәкәнынц. Фәләе сын уый сә ных куы бакъуыры, уәд ныхъхъус вәййынц.

136. Күйдз әмә тәрхъус

Цуанон күйдз тәрхъус әрцахста әмә дзы хъазын байдыдта: куы-иу ыл хәңгә фәкодта, куы та йын йә билтә сәрдта. Тәрхъусән йә бон нал уыд әмә йәм дзуры: «Хъус-ма, мәнә күйдз, кәнә мыл хәңгә ма кән, кәнә та мын батә ма кән, әмә уәд базондзынән, ме знаг дә әви мә хәлар».

Әмбисонды хъуыды хауы әдзәсгом адәймагмә.

ЛАТВИ ӘМӘ ЛИТВА НАЛ УЫДЗЫСТЫ АЦЫ ӘНУСЫ КӘРОНМӘ

Әрәджы Европәйы къамис фехъусын кодта, адәймагыл әрхәндәг хъуыдитә чи әфтауы, ахәм хабар. Европәйы иуәй-иу бәстәты цәрдҗытән тынг тас у мыттагыскъуыдәй. Ацы хъуыдаджы разәй цәуынц Балтийы дендҗызы был цәрәг бәстәтә.

Европәйаг экспертты нымадәй Литва әмә Латвийы адәм сты сәфты къахыл: 2060-әм азмә литвайәгты нымәң фәуыдзәни 38 проценты къаддәр, латвиәгты нымәң та – 30 процента. Уәд ма Латвийы бazzайдзәни 1,4 миллиард адәймаджы, Эстонийы – 1,1 миллиарды, Литвайы та – 1,8 миллиарды. XXI әнусы кәромә ацы бәстәты цәрдҗыты нымәң уыдзәни, рәстәмбис уәрәсейаг горәты цас адәм цәрәп, уыйбәрц. Тынг тәссаг у Евроцәдисы инна бәстәты адәмтән дәр. Зәгъәм, болгайрағты нымәң

фәуылдзәни 25 проценты къаддәр, грекъәгты нымәң та – 23 проценты.

Аргументы недели, 2015 азы 14 май.

Редакцийә. Җвәдза, ныртәккә цалдәргай милуантә кәм цәры, уызы бәстәтән кәд ахәм фидән ис, уәд армылдаг ирон адәммә та цы кәсәр? Абоны бон ирәттә цы заууаты уавәры сты (тынгдәр сәхи ахкосәй), уый уынгәйә адәймагыл удаист хъумә күиннә бафта!

ЦИТАТАӘТӘ

* * *

Ахца! Уый у, абон адәм кәмә күвинц, ахәм бардуаг. Раздәры аргъуантә цалцәт кәнинц, аразынц ног аргъуантә, фәләе растидәр уайд афтә бакәнның: Уәрәсейы бәстастәу самай, йә цъупп арвыл кәмән әнциай, ахәм аргъуан, иконәттыл та хъумә табуяг сыгъдәджыты хуызтә ма уа, фәләе – долләртә әмә евротә! Кувут, хорз адәм! Әмә уын рардәуылдзән!

Коклюшкин. АиФ, 2015, № 19

* * *

РЦИ-Аланийы президенты әвзәрстытә уыдзысты 13 сентябрь. Ног сәргъләууәджы тыххәй уынаффә рахәсдзәни республикәйы парламент.

Бирә аразинаг хъуылдәгтә ис регионы. Нәй ног стыр индустрional күистүеттә. Дәрәнгондәй ләууынц, кәддәр минтәй дәсны инженертә әмә технологтә кәм күистой, уызы бирә заводтә – хәстон-индустриалон комплексы къабәзтә. Уәдә зәххы күисты хабәртә дәр ныддызгъуынтә сты. Хъәууон хәдзарарадән ницы бәлвырд нысантә ис. Уыйхыгъд, теневая экономика кәй хонынц, уый гъәйттәй рәзы. Падзахадәй республикә цы хәс дары, ууыл иудадзыг әфты, хи әфтиәттә та заууаты уавәры сты. РЦИ-Аланийы парламенты депутат (фракци «Уәрәсейы патриоттә») Хъулаты Маргаритә афтә зәгъы: «Мә нымадәй, дәс азы дәргүз бирә гәнәнтә уыди, наә экономикә йә къахыл сләууын кәнинән, фәләе наә хицауадән йә

бон ницы сси. Бирæ регионтæ аентыстдыхынæй рæзынц, экономикон бастдзинæдтæ сын ис, махмæ та æрмæст рæстæмбис амæ чысыл бизнесы рæзт баннымайæн ис нывылдæрыл, фæлæ уый дæр тыхтæ-фыдтæй. Энæбон, мæлдзой схемæтæм гæсгæ цыди куист, республикæ та бар-æнæбары куры ног амæ ног кредиттæ».

АиФ-Севереный Кавказ», № 24

* * *

- Компартийы бындуры цы идеяæ ис, уый у иезуитты идеяæ, андæр ницы. Хъуамæ хицæуттæм хъусай, коммæгæс цагъар сын уай. Иезуитты ордены истори цы уыд, уый ныр уынæм нæхи цæстæй.
- Нæ системæ у чиновникты амæ бюрократты кълассы диктатурæ. Нæ системæ социалистон у, зæгъгæ, уыцы хъуыдымæ аæ никуы сразы уыдзынæн. Уымæн амæ цæрыны æппæт фæрæзтæ дæр адæмы къухы не сты, фæлæ бюрократийы.
- Нæ системæйы фæрцы фæзынди æввонгхорты ног хуыз: сæ зæрдæмæ чи цæуы, ахæм куист нæ агурынц, фæлæ пайдажын бынæтта. Цæвиттон, кусын кæм нæ хъæуы, ахæм ран æрбад амæ дæхи афтæ дар, цыма стыр хъуыдæгтæ аразыс. Ахæм æнæбары цард сæм бæллиццаг кæсы, амæ йæм бирæтæ сæ быцъынæг скъуынынц.

Лев Ландау

* * *

Æрмæстдæр мадæлон æвзагыл ис зарæн, амдæвгæтæ фыссæн, дæ уарzonдзинад рапром кæнæн... Энðæр æвзаг тынг хорз куы зонай, уæдæр дæ бон у æрмæст политикæйы тыххæй дзурын амæ хæрændonы катлеттæ бацагурын. Адæймагæн иунæт æвзаг ис, искæмæ, мыйаг, дыууæ ‘взаджы нæ фелвасдзынæ.

Андрей Битов

* * *

Æмæ федта Хуыцау, адæм зæххыл тынг æнæгъдау кæй систы, бынтон кæй фехæлдысты, сæ хъуыдты, сæ зæрдæты иудадзыг фыд ракæнын кæй уыд.

Æмæ æрфæсмон кодта Хуыцау, адæймаджы кæй сфаелдыста, ууыл, æмæ йæ зæрдæйы маст бацыд.

Æмæ загъта Хуыцау: æз быныскъуыд скæндзынæн, цы адæмы сфаелдыстон, уыдоны; адæймагæй фосы онг, хилæгæй æрвон мæргъты онг се ‘ппæты дæр быныскъуыд скæндзынæн; уымæн æмæ æрфæсмон кодтон, кæй сæ сфаелдыстон, ууыл.

(Библи. Райдайæп, 6.5–7)

АНЕКДОТТА

* * *

Ленины райгуырдыл сæдæ азы кæй сæххæст, уый фæдыл расидтысты конкурс ахæм темæйыл: Ильичы тыххæй хуыздæр анекдот чи æрымысдæни?

3-аг преми – Ленин кæмыты уыд, уырдæм фондз азы æмгъуыдмæ.

2-аг преми – Ленин кæмыты уыд, уырдæм дæс азы æмгъуыдмæ.

1-аг преми – юбиляримæ фембæлд.

* * *

- Æмбал Сталин, Синявскийæн цы бакæнæм?
- Уый та ма цавæр Синявский у? Футболы комэнтатор?
- Нæ, æмбал Сталин, фыссæг Синявскийæ зæгъын.
- Æмæ наэ дыууæ Синявскийы цæмæн хъæуы?

* * *

«Большая семерка» кæй хонынц, уыцы бæстæты разамонджытæ сфаенд кодтой Уæрæсемæ ныбырысын. Германы канцлер сырн загъта:

- Æрмæст зымæгон ныбырысын ма сфаенд кæнут!
- Францы президент та афтæ:
- Фæззыгон дæр наэ бон ницы бауыздæни. Фæлæ ма китайæгты афæрсæм!

Дзурынц Китайы фæсарæйнаг хъуыддæгты министрадмæ, æмæ уырдыгæй райстой ахæм дзуапп:

- Тәккә ацы сахат бабырсут!
- Цәмән? – фәуыргъуиау сты «Большая семерка»-йы уәнгтә.
- Әрыхъуистам, уырыс та, дам, ногәй БАМ аразынц. Гъемә сә уым кусынән әвәстиатәй уацайрәгтә хъәуы.

* * *

Уә цәстытыл ма ауайын кәнүт ахәм ныв: зәххыл нәлгоймәгтә нал ис! Уәд хәститән дәр сә кәрон әрцәудзәни. Тыхми ничиуал кәндзән. Әвзәргәнджытәй фервәздзәни дуне. Әрмәст зәххыл фәзындзәни бир-бираә амондджын, ставд сылгоймәгтә – сә былтә, сә уадултә, сә сәрыхъуынтә ах-уырст кәмән не сты, ахәмтә.

* * *

- Гыцци, уәddәр, әвәецәгән, искуы хорз адәймәгтә ис, нә? Афтә куы дзырдтай, ис, зәгъга!
- Дзыртон, мә чызг, дзырдтон.
- Омә кәм ысты, кәм?
- Әмбәхсгә кәнынц.
- Кәмәй?
- Кәрәдзийә.

* * *

Дада әмә нана сә бонтә әрвыстой әмбәхсынтаәй хъазәтгү. Райсомәй-иу дада агурын байдадта, нана кәй бамбәхста, уыңы арахъхъ. Куы-иу әй ссардта, уәд та-иу нана бамбәхсти.

* * *

Ус йә ләгән:

- Дә цәстытыл бәрәг у, нозтджын кәй дә, уый!

Ләг:

– Дәүән та дә фәрстыл бәрәг у, хәрддҗын кәй дә, уый! Стәй мә хъустәй хъусын, дзәгъәл дзәнгәда кәй цәгъдыс, уый! Стәй дә къәхтыл бәрәг у, ног ырыхъхъытә дыл кәй ис, уый! Стәй мә хәдәттыл бәрәг у, әнәхъән мәй әхсад кәй нә уыдысты, уый! Стәй дә фәстагыл бәрәг у, ныртәккә йыл дзәбәх дзәхстытә кәй әруайдзән, уый!

* * *

Әррадоны рынчынтаң иу йәхи хуыдта Иван Сусанин. Иубон дохтырты ахуыдта, цы палатайы хуиссыд, уырдәм. Уәдәй фәстәмә үыцы дохтырты нициуал федта.

* * *

Сызгъәрин кәсаг Максим Галкины куы федта, уәд ын са-быргай афтә:

— Цу... Цу... Дә зәронд усмә ныр алцыдәр ис.

* * *

Дыууә дзуттаг ләджы ахәстоны бакодтой. Бадынц, бадынц, стәй дын сә иу, къаннаәг рудзынгмә кәсгәйә, дзуры:

— Ныр, цымә, уалә уым решеткә әвәрүн цәмән хъуыд? Ацы смаггәнаг уатмә чи ‘рбабырдзәни?

* * *

Әнхъәлдән, мә цәстытә фәсахъат сты. Дуканимә баң-уын, әмәе мын скатай вәййынц фырдисәй. Әргътәм әркәсын, әмәе мә цәстытә сә агъудтәй рацәйбырынц. Мә чыссә бай-гом кәнын әмәе ницыуал фәуынын.

* * *

- Дә кандидатурә әңдәг бавдыстай хъәләс кәннынма?
- О, әмәе цы?
- Омә дә цәмән хъәуы үыцы бынат?
- Ау, нае йә уыныс, нае алыварс цытә цәуы, уый? Хищәуттә цардәй къәртт әппарынц, адәмы мәт сә наәй, коррупци дәрдтыл анхъәвзта...
- Әмә әппәт уыдәтты ныхмә тох кәндзынә?
- Куыннае стәй! Мәнмә әндәр фәнд ис. Хъуамә әппәт үыцы хъуыддәгты әз дәр архайон.

Цъары фәрстыл:

- 2. Икъаты Агуыбе йәк күйстү уәлхъус.*
- 3. Вазәе.*
- 4. Салават Юлаевы цыртдзәвәнү эскиз.*

* * *

Шеф-редактор

Корректор

Дизайн

Компьютерный набор

Ирида КОДЗАТИ

Заира КАРАЦЕВА

Залина ГУРИЕВА

Марина КИРГҮЕВА

*Журнал зарегистрирован в Управлении Федеральной службы
по надзору в сфере связи, информационных технологий
и массовых коммуникаций по РСО-Алания.*

Свидетельство о регистрации ПИ № ТУ 15-00107 от 10 декабря 2014 г.

*Журналы цы әрмәгә раңаюа, уымәй әндәр мыхуырон оргән күй пайда кәна,
уәед хъуамә амынд уа, «Мах дуг»-әй ист кәй у, уый.*

*Журналмә цы күүхфыстытма цөүү, уыдан редакци рецензи нәкәнү,
стәй сәе автортән фәстәмә нә дәттү.*

Учредитель и изатель:

Министерство культуры РСО-Алания.

362040. г. Владикавказ, ул. Джанаева, 20.

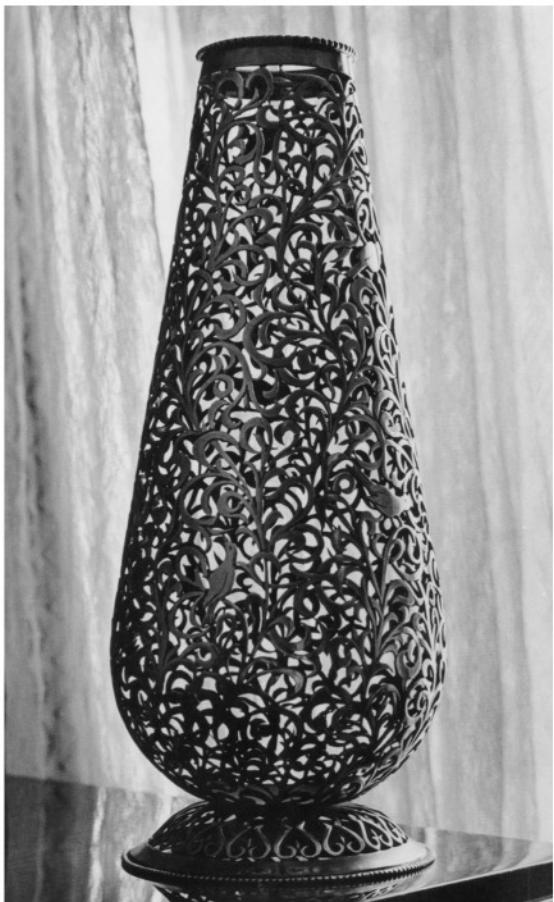
Адрес редакции: 362015, г. Владикавказ, пр. Коста 11.

E-mail редакции: mahdug@mail.ru; http:// www.mahdug.ru.

*Тел.: гл. редактор – 25-09-64; ответсекретарь, отдел прозы – 25-20-52;
отдел поэзии, корректор – 25-09-74; бухгалтерия – 25-22-47.*

*Подписано к печати 03.08.15. Формат издания 60x84 1/16. Бум. офсет. № 1.
Гарнитура шрифта Myzl. Печать офсетная. Усл. л. 8,37. Учетно-изд. л. 7,27.
Тираж 1100 экз. Заказ № 342. Цена свободная. Выход из печати 30 августа 2015 г.*

*Отпечатано в ОАО «Осетия-Полиграфсервис»
РСО-Алания, 362015, г. Владикавказ, пр. Коста, 11. Дом печати.*

Индекс 73247